

Чазак Отчедун чугаалажып тур

КОЛ УГЛАНЫЫШКЫН ХЕВЭЭР АРТКАН

Тыва Республиканың чаа тургустунган Чазаның составында республиканың ниити ажыгалдың "Тыва автоорук" эргелелин Тыва Республиканың Орук агентилели кылдыр эде адаан. Атсывыыс өскерилзе-даа, бистиң кылыр ажылывыстың кол углаанышыкы хевээр арткан.

Тыва Республиканың Чазаның Отчеду-биле номчуп танышкаш, чамдык бодалдарымны борта илередикседим.

Бир дугаарында, эрткен чылгы кылган ажылдарывыска кысказы-биле доктаап көрей. Эрткен чылын "Тыва автоорук" эргелелиниң бюджетиде 184 442 муң рубльге көрдүнгөн турган, а херек кырында күүсеттингени 178036 муң рубль, бюджеттиң бүгү өскерилгелери болгаш немелделери-биле салдынган программаны 198985 муң рубльге күүсеткен.

Тываның девискээринде ниити ажыгалдың автомобиль оруктарының хемчээли 2843 км, ооң иштинде кадыг карттыг кылдыр кылдынган оруктар 2322 км, ниити хемчээли 2366 погон/метр 230 көвүрүглер, ооң иштинде 109 көвүрүглер ыяш. Бистиң бүдүрүлгевис 21 организация-биле керээлиг ажылдап турар. Эрткен чылын Бояровка — Тоора-Хем аразында 3 км автоорукту кылырынга 15,8 млн. рубльдин, Чадаана — Хандагайты аразында — 11,5 млн. рубльдин, Кызыл — Хову-Аксы аразында автоорукка 14,4 млн. рубльдин, Кызыл — Ак-Довурак аразында автоорукка 4,4

млн.рубльдин, Кызыл — Сарыг-Сеп аразында автоорукка-3,9 млн. рубльдин ажылдары шигээди алдынган. Көвүрүглер талазы-биле алырга, Алаш хемде көвүрүгге 5,8 млн. рубльдин ажылдары кылдынган, Торгалыг хемде көвүрүгге — 2,3 млн.рубльдин, Чадаана хемде көвүрүгге — 1,9 млн. рубльдин ажылдарын кылган.

Девискээр автооруктары ажаап тударынга 41,1 млн.рубльдин ажылдарын шигээди алган. Орук ажыгал техниказын 2,1 млн. рубльге садып алдывыс. Ниитизи-биле 58,803 км автоорукту, 229,2 погон/метр көвүрүглерниң септелгезин чоруткан, ооң иштинде юбилейлиг хемчеглерге уткуштур Кызыл хоорайның болгаш Каа-Хем суурнуң кудумчуларынга 15,2 млн. рубльге септелге ажылдарын чоруткан.

2004 чылдың бюджетин сайгарып көөрге, транспорт үндүрүүндөн 15070 муң рубль кирер турда, киргени 9807 муң рубль, чедир кирбээни 5263 муң рубль, 2003 чылдың январь 1-ге чедир өрелерден кирер ужурул турган 9831 муң рубльден 3300 муң рубль

кирген. Транспорт ээлеринден үндүрүг шуут кирбээн. Федералдыг бюджетте көрдүнгөн 67600 муң рубльдин субвенциязы долузу-биле келген. Ниитизи-биле республиканың орук фондузунга кирер ужурул үндүрүглерден 22,3 млн. рубль чедир кирбээн. РФ-тиң Үндүрүглер болгаш чыылдалар яамызының республикада эргелели үндүрүглер чыылдазының талазы-биле кончуг четпес ажылдап турарын демдеглээр чугула.

Бистиң республика, ажыы-биле чугаалаарга, "дугуй" кырында чурттап турар улус болгай бис. Автоорук бистиң ниити өнчүвүс болур ужурул. Ол хиреде автооруктары бистиң өнчүвүс кылдыр санааш, хөй миллион акшаны тыртып ап турар. Эрткен чылын 19986 млн. рубльди өнчү үндүрүү дээш төлөдвис. Бо чылын 20 млн. рубльдин өнчү үндүрүүн төлээр көрдүнүп турар. Үндүрүг төлекчилериниң автоорукту септезин, кылзын дээш чыып берген үндүрүүн, орук үндүрүү дээш дедирле үндүрүг органнарынга төлөп турар апарган бис. Ол хиреде эрткен чылын бистиң бюджетовиске 22 млн.рубльди чедир чыып бербээн. Мону чөптүг чорук деп санап болбас. Үндүрүглерден хостаарының талазы-биле хоойлунун төлөвилелин ажылдап кылгаш, ТР-ниң Чазанга кириген бис, бадылап берген. ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга пала-

тазы ол хоойлуну бадылаваан. Бистиң республикада федералдыг автоорукту болгаш тус черниң автооруун харылап турар ийи автоорук эргелели бар, федералдыг автоорук өнчү дээш үндүрүүнү төлөвүн турар. ТР-ниң Чазак Отчедун сайгарып чугаалажып турар болганда, келир чылдан бээр бо айтырыгны чөптүү-биле шийтирлеп бээрин ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатанын дилээр-дир мен.

2005 чылдың республика бюджетиниң төлөвилелинге республиканың Ниити ажыгалдың орук агентилелиниң бюджетиниң төлөвилелин кириген бис. Орулгалар 180 510 муң рубльге, ооң иштинде федералдыг бюджеттен субсидия 70,0 млн.рубль, нефтепродуктуларның акцизинден 80400 муң рубль. Транспорт үндүрүүндөн 24725 муң рубль дээш, өске-даа немелде кирилделерден тургустунар. Чарылдалар кандыг болурул дээрге, ону мынчаар хуваап турар: тус черниң оруктарын тударынга 78,0 млн.рубль, оруктарны болгаш көвүрүглерни септеэринге 18,3 млн. рубль, тус черниң оруктарын болгаш көвүрүглерин ажаап тударынга 39,6 млн. рубль, өнчү үндүрүүнге 20,0 млн. рубль, чээлиде өрелерни төлээрине 7,0 млн. рубль көрдүнүп турар.

Бо чылын Бояровка — Тоора-Хем аразында автоорукка 78,0 млн.рубльдин ажылдары кылды-

нар азы оруктуң 125 километринден 139 километринге чедир кылыр бис. Бо чылын кайы-даа чылдан хөй акша бо орукче салдынган.

Келир чылдан эгелээш суму, кожуун, республика бюджетиде тус-тузунда аңгыланып тургустунары-биле өнчү база ынчаар хувааттынар апаар. Ынчпал кээр-ге, бис бо чылын кожууннарның иштики автооруктары документ езуугаар кожууннарның өнчүзү кылдыр хүлээди бээр бис. Кажан ол оруктарның септелгезин кылыр апарганда кожуун чагыргалары бистиң-биле керээ дугуржулганы чарып ап болур. Ол оруктарны ажаап тудары, септеэри кожуунга хамааржыр. Кожууннар төптөринге чедир автооруктар, кожууннар аразында оруктар, күрүне кызыгаарында үнген оруктар (федералдыг оруктардан аңгыда) өске регионнарже үнген оруктар республика өнчүзү болганда, ол оруктарны кылырын болгаш ажаап тударын харылаар апаар бис.

Реформа федералдыг хоойлууга дүүштүр чоруп турар болганда, бистиң оон чайлаар аргавыс чок. Ынчалза-даа республиканың иштики автооруктарында, ылангыя кожууннар иштинде автооруктарда кылыр ажылдар, көвүрүглер дыка көвей. Ону тус черниң чагырга даргалары-биле сүмележи, демнежи тургаш кылыр апаар бис.

Данзын-оол ОНДАР.
Республиканың Орук агентилелиниң директору.

НАЙЫСЫЛАЛ ЧААРТТЫНЫП, ХӨГЖҮП ТУРАП

Отчеттуг хуралдан

Кызыл хоорайның мэри Д.К.Донгактың хоорай чагыргазының 2004 чылда кылып чоруткан ажылының дугайында отчетдун чугаалашкан хурал февраль 4-те филармонияга болуп эрткен.

Кызыл хоорайның үндезилетинип тургустунганының 90 чылын төлөптиг ужуражыр дээш кызылчылар кайы-даа чылдан шудурга ажылдаанын мэр Д.К.Донгак бодунуң отчетдунга демдеглээн. Хоорай чагыргазының ажыл-чорудулганының кол кичээни-гейинде мэрниң сонгулда бетинде программазын боттандыраарының айтыры турсунуп турар. Сонгукчуларның берген 548 чагыгларындан бо хуннерде 345 чагыглар күүсеттинген азы 63 хуузу. 195 чагыглар күүсеттинериниң кырында.

2004 чылда Кызыл хоорайның социал-экономика хөгжүлдөзүгө тодаргай чедишкенин чедип алдынган. Үлетпүр бүдүрүлгезиниң ниити хемчээли 1 млрд.113 млн.рубль четкен азы 2003 чыл-биле деңнээрге, 24 хууга өскөн. Республикада бүдүрүп турар үлетпүр продукциязының 51 хуузу Кызыл хоорайга онаажып турар. Үүрмектеп садар бараан саарылгазы, хөй-ниитиниң чемненилге черлерин кириштир алырга, 3 млрд.317 млн.рубль болган. Республиканың бараан саарылгазының 74 хуузу Кызыл хоорайга онаажып турар.

Хоорайның улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелеринде эрткен чылын ортумак ажил төлөвири 30 хууга өскөн азы 7463 рубль болган. Амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээли 2595 рубль, 2003 чыл-биле деңнээрге, 114 хууга өскөн. Чыл эгезинден бээр ажил төлөвиринде чедир төлөттинмээн өрелер 51 млн.рубльден 18 млн. рубльге чедир кызырлып келген.

Кызыл хоорайның бюджетиде бодунуң орулганындан 2004 чылда 278 млн.рубльди кириер хемчээлге тургускан турган, 2003 чыл-биле деңнээрге, 119,1 хуу өзүл-

делиг турган. А херек кырында бюджетче бодунуң орулганындан 265 млн.рубль кирген (төлөвирлиг ачы-дуза чедирилгези чокка). Ниитизи-биле бюджетче 13 млн.рубль чедир кирбээн.

Эрткен чылын хоорайның 19 муниципалдыг бүдүрүлгелериниң 5-и орулгалыг ажылдаан. Нарын байдал "Наш дом" МУБ-та тургустунуп турар. Ажил төлөвиринде чедир төлөттинмээн өрелер ийи катап кызырылган-даа болза, бүдүрүлгениң күрүнениң бюджеттен дашкаар фондуларында өрелери 11205 муң рубльге чедир өскөн. Бүдүрүлгениң талазындан ап чоруткан хемчеглерниң түңнелинде, чурттакчы чонунуң чурттаар оран-сава дээш төлөвиринде өрелерде өзүшкүн болбайн турар.

2004 чылда акшаның бүгү дөстөрүндөн хоорай бюджетинге саң-хөө дузаламчызы 378 млн. рубльге кирген, оон урулгар пособиеси төлээрине — 31,4 млн. рубль, инвалидтерге чиигелделер төлээрине — 23,8 млн.рубльди, хоорайның чурттакчыларынга субсидия төлээрине 29,9 млн.

рубльди чоруткан.

2004 чылда Кызыл хоорайга акшаның бүгү дөстөрүндөн керээ езуугаар 412,2 млн.рубльдин капитал салыышыкынын шигээди алган. Кол чагыкчы ТР-ниң капитал тудуг эргелели 25 объектилерге-332,7 млн. рубльди шигээди алган. Хоорай чагыргазының акша-хөреңгизи-биле Дружба кудумчузунда 24 аал чурттаар чуртталга бажыңын ажылдалгалга кириген, хоорайның эзириктер сергедир черин тудуп турар. Эрткен чылын Кызыл хоорайга 94,5 млн. рубль-биле 9901 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажылдалгалга кириген. 36 чуртталга бажыңнарын, 34 янзы-бүрү объектилерни чаартып, септеп кылган азы тудуун дооскан.

Тыва Республиканың Чазаның болгаш республиканың Орук агентилелиниң деткимчези-биле Чүлдүм, Тыва эки турачылар, Ленин, Ровенская, Каа-Хем, Горная, Салчак Тока, Пальмбах кудумчуларын септеп асфальтылаан. Хоорай бюджетиниң акша-хөреңгизи-биле Дружба, Красноармейская, Бухтуев, Московская, Кочетов, Кечил-оол, Ленин, Правобережная кудумчуларын асфальтылаан. Хоорайның чурттакчыларының болгаш бүдүрүлгелериниң, организацияларның удуртукчуларының идепкейлиг киржилгези-биле хоорай чаарттынып, ооң чаагайжыдылга ажылы сөөлгү чылдарда көскүзү-биле экижээн.

Хоорайның муниципалдыг чуртталга фондузунда 723 чуртталга бажыңнары болгаш 7 хөй-ниитиниң чуртталга бажыңнары, күрүнениң болгаш ведомствонуң чуртталга фондузунуң — 53 объектилер бар. Муниципалдыг чуртталга фондузун кышка белеткээрине 26,4 млн. рубль херек турган,

а херек кырында бергени 7,0 млн. рубль. Акшаландырыышкын чедир бердинмээн турган-даа болза, хоорайның коммунал албанының ажылдакчыларының бир демниг ажылының ачызында хоорайның инженер коммуникациязын кышкы үезинде белеткеп, одалга сезонун эрткен чылдың сентябрь 24-те эгелээн.

Кызыл хоорайның социал адырында муниципалдыг албан черлери чединмес хандырылгалыг хамаатыларга деткимче бээрине угланган улуг ажилды кылып чоруткан. "Хоочуннар дугайында", "Инвалидтерниң социал камгалалының дугайында" федералдыг хоойлуларның негелдезинге дүүштүр 31,2 млн.рубльдин чиигелделерин берген, 2003 чылда —

28,9 млн.рубль турган. Социал камгалал төвүнүн учедунда 12665 чиигелделиг хамаатылар турар. Чаа өөредилге чылында чединмес өг-бүлелерниң уругларынга 133 муң рубльге материалдыг дузаны чедирген.

Отчеттуг чылда хоорайда корум-чурум хажыдышыкыны 4,05 хууга кызырылган. Иштики херектер эргелелиниң кем-херекти аждары 51,3 хуу болуп турар. Хоорайда ылангыя эң аар кем-херектерин өзүп турары бүртүктетинген. Хоорай чагыргазы ТР-ниң "Хөй-ниитиниң корум-чурум

камгалалына хамаатыларның киржилгезиниң дугайында" хоойлузун амыдыралга боттандыраар сорулга-биле 600 ажыг кижиден тургустунган 124 эки тураның улусчу дружиназы 4 пунктуда ажылдап турар. Отчеттуг чылда хөй-ниитиниң корум-чурум камгалалында 2270 кижини хаара туткан, 530 машинаны тускайлап берген турган.

Мэрниң отчетдунга хамаарыштыр санал берген штер хоорай чагыргазының ажылынга чүгээр деп үнелелди бергеннер.

Хуралдың сөөлүндө Россияның составына Тываның каттышканының 60 чылынга, Кызыл хоорайның үндезилетинип тургустунганының 90 чылынга тураскааткан мөөрейлерниң тиилекчилерин илереди, шаңналдарны тывыскан. Шупту мергежилдин аайы-биле тиилекчилер борта илерээн. Бүдүрүлгениң эң эки удуртукчуздан эгелээш, хоорайның эң эки аштакчызынга чедир, башкылар, эмчилер, тренерлер дээш, кымнарны шаңнаваан дээр.

Хоорай чагыргазы кылган ажылының талазы-биле отчетдун чонга бергеш, бүдүрүлгелерин, организацияларның эң эки мурнакчыларын шаңнап, мактап каарга, солун-даа, көрүштүг-даа болур чорду.

Мооң мурнунда чылдарга көөрге, найысылал көрүштүг-даа, чараш-даа апарганын хоорайның аалчылары, ооң чурттакчылары эскерип турар апарган. Бо деңнелди салбас дээш хоорай чагыргазының бир демниг ажылдары чугула.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системазының болгаш структуразының дугайында» 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыгына өскерилгелер кирир дугайында»

Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң адаккы «г» пунктузунга дүүштүр **доктаадырым болза:**

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының системазының болгаш структуразының дугайында» 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыгына (моон ыңай – Чарлык дээр) дараазында өскерилгелерни кирир:

1. Чарлыктын адында «система болгаш»

деп сөстөрни уштуп кааптар.

2. Чарлыктын кирилдезинде «система болгаш» деп сөстөрни уштуп кааптар.

3. Чарлыктын 1 пунктузунда «система» деп сөстү «структура» деп сөс-биле солугар.

4. Бу Чарлык ону албан езузу-биле парлаан хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың февраль 7, № 121.

Тыва Республиканың Аңныр болгаш аңныр ажил-агыиының талазы-биле агентилелдин айтырылганы

«Тыва Республиканың Аңныр болгаш аңныр ажил-агыиының талазы-биле агентилелдин айтырылганы» Федерациязының субъектинин Кызыл дептерин тургузар;

к) дириг амытаннар делегейинин объектилеринге күрүне мониторингинин болгаш күрүне кадастрын, дириг амытаннар делегейинин объектилеринин санынга күрүне учедун кирирерин организаастаар;

л) бойдус халаптарының болгаш өске-даа чылдагааннарның уржуундан үрелишкинге таварышкан дириг амытаннар делегейинин объектилерин база оларның чурттап турары черлерин катап тургузар талазы-биле хемчээлдерни боттандыраар;

м) дириг амытаннар делегейинин объектилерин камгалаар болгаш катап тургузар сорулга-биле ооң ажылгалын кызыгаар-лаарының талазы-биле медээ-дыңнадыгларны белеткээр;

н) бодунун эрге-хүлээлгезинде турар күрүнениң бойдус черлерин болгаш онзагай камгалада алдынган бойдус девискээрлерин тургузар талазы-биле медээ-дыңнадыгларны белеткээр;

о) бодунун эрге-хүлээлгезинде турар дириг амытаннар делегейинин объектилеринин болгаш оларның турар черлеринин ажылгалыны күрүне контролюн тургузар;

п) ажил-агый база камгалал чорудар, дириг амытаннар делегейинин объектилерин ажылгаар болгаш катап тургузар бүдүрүлгелерин чаарты кылырынга, туудун чорудар төлевилел документилеринге, күрүнениң экология экспертиказын кириштир күрүне экспертиказын чорударынга медээ-дыңнадыгларны белеткээр;

р) үндезин чоннун чаңыл езугаар көжүп, чурттап чоруур эргезин, долгандыр турар бойдус хүрээленин камгалаар ажил-агый чорудуун, амыдырал-чуртталгазының чаңылчаан омур-хевирин, а ол ышкаш дириг амытаннар делегейинин объектилерин ажылгаарының чаңылчаан чурумун хандыраар;

с) Россия Федерациязының дириг амытаннар делегейинин ажылгалының болгаш камгалалының талазы-биле делегей дугуржулгаларын боттандыраарыга киржир.

4. Тыва Республиканың Аңныр болгаш аңныр ажил-агыиының талазы-биле агентилелге удуртукчунун 1 оралакчызын чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Аңныр болгаш аңныр ажил-агыиының талазы-биле агентилелдин аппарат ажылдакчыларын 4 кижжи санын кылдыр доктаадыр.

6. Тыва Республиканың Саң-хөө ямызы Тыва Республиканың Аңныр болгаш аңныр ажил-агыиының талазы-биле агентилелди тударынга акша-хөреңгини 2005 чылдың республика бюджетинден баш удур көөр.

7. Тыва Республиканың Аңныр болгаш аңныр ажил-агыиының талазы-биле агентилел Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш ашы-чөм ямызы-биле кады агентилелдин ажилдаар оран-бажыңының турар черинин талазы-биле саналды Тыва Республиканың Чазаның кирирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың январь 20, № 98.

Тыва Республиканың Күш-ажыл, ажил-биле хандырылга болгаш регионал статистика айтырылганының агентилели

Тыва Республиканың Чазак Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыгына дүүштүр **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Күш-ажыл, ажил-биле хандырылга болгаш регионал статистика айтырылганының талазы-биле агентилели күрүне ачы-дузаларын көргүзөр, өңчүнү эргелеп-башкаар талазы-биле хүлээлгелерни, а ол ышкаш Тыва Республиканың күш-ажыл, ажил-биле хандырылга болгаш регионал статистиказының адырынга эрге-хоойлу ажылгаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың органы болур.

2. Тыва Республиканың Күш-ажыл,

а) дириг амытаннар делегейинин объектилеринге күрүне мониторингинин болгаш күрүне кадастрын, дириг амытаннар делегейинин объектилеринин санынга күрүне учедун кирирерин организаастаар;

б) бойдус халаптарының болгаш өске-даа чылдагааннарның уржуундан үрелишкинге таварышкан дириг амытаннар делегейинин объектилерин база оларның чурттап турары черлерин катап тургузар талазы-биле хемчээлдерни боттандыраар;

в) дириг амытаннар делегейинин объектилерин камгалаар болгаш катап тургузар сорулга-биле ооң ажылгалын кызыгаар-лаарының талазы-биле медээ-дыңнадыгларны белеткээр;

г) бодунун эрге-хүлээлгезинде турар күрүнениң бойдус черлерин болгаш онзагай камгалада алдынган бойдус девискээрлерин тургузар талазы-биле медээ-дыңнадыгларны белеткээр;

д) бодунун эрге-хүлээлгезинде турар дириг амытаннар делегейинин объектилеринин болгаш оларның турар черлеринин ажылгалыны күрүне контролюн тургузар;

е) ажил-агый база камгалал чорудар, дириг амытаннар делегейинин объектилерин ажылгаар болгаш катап тургузар бүдүрүлгелерин чаарты кылырынга, туудун чорудар төлевилел документилеринге, күрүнениң экология экспертиказын кириштир күрүне экспертиказын чорударынга медээ-дыңнадыгларны белеткээр;

ж) үндезин чоннун чаңыл езугаар көжүп, чурттап чоруур эргезин, долгандыр турар бойдус хүрээленин камгалаар ажил-агый чорудуун, амыдырал-чуртталгазының чаңылчаан омур-хевирин, а ол ышкаш дириг амытаннар делегейинин объектилерин ажылгаарының чаңылчаан чурумун хандыраар;

з) Россия Федерациязының дириг амытаннар делегейинин ажылгалының болгаш камгалалының талазы-биле делегей дугуржулгаларын боттандыраарыга киржир.

4. Тыва Республиканың Аңныр болгаш аңныр ажил-агыиының талазы-биле агентилелге удуртукчунун 1 оралакчызын чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Аңныр болгаш аңныр ажил-агыиының талазы-биле агентилелдин аппарат ажылдакчыларын 4 кижжи санын кылдыр доктаадыр.

6. Тыва Республиканың Саң-хөө ямызы Тыва Республиканың Аңныр болгаш аңныр ажил-агыиының талазы-биле агентилелди тударынга акша-хөреңгини 2005 чылдың республика бюджетинден баш удур көөр.

7. Тыва Республиканың Аңныр болгаш аңныр ажил-агыиының талазы-биле агентилел Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш ашы-чөм ямызы-биле кады агентилелдин ажилдаар оран-бажыңының турар черинин талазы-биле саналды Тыва Республиканың Чазаның кирирер.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың январь 20, № 98.

дугайында саналдарны ажилдап кылыры; в) чурттакчы чонну ажилче долу хаара тударын хандыраар талазы-биле күш-ажыл рыногунда байдалды чогумчударынга дузалаар саналдарны белеткээр;

г) Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының сонургалдыг күүсекчи органнарының киржилгези-биле чурттакчылыг черлеринин социал-күш-ажылчы адырын хөгжүдеринин мониторингизи;

д) хереглелдин хандырылга төлевилелдеринин экспертиказын чорударының чурумунун дугайында Дүрүмнүн методиктиг рекомендацияларынга болгаш негелделеринге дүүштүр чурттакчы чоннун социал-демографтыг кол бөлүктөрүн хереглел хандырылганының төлевилелдерин ажилдап кылырынга медээлерни белеткээр;

е) чурттакчы чоннун социал-демографтыг кол бөлүктөрүнүн талазы-биле чурттакчы чоннун кижжи бүрүзүнге хамаарыштыр амыдырал-чурттаарыга эргежок чугула чүүлдүн хемчээлинге ону дүүштүрери, чурттакчы чонга амыдыралдың денгелин дугайында дыңнадыр;

ж) күш-ажылдың девискээр рыногунда байдалды анализтеп көөр;

з) ажилдаар хостуг черлерин дугайында, а ол ышкаш эргежок чугула професиялар болгаш мергежилдер талазы-биле хостуг өөредилге олуттарының барының дугайында сан-медээлерин республика баазасын тургузары;

и) чурттакчылыг черлерге хамаарыштыр ажилдаар турар чурттакчы чоннун социал-демографтыг кол бөлүктөрүнүн талазы-биле агентилелге 1 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Күш-ажыл, ажил-биле хандырылга болгаш регионал статистиказының талазы-биле агентилелге 1 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

6. Тыва Республиканың Күш-ажыл, ажил-биле хандырылга болгаш регионал статистиказының талазы-биле агентилелин аппарат ажылдакчыларының эң ыңдыкы санын 21 кижжи кылдыр доктаадыр.

7. Тыва Республиканың Өңчү башкарылга талазы-биле агентилели Тыва Республиканың Күш-ажыл, ажил-биле хандырылга болгаш регионал статистика талазы-биле агентилелин аппараттын Кызыл хоорайга тургузар талазы-биле саналды кирир.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың январь 20, № 99.

Тыва Республиканың Чаргы чарар судьяларының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилелин айтырылганы

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыгына дүүштүр **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Чаргы чарар судьяларының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилели Тыва Республикада чаргы чарар судьяларның ажил-чорудулгазының болгаш оларның аппараттарының организаастыг, кадр, саң-хөө, материал-техниктиг хандырылганын боттандырып турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органы болур деп доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Чаргы чарар судьяларының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилели Тыва Республиканың Чазаның башкарылгазынга турар.

3. Тыва Республиканың Чаргы чарар судьяларының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилели ажил-чорудулганың доктааткан адырынга дараазында хүлээлгелерни боттандыраар:

а) чаргы чарар судьяларның эт-хөреңгизин башкараары;

б) чаргы чарар судьяларның болгаш оларның аппараттарының ажил-чору-

дугазының организаастыг хандырылгасы; в) чаргы чарар судьялар аппараттарының кадр-биле хандырылгасы;

г) чаргы чарар судьяларның болгаш оларның аппараттарының материал-техниктиг хандырылгасы;

д) чаргы чарар судьяларның болгаш оларның аппараттарының ажил-чорудулгазының саң-хөө хандырылгасы.

4. Тыва Республиканың Чаргы чарар судьяларының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилелин 1 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Чаргы чарар судьяларының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилелин аппарат Кызыл хоорайда Дружба кудумчунда 119 а бажыңга тургузар дугайында Тыва Республиканың Чазаның саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың январь 20, № 100.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Күрүне эрге-хоойлу эргелелин айтырылганы

«Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында» Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2005 чылдың январь 20-де № 7 Чарлыгына дүүштүр **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Күрүне эрге-хоойлу эргелели (моон ыңай – Эргелел дээр) Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының тускайлаң кезээ болур деп доктаадыр.

2. Эргелелдин начальниги албандужаалының талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун хары угда оралакчызы болур деп доктаадыр.

3. Эргелел дугайында Дүрүмнү Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчунун киригенин езугаар Тыва Республиканың Чазак Даргазы бадылаар.

4. Ажил-чорудулганың доктааткан адырынга эргелелдин күүседир чүүлдери болза:

— оларның бүрүн эргелерин боттандыраары-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазаның ажил-чорудулгазын эрге-хоойлу талазы-биле хандыраары;

— эрге-хоойлу талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының болгаш

дугазының организаастыг хандырылгасы; в) чаргы чарар судьялар аппараттарының кадр-биле хандырылгасы;

г) чаргы чарар судьяларның болгаш оларның аппараттарының материал-техниктиг хандырылгасы;

д) чаргы чарар судьяларның болгаш оларның аппараттарының ажил-чорудулгазының саң-хөө хандырылгасы.

4. Тыва Республиканың Чаргы чарар судьяларының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилелин 1 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Чаргы чарар судьяларының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилелин аппарат ажилдакчыларының санын 24 кижжи кылдыр доктаадыр.

6. Тыва Республиканың Чаргы чарар судьяларының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилелин аппарат Кызыл хоорайда Дружба кудумчунда 119 а бажыңга тургузар дугайында Тыва Республиканың Чазаның саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың январь 20, № 100.

Тыва Республиканың Чазаның ажил-чорудулгазын аналитиктиг езу-биле хандыраары;

— эрге-хоойлу айтырылганының талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазаның ажил-чорудулгазын информмастыг-тайылбырлыг хандыраары;

— Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының норма-чижек чогаадыр ажил-чорудулгазын башкараары.

5. Начальниги 1 оралакчылыг болурун эргелелге чөпшээрээр.

6. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязынга Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле дүжүрүп турар ямызының штадын эргелелди тургузарынга материалдыг чарыгдалдары-биле кады 10 кижжи кылдыр олче дамчыдар.

7. Эргелелдин аппараттын Кызыл хоорайда Чульдун кудумчунда, бажың 18, Чазак бажыңыга тургузар дугайында Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязының саналы-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай,
2005 чылдың январь 20, № 88.

Айтырыг — харыы

«ТР-ниң Арага продукциязынга күрүне монополиязын хандыраарының талазы-биле күрүне комитетиниң даргазы, Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының депутады Орлан Тиңмейни болгаш ооң удуртканы комитетиниң ажилдакчыларын республиканың иштики херектер сайыдының бирги оралакчызы Валерий Коңгарга баштаткан бөлүк шагдаалар уjur-барымдаа чок черге хем кыдыынга, ховуга аппарыл алгаш, эттеп-соп, а ооң соонда О.Д. Тиңмейге хээли негеп турганының дугайында кеземче херээ оттургаш, кара-бажыңга ийи ай хоругдаанын тус черниң массалыг информация чепсектери чырыдып келди.

Сталинге чүдүр чылдарда хоп-нүгүлге, меге дыңнадыгларга даянып алгаш, чеже-чеже

актыг кижилерни узуткап чок кылбады дээр. Бистиң бо чурттап эртип турарывыс цеде ол талыгыр чылдарның уттундурган чыды каттап чытталып келгензиг-дир. Бети диге эрге-хоойлу камгалаар органнарның чурттуң хамаатыларынга хамаарыштыр аажылаалын кижини ынчаар хүлээп көөр-дүр. 37 чылдардан бөгүнгү амыдыралдың чаңгыс-ла ылгалы — кижилер боттарының эргелери дээш туржуп эгелээн, хөй-ниити база кыдыыңга артпас апарган. Ону бөгүнгү парлагдан көрүп тур бис. Маңаа даянып алгаш, ук херек кандыг янзылыг доозулганын айтырыксап тур мен.

Мерген САТ, Кызыл хоорай».

ЭРГИ ҮСЕЛЕРНИҢ ЭЛЗИНИ

Ук херек амдыы дээрезинде доозулбаан. Орлан Тиңмейни экономиктиг кем-херек үүлгедишкени-биле демисел чорудар килдистиң ажилдакчылары 2004 чылдың сентябрь 27-де тудуп хоругдаан турган. Октябрь 7-де ТР-ниң ИХЯ-зының чанында Истелге эргелелиниң истекчизи В. Р. Камалтынова хууда сайгарлыкчы Т.А. Ондарның киригени билдиришкенинге үндезилеп, О.Д. Тиңмейге РФ-тиң КХ-зиниң 209 чүүлүнүң 4 кезээ-биле (хээлини албан-дужаалдыг кижиниң негээни) буруудадыгны онааган. 2005 чылдың февраль 3-те үстүнде ады кирген хууда сайгарлыкчы Татьяна Ондарның Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелиниң начальниги подполковник В.Т. Монгуштуң болгаш ТР-ниң ИХЯ-зының чанында Истелге эргелелиниң истекчизи В.Р. Камалтынованың адынга кириген билдиришкенинде айытканы болза: «Орлан Дозур-

оолович Тиңмейге хамаарыштыр кеземче истеп-сүрүүшкүнүн соксадырын силерден диледим. Аңаа хамаарыштыр билдиришкенини алдагал ужун бижээн мен. О.Д. Тиңмейге хомудалым чок». Мындыг барымдаа турзажок, ук херектиң сайгарылгазы чаңгыс черде турупкан деп болур. Ооң ындызының алызында чикти-ле сүргей.

Бистиң билдиривис-биле алырга, 2004 чылдың дургузунда ТР-ниң иштики херектер сайыды С.П. Аренин Тыва Республиканың Чазаның хуралдарынга Кызыл хоорайда эзириктер сергедир черниң оран-савазының буступ дүжер чыгыы айыылдыг байдалда келгениниң, чаа бажың-балгатты тударының болгаш аңаа акша-хөреңгилерни дилеп тыварының дугайында айтырыгны чаңгыс эвес удаа көдүрүп келген. Республика бюджетинде ындыг оран-саваны тударынга хөреңгилерниң көрдүмээни, ынчалзажок ук айты-

рыгны дарый шиитпирлээри чугула апарганы-биле ТР-ниң Чазаа хамаарышкан яамылар, комитеттер-биле, Кызыл хоорай чагыргазы, ТР-ниң ИХЯ-зы-биле сүмелешкеш, эзириктер сергедир черниң оран-савазының тудуун доозарынга деткиччилер дузазын кириштирер шиитпирни хүлээп алган турган. Ук хуралдарга Иштики херектер яамызының бирги удуртукчулары доктаамал олуржуп келген болгаш маңаа хамаарыштыр доктаалды хүлээп ап турда, ооң-биле хол көдүрүп чөпшээрешкен турган. Доктаалга үндезилеп, ТР-ниң Арага продукциязынга күрүне монополиязын хандыраарының талазы-биле күрүне комитетиниң даргазы О.Д. Тиңмей арага кылыглары садып-саарып турар сайгарлыкчыларга ук тудугну доозарынга саң-хөө дузазын чедирерин дилээн албан езузунуң бижиктерин тараткан. Ону хээли негээшкени деп санаары чөгенчиг бол, ылап-

ла бо факт кеземче херээ оттурарынга чылдагаан болган.

2003 чылдың апрельде ТР-ниң Арага продукциязынга күрүне монополиязын хандыраарының талазы-биле күрүне комитетиниң даргазының албан-дужаалынга томуйлаткан О.Д. Тиңмей ук албан чериниң сандараан ажил-ижин аайлап-баштап, арага-дарыны хоойлуга чөрүштүр садып-саарып турган сайгарлыкчыларга хамаарыштыр шыңгыы турушту ээлеп, хоойлу-дүрүм хажытканнарның арага садар чөпшээрелин хавырып эгелээн. Ындыг чүүл оларга таарышпааны чугаажок. Ук сайгарлыкчылар бөлүү эрге-хоойлу камгалаар органнарда өмээржикчилеринге ооргаланып алгаш, хедер удуртукчу-биле мындыг чергелиг санажып, оон өжээн негээн деп, комитеттиң ажилдакчылары санап турарлар.

О.Д. Тиңмей баштаан ниитизи-биле 4 хамаатыны хоойлу-дүрүмгө чөрүштүр тудуп хоругдаанының, оларны эттеп-соп, каржызы-биле аажылаанының дугайында билдиришкени талазы-биле В.Н. Коңгарга хамаарыштыр Кызыл хоорайның прокуратуразы РФ-тиң КХ-ниң 127 чүүлү-биле ийи кеземче херээ оттурган турган. Аңаа хамаарыштыр огулуг хем-чеглер амдыгаа дээр алдынмаан. О.Д. Тиңмейниң чугаазы-биле алырга, шагдаа ажилдакчылары харын-даа ону кедеп сүрерин уламчылавышаан болуп турар. Мындыг аажылаалдың түннелинде когараан тала РФ-тиң Президентизиниң, РФ-тиң Чингине прокурорунун, РФ-тиң иштики херектер сайыдының, РФ-тиң Президентизиниң Сибири федералдыг округта бүрүн эргелиг төлээзиниң адресинге хомудал билдиришкенини кирирер уjurга таварышкан. Республика прокурору К.И. Кудрявтиң адынга чеже-даа

билдиришкенини кирирген. Бистиң эрге-хоойлу камгалаар органнарывыстың харыызы чаңгыс - «Сайгарылга чоруп турар».

Редакцияга иштики херектер органнарывының ажилдакчыларының каржы аажылаалынга, тоомча чок болгаш ажил-иш чылзыр чоруктарыга таварышкан республиканың хамаатыларындан чагаалар бо-ла келир. Оларның чамдыктарын солунуң арыннарынга парлап, бир кезектеринге хамаарыштыр журналистичи истелгелерни-даа чорудуп келген бис. Чагаа бүрүзүнүң артында — ажыг-шүжүг, чидириг, хомудал, карак чажы. Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның шупту ажилдакчылары кым-на буруудадып диттигер, ынчалза-даа оларның аразында чоннуң оларга тывыскан эргезин соора ажыглай бээрлерни шуут чок деп болбас. Хат чокта сизген бажы канчап шимчээр.

Үстүнде чагааның автору-биле, бир талазында, чөпшээр-режи болгу дег. Чуртта-даа, бистиң республикада-даа болуп турар мындыг чергелиг болушкуннарны эрги үениң элзини кылдыр көрүп болбайн аан. Эрги арга-хоргаларны ажыглап турары ындыг бодалга чыдагып келир. Бети диге улуг албан чериниң даргазын, чазак кижигүнүн, ам артында депутат кижини эттеп-соп, кара-бажыңнап, истеп-сүрүп турда, бөдүүн кижилерниң дугайында чугаалаан-даа ажыы бар бе? Ындыг-даа болза, бир-тээ бистиң чуртувус бүгү-делегейниң эрге-хоойлу майыктарынче чоокшулаарын күзеп, эрге-хоойлулуг күрүнени тургузуп турар чүве болганда, соң даарта амыдыралывыстан мындыг хөлгеленчек чүүлдер тайлып чидер деп ынаырындан өске чүве биске артпас ышкаш.

Ниитилел-политиктиг болгаш эрге-хоойлу айтырыгларының килдизи.

ШАГААНЫ КЫЗЫЛ ХООРАЙГА БАЙЫРПААНЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). Владимир Иванович Казанцев: «Чер-чуртка, бойдуска өөрүп четтиришкенин, чаагай иерээлдер илереткен, чаа келир Дагаа чылының чаагай болурун оштаан езулалдар деп-ле бодап тур мен» — деп харыылады. Ооң харыызы ылап шын. Оон ыңай Красноярскиде эге школада башкылап турар Лида Похомова база улуг сонуургал-биле ол бүгүнү сонуургал турган.

Ол аразында культураның Национал парыгының уран чүүл талазы-биле удуртукчу Татьяна Алексеевна Доржу баштаан ажилдакчылар сүттүг шайын, чаглыг эьдин дүлүп, келген кижилерни хүндүлөп турган. Канат тыртарынга, аът шалбалаарынга, тевек теверинге, хол күжү басчырынга маргылдаалар бооп турган. Ук оюннарда кижилер улуг өөрүшкү, каткы-хөг-биле киришкен. Борта башкарыкчы Татьяна Алексеевнаның организаакчы чоруун онзаап айтыр апаар. Кончуг соокта безин кижилерни хей-аът кирип, ук оюн-

нарның шуптузун эрттирген. Бо чүүлдүң автору чаштар дег амырап, ол бүгү мөөрейлерге киришкен. Түңнелинде канат тыртарынга тиилээн команда бир хааржак пиво-биле шаңнаткан.

Аът шалбалаарынга Айыыжы Олег тиилээн. Хол басчырынга Андрей Намчыл-оол бирги, В.И. Казанцев ийиги, Алексей Дажын-оол үшкү черлерни ап, аяк-сава наборлары-биле шаңнаткылаан. Кожамык мөөрейин көрбейн эрттирип ап-тыр мен. Ынчалза-даа кожомык мөөрейиниң тиилекчизи Маадыр-оол Монгушович Ендан боду-ла мени тып алгаш, шаңналын көргүстү. Эрткен чылын база тиилээш, бо чылын база кожомыктаар талазы-биле хомыкты ашкан Маадыр-оол Монгушовичиниң холун туттум.

Ынчап турувуста Дагаа чылының бирги хүнү үнүп эгеледи. Хамнар-даа, чыылган чон-даа дискет кырынга олуруп, холдарын хүнче сунуп, тейлеп уткаан.

Ол-ла үеде эртенгиниң 6 шакта Кызыл хоорайда «Цэчэнлиң» хүрээзиниң даштынга Сүлдем башкы баштаан ламалар хүрээге хондур номга олурган чон-биле кады саң салып, Дагаа чылында бүгү-ле чүүлдер чаагай, чоннуң ажил-агыый хөгжүп, мал-маган өзүп, тараа-быдаа элбек болурун йөрээп, бурганнарга өргүл кылган.

Борис ОНДАР. Василий Балчий-оолдун чуруктары.

Байырлалды улам каастаан...

Февраль 9-та кудумчуда чыккылама соок-даа бол, чон ынак байырлалы Шагааны демдегеп, ойнап-хөглээри-биле Арат шөлүңгө чыгып келген. Соок боорга ийикпе азы хоорайның микрорайоннарында база Шагаа эртип турар болгаш бе, мооң мурнунда чылдарга бодаарга, улус арай-ла эвээш болду.

Чыылганнарда Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы А.В. Брокерт үнүп келген чылда аас-кежикти, тайбыңны, кадыкшылды, бүгү-ле чүүлдерегэ экин күзээн. Кызыл хоорай чагыргазының даргазы Д.К. Донгак Тиилелгениң 60 чылы болур юбилейлиг чылды уткуп алганывысты чугаалааш, бо чылда тараа-быдаа элбек, чоннуң хей-аьды бедик, аас-кежиктиг болурун күзээн. Тываның Камбы-лама эргелелинден соржу лама Шыырап Байыр ном номчааш, бо чыл

кандыг болурун каксы чугаалааш, чоннуң хей-аьды бедик болуру-биле шарларга хей-аът тугун дээрже салып үндүрүптү.

Артистер солун концерт, танцы-самны бараалгадып, ойтулааш кожаңнарын уярадыр ырлажырга, кижиниң сагыш-сеткили ала-чайгаар-ла бурунгу өгбелери-вистиң аал-оранынга чеде бээр. Аңаа аяннаштыр тыва бичии аът, иви мунган чаштар байырлалды улам каастаан.

Кызыл хоорай чагыргазының культура килдизиниң ажилдакчылары кажык, тевек, аргамчы октаар мөөрейлерни чонга ойнадып, тиилээнерге шаңналарын тыпсып тур. Даштын соок болганындан киржикчилерниң санын кызырган, аргамчы шалбалаарынга база тевек теверинге 20 кижини киришкен.

Аргамчы шалбалаарынга бирги черни Эрзинден Сылдыс Калинин алган. Тевек теверинге бир дугаар черни Родион Ооржак (Тес-Хем),

ийи, үш дугаар черге Аян-оол Нордуп-оол (Чеди-Хөл), Адыгжы Ооржак (Барыын-Хемчик) төлептиг болганнар.

Шагаага уткуштур хөл-шыдыраа маргылдаазында үш-үш киржикчилиг сес команда киришкен. Команда аайы-биле бирги черни Кызыл хоорайның, ийиги, үшкү черлерни Өвүр, Кызыл кожууннарның командалары алган. Эр улус аразында бирги черни Кызыл хоорайдан Артыш Чүлдүм, херээжен улус аразында Өвүрден Лера Куулар тиилекчи болган.

Ортумак тускай өөредилге черлериниң аразында стол теннининге база маргылдаа болган. Аңаа бирги черни 11 дугаар профессионал училищениң сургуулдарының командалары алган.

Шагаа хүннеринге тураскааткан спорттуң национал хевирлеринге спартакиаданың түннелинде бирги черге Кызыл кожууннуң командалары төлептиг болган. Ийи, үш дугаар черлерни Өвүр, Тес-Хем, дөрт, беш дугаарын Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл, алды, чеди, сески черлерни Чөөн-Хемчик, Кызыл, Эрзин кожууннарның командалары алган.

Алдынай СААЯ.

ХАНЫ САЙГАРЫЛГА КЫЛДЫНМААН

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының алдыгы сессиязының ийи хуралы январь 27-де эгелээн. Ооң хүн чурумунга чээрби айтырыгны чугаалажыры-биле кириген.

Сессия хүн айтырыгларын чугаалажып кирер бетинде Тыва Республиканың Чазак Даргазының Бүрүн эргелиг төлээлекчизи, Тыва Республиканың Чазак Даргазының Күрүнэ-эрге-хоойлу эргелигиниң начальниги А.Язев Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутаттарынга Кыйгырыгны кылып, оңу депутаттарга номчуп таныштырган. Ында 2005 чылдың февраль 5-те «Тувинская правда» солунда чыгын Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының ажилдакчызының «Палатада бүгү чүве ындыг эвес...» деп эгелиг чүдүндө айтыркан четпестерниң кол чүдөзүннери айтыркан, ынчангаш ук кыйгырыгны бо болуп турар сессияга чугаалажырын ол дилээн. (Кыйгырыгны бөгүн үнген солунда парлаан).

Палатаның депутаттары кыйгырыгга хамаарыштыр санал бергеш, оңу «бистиң иштиги херээвис-тир» деп санааш, сессияга чугаалажырындан ойталаан.

«Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Бюджет, саң-хөө,

чүдүрүг болгаш банк ажил-чорудулгазының талазы-биле комитет даргазын соңгуур дугайында» айтырыгны чугаалажырынче сессия кирген. Бо албан-дужаалга депутат К.А. Бичелдейни соңгуур дугайында саналды палатаның даргазы В.М.Оюн кириген. Комитеттер даргазы болгаш депутаттар саналды чүдүрүгүзүңүп деткээн. Депутат В.С. Орус-оол ук саналга удурланган, К.А. Бичелдей дыл талазы-биле эртемеден боордан башка, экономика, саң-хөө талазы-биле билии, мергежили чок дээрзин айтыркан. Депутаттарының аразында экономика, саң-хөө талазы-биле билии шыырак, арга-дуржулгазы улуг кижилер барын чугаалаан. Бадылаашкынның түңнелинде К.А. Бичелдей дээш 15 депутат бадылаан, чогуур 17 бадылаашкынны албаанындан комитет даргазынга ол соңгуптайн барган.

«2004 чылда Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдезиниң прогнозуңуң күсүлдезиниң түңнелдериниң дугайында» база «2005 чылда Тыва Республиканың социал экономиканың хөгжүлдезиниң прогнозуңуң дугайында» илеткелди ТР-ниң экономиктиг хөгжүлдө сайыды Г.Ф.Балакина сессияга кылган. (Ооң сөзүглелин бөгүн үнген солунда парлаан). Ында 2004 чылда ТР-

ниң Чазааның кылып чоруткан ажылының болгаш 2005 чылда кылыр ажылдарының кол сан-чурагайларын тодаргайы-биле айтыркан. Ындыг турбуже депутаттар оларның долу, ханы сайгарылгазын кылбайн, кандыг-даа тодаргай түңнел чүдүрбейн тургаш, сессияга дыңнадыг кылдыр хүлээп алыр дугайында доктаалды хүлээп алган.

«2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың хоойлу төлөвилелиниң дугайында илеткелди ТР-ниң саң-хөө сайыды Р.С. Баян сессияга кылган. (Ооң сөзүглелин бөгүнү солунда парлаан).

2005 чылдың республика бюджетиниң дугайында хоойлу төлөвилелинге хамаарыштыр Тыва Республиканың Прокуратуразының, Саналга палатазының, чүдүрүг инспекциязының четдер-четпестерни айтыркан түңнелдеринге чылда-гааннап алгаш, бюджет төлөвилелиниң дугайында хоойлуну 20 хонук хуусаа дургузунда эде кылыр-биле дедир эгиткен. Ооң соонда бюджет төлөвилелин катап чугаалажырын шийтпирлээн.

Четвергте сессияның хуралында 13 айтырыгны чугаалашкан, дүң ол ажылын уламчылаан. Бистиң корр.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарынга Кыйгырыг

«Тувинская правда» солунун 2005 чылдың февраль 5-те үнген № 13 (15990) номеринде Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының аппаратының ажилдакчызының «Палатада бүгү чүве ындыг эвес...» деп чүдүлгү «Үстүнден көөрге» деп рубриканың адаанга үнген. Ында мындыг одуруглар бар: «ХП-ниң даргазы В.М. Оюнуң бодунга күзүңгү шийтпирлери чедип ап турар бир аргазы – электроннуг бадылаашкын. Ооң пулт дөзүндө Оюнуң «хол бөмбүкчү» Федотов олуруп турар.

Бадылаашкынның түңнелдерин саазынга чара парлап үндүрер дугайында чамдык депутаттарның негелдизин Оюн тоовайн турар. Кым канчаар бадылап турарын сонгукчулар билер эргелиг, ынчангаш бадылаашкын-нарынның түңнелдерин солуннарга чара парлап турары чүгула болгу дег. Оон башка Оюнуң кызыгаар чок эргелерин быжыглан сезинчиг шийтпирлер кайгамчыкты-биле бадылаттынып эрте бээр, а республикага чугула херекти шийтпирлер болганчок-ла эртпейн баары элдептиг.

Бо чүдүлгү-биле танышкаш, республиканың чурттакчылары, девискээр болгаш федералдыг деңнелде эрге-чагырганың өске-даа адырлары Хоойлужудулга палатазының аппаратының чамдык ажилдакчылары (чижээ, «боттун кижизи», «хол бөмбүкчү» Федотовтун) депутаттарның саналдарын херекке албайн, Тыва Республиканың күсүлү эрге-чагырганың дээди органының аталдарын баксырадыр сорулга-биле Хоойлужудулга палатазының удуртулгазынга, тодаргайлаарга, ооң даргазы В.М. Оюнга тааржыр түңнелдерни үндүрүп берип турар дээрзин эскерген боор. Ол бүгү Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржактын дүвүрелин оттурбас аргажок дээрзи билдингир. Ынчангаш мен, ооң Чазак Даргазының бүрүн эргелиг төлээзи, ол чараш эвес чүдүлгү депутаттарның кичээңгейин хаара тыртпас аргам чок болду. Ийи-чаңгыс кижиниң сонургалы дээш политиктиг турум чорукту, депутаттарның болгаш сонгукчуларның эрге-ажыктарын болгаш хоойлу-дүрүмдө көрдүнген сонургалдарын, республиканың социал-экономиктиг сайзыралын тоовас чорукту моон соңгаар болдурбас херек.

Ол материалда Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының удуртулгазының, чамдык айыттыңан депутаттарның парлап-

тыңган чүдүлгү хамаарыштыр харыы бербейн турары бодаарга, электроннуг бадылаашкынның чигинчи илереп кээр-дир.

Хүндүлүг депутаттар! Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының 2002 чылдың октябрь 14-те №19 ХП-1 Доктаалының регламентиниң 11-ги эгезинде негелдерни күсүлдери-биле, электроннуг бадылаашкынның түңнелдерин таарыштырып турарын болдурбас сорулга-биле силерни дараазында шийтпирлери хүлээп алырын дилээр-дир мен:

1. Электроннуг бадылаашкынның контролондан «боттун кижизи, хол бөмбүкчү Федотовту» саат чокка ырадыр.

2. ТР-ниң УХ-ниң Хоойлужудулга палатазының удуртулгазының болгаш чамдык депутаттарының боттарының бүрүн эргелерин өскээр ажыглап турар факты-барымдааларын хынаар комиссияны фракцияларның депутаттарындан парламент комиссиязын тургускаш, ук комиссияже солунда үнген чүдүлгү адаттыңан депутаттарны кирибизин болдурар.

3. Электроннуг бадылаашкынны контролдаар хамаарышпас комиссияны депутатчы бөлүктөрүнүн бүрүн эргелиг төлээлеринден тургузар.

4. Солунда үнген чүдүлгү бижиттинген чараш эвес фактыларны, тодаргайлаарга ТР-ниң УХ-ниң ХП-ниң удуртулгазының болгаш чамдык депутаттарының шын эвес ажил-чорудулгазын хынаар дугайында билдинишкени Тыва Республиканың Прокуратуразына кириер.

5. Ук айтырыгның төндүр шийтпирлеттинеринге чедир сессияже кирген бүгү айтырыгларын ажык бадылаашкын-биле чорудар дугайында шийтпирни хүлээп алыр.

Республиканың чугула айтырыгларына хамаарыштыр кымның канчаар сонгуп турарын, ол кижилер сонгукчуларның бүзүрелин шынзыдып-шынзытпайн турарын чонун билген турары чугула. Арын-нүүрүңге болгаш ону сонгуп алган сонгукчуларының мурнунга шынчы депутат ажык бадылаашкындан, прокуроржу хыналдадан кортпас ууржув.

А. ЯЗЕВ,
ТР-ниң Чазак Даргазының Бүрүн эргелиг төлээзи, Тыва Республиканың Чазак Даргазының Күрүнэ-эрге-хоойлу эргелигиниң начальниги.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының сессиязынга 2005 чылда Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш бурунгаар көрүүшкүннериниң дугайында Г.Ф.Балакинын чугаазы

Хүндүлүг депутаттар!
2005 чылда республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң баш удур көрүүшкүннерин чаа хевирге, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының сүмезин барымдаалап кириген бис (2004 чылдың январь 21-де № 563 ХП-1 доктаалды 3 пунктузу-биле).

Структура езугаар баш бурунгаар көрүүшкүн 4 кезектен тургустунган: ында 2004 чылда хөгжүлдө түңнелдери, 2005 чылдың баш удур көрүүшкүннери, күрүнө секторунун хөгжүлдө планы болгаш республиканың каттыштырган саң-хөө балансызы кирген. Капсырылгаларда 2005 чылда жомуннарның, Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның социал-экономиктиг кол көргүзүглерин, 2004 болгаш 2005 чылдарда Тываның болгаш Россияның денештирген көргүзүглерин кириген.

2005 чылдың баш бурунгаар көрүүшкүннери характеристиказынче кирерин мурнунда, **эрткен чылдың баш бурунгаар көрүүшкүннерин күсүлден кол түңнелдерге** доктаарын чөпшээр көрүнер.

Ниити девискээр продуктузунун хемчээли 9 хуу өскөн болгаш 8658 млн. рубль болган.

Улетпүр продукциязының баш бурунгаар көргөн хемчээлин чедип алган, ниитизи-биле республикага 2165,4 млн. рубль четкен. Амгы күштүг өртөктерге деңнээрге, ол 462,4 млн. рубльге азы 27,2 хуу өскөн. Бүдүрген продукцияның физиктиг хемчээлиниң индекси 111 хуу четкен.

Көдээ ажил-агыйының ниити продукция хемчээли 2050,3 млн. рубль, деңнээн өртөктерден орулга 0,1 хуу болган. 2004 чылдың төнчүзүндө ажил-агыйларның бүгү хевирлеринге малдың баш саны (хаван, куштардан аңгыда) өскөн.

Өртөктерниң тургустуна берген индекси баш удур көргөн чыл көргүзүңгө дүгжүп турар болгаш 2003 чылдың декабрьда 112 хуу болган.

Үрүмкөп садар бараан саарылгазының хемчээли, ниитиниң аш-чеми-биле кады алырга, 4467,5 млн. рубль болган азы херек кырында өртөк-биле эрткен чылдың деңнелинден 23,6, деңнештиргенинден — 10,7 хуу ажык болган.

Чонун кижиги бүрүзүңге онааштыр акша орулгалары 16,7 хуу өскөн болгаш 3352,7 рубль болган азы баш удур көргөн көргүзүгден

4 хуу ажык. Бир ажилдакчының айда алыр ортумак ажыл төлевири 27,7 хуу азы 5370,8 рубль болган.

Көргүзүглерни баш бурунгаар кылган болганда оларны улам тодардыры илден деп чүве билдингир, ылаңгыя ниити девискээр продуктузунун хемчээлин, инвестицияларны тодардыр апаар. Байдалды ниитизи-биле анализтээр, түңнел үндүрер медээлер четчир.

Күрстатистиканың федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле девискээр органының ДХ-де тараткан материалдары үнелээшкын кылган медээлерни улам тодардыр. Ынчалза-даа тургустуна берген байдалды, сорулгаларны солуvas. А чамдык (харын-даа дыка чугула) көргүзүглер талазы-биле маргыжып болбайн аан. НДП-ниң хемчээлиниң дугайында медээлерни девискээрлер аайы-биле күрстатистиканың федералдыг албаны ниити чуртта саң-хөө байдалының дугайында медээлерни ажыглап санап турар, ынчаарга девискээр аайы-биле статорганның медээлери саналгалар баазаның үнер дөзү бооп турар. Күрстатистиканың федералдыг органының удуртукчусунун оралакчызы А.Л.Кевештин медээзинден ап көөрге, девискээр органның сорулгаларына чүгө медээлерни чыыры болгаш оларны федералдыг төпке кириери хамааржып турар.

Ниитизи-биле 2004 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдениң дугайын чугаалап тура, дараазында түңнелдерни үндүрүп болур:

— сөөлгү дөрт-беш чылдарда тургустунган экономиктиг чүгээр өзүлдө хевээр арткан. Улетпүр бүдүрүлгезин, бараан саарылгазының болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң темпери дыка өскөн; — акшаның үне чидирер байдалы өй-тап болган, чонун ажыл төлевири, пенсиялары болгаш өске-даа орулгалары өскөн, чонун амыдырал деңнелиниң өзүлденин хандырган, чонун чайгаар өзүлденин көргүзүглерин Россияда ортумак деңнелден бедик болуру хевээр арткан;

— бүдүрүлгени сайзырадырынга үндөзүлүш, үндүрүг онаар баазаны калбартырынын күсели-биле консолидастан бюджеттиң орулгаларын улгаттырган, ооң ачызында социал адырның турум ажылдарын хандырган.

Ооң-биле кады экономика-

ның хөй, чидиг айтырыглары болгаш социал адыр чөптүг шийтпирлээшкенин албаан:

— болбаазырадыр улетпүрнүн бүдүрүлгө күчүлериң ажылаарының деңнели чавыс хевээр арткан, хереглел барааннарын бүдүрери четпес темп-биле хөгжүп келген. Улетпүр продукциязының чамдык хевирлериниң баш удур көрүүшкүннерин чедип албаан;

— чонну ажилга хаара тударың бедидер айтырыгны дыка оожум шийтпирлеп турар, ол чорук яды-түрөңги чоруктун деңнелин чавызатпайн турар. Ажыл төлевириңиң адалдык хемчээлиң методиказы-биле санаан статистика хайгааралдарыңа үндөзүлүш санап көөрге, ажыл чок кижилерниң саны 2003 чылдың деңнелинден эвээжөөзүн азы 27,1 муң кижиги бооп турар; — тудуг комплекзинге чыл дургузунда, ылаңгыя федералдыг бюджеттин күсели-биле акшаландырышкынны дең-дески эвес хандырганының, ажылдарыңа багай организаастаанының түңнелинде 2004 чылда ажылгалды кириер ужурулуг турган чамдык объектилерни чедир тутпаан.

2005 чылдың программныг документиленге үндөзүлүш, дараазында мурнады көрүүшкүннери тодараткан:

— ниити девискээр продуктузун көвүдөдирин хандыраар ажыл-агый адырларының улуг хемчээлди көргүзүглер өзүлденин темпирин чедип алыр;

— экономиктиг өзүлдени болгаш ажылдап шыдаар чонну ажилга хаара тударын көвүдөдирин хандыраар адыр кылдыр, биче бизнес структуразын хөгжүдөр болгаш чогумчудар таарымчалыг байдалдарны тургузар;

— өнчүнүң бүгү хевирлериниң улетпүр бүдүрүлгелериниң бүдүрүлгө күчүлериң ажыктыг ажылдарын чедип алыр, бойдус, кушаажыл, материал-техниктиг болгаш саң-хөө курлавырларын ажыктыг ажылаар, бүдүрүлгелерниң болгаш организаацияларның саң-хөө байдалын экижидер;

— көдээ ажил-агый бүдүрүлгезин хөгжүдөргө чогуур байдалдарны тургузуп турар агро-улетпүр комплекзиниң болбаазырадыр бүдүрүлгелериниң ажыктыг бедидер болгаш мурнады хөгжүдөр болгаш хереглел барааннарын чонун хереглелдерин хандыраар;

(Уланчызы 6-гы арында).

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының сессиязынга 2005 чылда Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдээзиниң баш бурунгаар көрүүшкүннериниң дугайында Г.Ф.Балакининиң чугаазы

— республика экономиказының боттук секторунун бүдүрүлгелерин бирги ээлчеге инновация хөгжүлдээзиниң кирип, бюджеттен дашкаар акшаландырышкыннарның үлүүн улгаттырып тургаш, кол капиталга акшаландырышкыннар хемчээлдерин улгаттырар;

— чоннуң чамдык кезин адрестиг социал деткириниң механизмдерин чаартыр, натура чингелдерни акша телевирилери биле солур.

2005 чылда республика хөгжүлдээзиниң кол макроэкономика хөгжүлдээри

2005 чылда Тыва Республикага экономика өзүлдө темпелерин Россия Федерациязында ортумак деңгелден чавыс эвес болурун чедип алыр сорулга тургустунган.

Нити девискээр продуктузун 11200 млн. рубль азы 10 хуу өзүлдө болурун баш удур көргөн. Нити девискээр продуктузунун улуг өзүлдөзүн бээр, капитал салышкыны эвээш кирер адырларны мурнады хөгжүдери көрүп турар: олар болза агро-үлөтпүр болгаш тудук комплекстери, чоннуң орулгаларының өзүлдө темпелерин хевээр арттырар ачы-дуза чедир адырлар-дыр. Ол ышкаш точка аайы биле инновация төлөвилелдерин боттандырыр эгелээр.

Ажыл-агыйларны бүгү хевирлеринге көдээ ажил-агый продукцияларының бүдүрүлгө өзүлдөзү 5 хуу болур. Үлөтпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 10 хуу өзөр. Үүрүктөп сазар бараан саарылгазының хемчээли болгаш ачы-дуза чедирери өзөр.

2005 чылда республикага

ниитизи-биле инвестицияларның баш удур көргөн хемчээли, бюджеттен дашкаар инвесторларның хөрөңгилерин, банкылар чээлилерин, дериг-херекселдер, техника, транспорт чепсек-херекселдери садып алырын кириштир алырга, 1,8 миллиард рубль ажа бээр азы 2004 чылдаазындан 1,4 млрд. рубль хөй болур.

Хөгжүлдениң кол социал көргүзүлгелери чүгө өзүлдө болурун хевээр арттырар эвес, харын яды-түрөңгү чорукту чайладыр россия программаның ачызында улам күштелир. Ажылдап турар чоннуң саны 2004 чылга деңгээрге, 10 хуу азы 10,3 муң кижиге өзөр болгаш республикага ажылдап турарларның саны 113,5 муң кижиге чедер бээр. Ажылдаар чаа черлерни тургузуп, кижилерни хөй-ниитиниң түр ажылдаар черлеринге кирип, ажылдаар черлерни кижилер боттары тып алырын калбартып тургаш, 2005 чылда ажыл чоктарның санын 25 муң кижиге чедир кызырар. Чоннуң боттук орулгаларын улгаттырарын хандыраар экономика өзүлдөзү чедип алыр, күш-ажыл төлөвилериниң адаккы хемчээлин өстүрер, бюджет адырынга шалың төлөвилерин өстүрер, пенсияларның ортумак хемчээлин улгаттырар, өске-даа хемчеглерни алыр болганда чоннуң орулгаларының деңгелинде ылгалдыр кызырлар. Орулгазы чурттап болурунун адаккы хемчээлинден чавыс чоннуң саны кызырлар, ооң үлүү 40 хуу апаар. Айда алыр ортумак ажыл төлөвилерин 6800 рубль, кижиге бүрүзүнгө онааштыр ортумак орулганы—3944 рубль азы дараалаштыр 23,6 болгаш 17 хуу өстүрерин көрүп турар.

Хереглел өртектелериниң индекси 110-111 хуу, ооң иштинде барааннар—109-110 хуу, ачы-дуза чедирилгезинге—116-118 хуу болур.

Бирээде. Кирип турар баш удур көрүүшкүн болза чүгө 2005 чылдың бюджетиниң үндөзүнүн орулга кезээ эвес, харын оон бедик деңгелдин документи-лерин—2010 чылга чедир ТР-ниң социал-экономика хөгжүлдө программаның, нити девискээр продуктузун ийи катап улгаттырар хемчеглерни, программныг өске-даа документи-лерни боттандырырарына үе-чада болур.

Ийде. Баш бурунгаар көрүүшкүннерде перспективтиг айтырылганы— федералдыг структуралар-биле, Ада-чурттуң болгаш даштыкының инвесторлары-биле, төлөвилелдер кылыр, техник-экономика хөгжүлдө тургузар, санажылгалар чорудар, демир-орук, суг оруу тудар дээр ышкаш перспективтиг айтырылганы боттандыраар талазы-биле Чазактың күженишкыннериниң угландырышкыннарын тодаргай кирибээр.

2005 чылда социал-экономика хөгжүлдениң баш удур көрүүшкүннерин Хоойлужудулга палатазының комитеттериниң хуралдарына чугаалашкан. Чугаалажышкыннар үезинде элээр каш саналдарны кылган-даа болза, комитеттериниң шийтпирлерин Чазакка кирибээр. Саналга палатазының түңгөлдери болгаш статистиканың девискээрге органының материалдары депутаттарда бар. Ол документи-лерде айтыр чамдык шүгүмчүлөлдөр биле чөпшээрэжиң турар бис.

Ооң-биле кады чамдык чүүл-

дер-биле шуут чөпшээрешпейн турар бис.

1. РФ-тиң-даа, ТР-ниң-даа хоойлужудулгазында баш удур көрүүшкүн күүселдээзинге үнелээшкын бээрин көрбээр. Оон туржук чамдык көргүзүлгелерни тодардырып көргөн, статистиканың Федералдыг албанының удурткучулары ооң-биле чөпшээрэжиң турар.

2. Баш бурунгаар көрүүшкүн болза бюджетке кирген хөрөңгени санаарының үндөзүн болур, ооң-биле кады ооң бүгү көргүзүлгелери бюджетке чугула эвес. 2004 чылдың бюджетин орулгалар талазы-биле ажыр күүсеткен.

3. Баш бурунгаар көрүүшкүннерде 2004 чылды шын эвес үнелээр, оон 2005 чылдың санаашкыннары шын эвес болган, бюджет көргүзүлгелери база шын эвес деп Саналга палатазының бадыткалы-биле база чөпшээрешпес бис. Ылангыя күш-ажыл төлөвилериниң фондузу ышкаш, бюджетке улуг ужу-дузалыг көргүзүлгө-биле чөпшээрешпес бис.

ТР-ниң Саналга палатазының кылганы, күш-ажыл төлөвилериниң фонд санаашкыннарында экономика адырында ажылдап турарларның санының баш удур көргөн 10 хуу өзүлдөзүн айтырар (103,2 мундан 113,5 муң чедир).

Албан езузунун статистиказын барымдаалавас, экономиканың боттук секторунда күш-ажылдыг төлөвилер фондузун улуг хемчээлин кичээңгейге албаан. Такси ачы-дузазындан, демир эжиктер болгаш көзөңктер тургузар ачы-дузадан, бажынарны арендага бергенинден риэлтер орулгаларын барымдаалап азы барымдаалавайн турарын долу хемчээлге айтырар. Сайгарлыкчыларда хөлезилетиниң ажылдап турарларның орулгаларының санаашкыннарын кошкак көргүскөн.

чедир өзөр.

Хуу орулгалар кезээңге элээр аар деңгелин (62,2 хуу) хууда кижилерниң орулгалары дээр үндүрүг элээр. Ол сан 2004 чылдың деңгелине бодаарга, 3,4 катап өзүлдөзү: үндүрүг-биле онааттырган күш-ажыл төлөвилер фондузунга 6,5 миллиард рубль болур.

Республика бюджетиниң орулгалар структурасында ийги улуг хууда дөс – акцизтер. Оларның үлүү 19,7 хууга (190,6 миллион рубль) деңгелде.

Федералдыг бюджеттен бюджеттер аразының трансфертери болур 4 миллиард 293,1 миллион рубль дараазында хевирлер-биле кирер:

бюджет хандырылганының деңгелин чаңгыс айландырырыңче угланган дотация – 3 миллиард 834,1 миллион рубль;

девискээрлерниң сайзыралының федералдыг программаларын, орук ажыл-агыйыңга күрүне деткимчезин, федералдыг адрестиг инвестиция программаны боттандырырыңга субсидиялар – 267,9 миллион рубль;

субвенциялар, ооң иштинде хамаатыларның тускай категорияларынга чингелделерни хандыры-биле кады – 60,8 миллион рубль;

дамчыткан бүрүн эргелерни акшаландырырыңче көрдүңген акша-хөрөңги – 129,8 миллион рубль.

Республиканың болгаш тус черлериниң бюджеттерин дефициттиг планнап турар болганда, бирги чергениң сорулгазы – экономиканың шупту адырларында үндүрүг онаар баазаны калбартырының дузазы-биле хуу орулганы улгаттырары, биче болгаш ортумак бизнести сайзырадыры, бүгү деңгелдериниң бюджеттериниң үндүрүг болгаш чылдалар талазы-биле дудагдалдарны эвээжидири, үндүрүг удуртулганың дээртин улгаттырары хевээр артар.

«Күрүнениң хамааты албанының дугайында» Федералдыг хоойлунуң болгаш 2005 чылда Россия Федерациязының федералдыг бюджетиниң дугайында Хоойлунуң күштүг бооп эгелээнинге холбаштыр федералдыг бюджеттен акшаландыраар күрүне албан-хаакчыларының күш-ажыл төлөвилериниң өзүлдөзү 30-ден 75 хуу чедир өскенин бодаары чугула (Күрстатистиканың федералдыг албанының, федералдыг каайлы албанының, гидрометеорология болгаш федералдыг өске-даа албаннарның ажылдакчыларының шалыңы 30 хуу чедир, эрге-хоойлу камгалаар органнар ажылдакчыларыны—75 хуу чедир өскөн).

ТР-ниң Чазак 2005 чылдың январьда ажылдап турар кижилерниң санын болгаш күш-ажылдыг төлөвилер фондузун тодардыр талазы-биле ажылды кожуннарже үнүп, бүдүрүлгө болгаш организацияларга барып чугаалашкан. 2004 чылда күш-ажыл төлөвилериниң фондузу бүгү организацияларда 5200 млн. рубль болганы илерээр.

2000-2004 чылдарда күш-ажылдыг төлөвилер фондузунун өзүлдөзү 342,7 хуу болган, азы чылда ортумак санаашкын 29 хуу ашкан. Республиканың Экономика хөгжүлдө яамызы күш-ажыл төлөвилериниң фондузун санаарда, шалың фондузунун өзүлдөзүн чылда ортумак деңгелин ажылдаан, өзүлдө санының индексиңге эдилгени кириң (1,29х1,1=1,42).

Үе-шак чедишпезинден кириң өске саналдарга доктаавас мен, эргежок чугула апарза, депутаттар айтырылганын салзын.

Үстүңде чүүлдерни барымдаалааш, 2005 чылдың баш бурунгаар көрүүшкүннерин депутаттар медээ кылдыр хүлээр алырын диледим.

Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының хүлээлгелерин күүседип турар Р.С. Баянның ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының «Тыва Республиканың 2005 чылда республика бюджетиниң дугайында» сессиязынга илеткели

Хүндүлүг депутаттар!

Тыва Республиканың күүселдээзиниң кол чүүлдеринге кысказы-биле доктаап көрейн. Ол дүшкүрүлгө болган. Тыва Республиканың 2004 чылдың февраль 20-де хүлээр алган «2004 чылда республика бюджетиниң дугайында» Хоойлузунга дүштүр быжыглан бюджеттин орулгаларын 5 миллиард 499,1 миллион рубльге, а чарыгдалдарын 5 миллиард 631,9 миллион рубльге, 132,8 миллион рубль дефициттиг кылдыр планнап турган. Бюджет адырының ажылдакчыларының шалың акшазын 33 хууга өстүреринге херек акша-хөрөңги дилээр ужурга таварышкан, ол дээрге 600 миллион рубль-дир. Ындыг турбуже хуу орулгаларның өзүлдөзүнүн база федералдыг бюджеттен немелде саң-хөө дузазының ачызында бюджет ажылдакчыларының шалыңын, ооң өскенин барымдаалап тургаш, долзу-биле төлөп берген болгаш бюджет дефицитин дуглаан.

Баш удур үнелел-биле алырга, 2004 чылдың бюджетиниң быжыглан орулгаларын 5 миллиард 963 миллион рубльге (108,4 хуу), а чарыгдалдарны 5 миллиард 950,5 миллион рубльге күүсеткен болуп турар. Бюджет чуруунга дүштүр, чарыгдалдарның экономика хөгжүлдө тургузуунга хамаарышкан 32 планнаттыңан чүүлдүн 31-ин долзу-биле күүседирин хандырган. Подряд организациязының саң-хөө отчетун бербээзинден, төлөвилер-сметалыг документацияның бир кезин чок болганындан бир чүүлде көрдүңген 6,2 миллион рубль туннуг (шупту чарыгдалдарның 0,01 хуузу) капиталдыг тудугже чарыгдалдарны долзу-биле акшаландыраар. Ниитизи-биле быжыглаттыңан бюджет 99,9

хуу күүсеттинген. Чарыгдалдар структурасында социал адырже чарыгдалдар 65,8 хуу болган. Чарыгдалдарның ниити хемчээлинден капитал салышкыннарже – 9 хуу, чуртталга-коммунал ажыл-агыйыңче – 5,6 хуу үндүрүп берген.

Бюджет классификациязының экономикага хамаарышкан чүүлдеринден эң улуг кезин – 51,2 хуу күш-ажыл төлөвилерин немей санаашкын-биле төлээр фонд ээлеп турар.

Эрткен чылда Тыва Республиканың төпчүткөн чээлилер талазы-биле күрүнениң иштинки өрезинден 200 миллион рубльди, ооң иштинде агро-үлөтпүр комплекзинден болгаш хереглелчилер кооперацияларының организацияларындан 110 миллион рубльди үндүр бижээр. Эрткен чылдарның бюджет чээлилеринден 89 миллион рубльге өрө-ширени дуглаан.

Баш бурунгаар санаашкын-биле алырга, 2004 чылда чээлилер талазы-биле өрелерни 17 хууга эвээжеткен, азы 261,3 миллион рубльди, ооң иштинде уруг-дарылыг хамаатыларга күрүне пособиелеринче – 42,1 миллион рубльди (34,4 хуу), чуртталга субсидияларже – 15 хуу, бюджет албан черлериниң коммунал хандырылгаларыңче – 59 хуу төлөп берген.

Тыва Республиканың 2005 чылда бюджетин, эрткен чылда дег, нарын болгаш дүшкүрүлгө болур. Хуу орулга баазызының кудуку деңгелде болуп турарының хайындан бюджет ажыл-чорудулгазыңче чаа көрүш республиканың бюджеттериниң бүгү деңгелдерин нарын байдалга эккеп турар.

«Тыва Республиканың 2005 чылда республика бюджетиниң дугайында» деп Хоойлунуң төлөвилерин республиканың Чазак

«Тыва Республиканың бюджетин кириринин, сайгарып көөрүнүң болгаш бадылаарының дугайында» деп Хоойлуда көрдүңген хуусааның иштинде Хоойлужудулга палатазыңче кириң.

Республиканың 2005 чылдың бюджетиниң төлөвилерин болгаш быжыглаттыңан бюджеттин прогнозын тургузарыңга үндөзүн болган макроэкономика хөгжүлдө:

девискээрниң өзөк бараанының өлөөмү – 11,2 миллиард рубль, өзүлдөзүн темпизи – 10 хуу; инфляция деңгели – 11 хуу; чуртталга минимумунуң хемчээли – 3007 рубль.

Ниитизи-биле Тыва Республиканың 2005 чылда быжыглаттыңан бюджетиниң прогнозу-биле алырга, орулга – 5 миллиард 809,2 миллион рубль, чарыгдал – 6 миллиард 12,4 миллион рубль (бюджет дефицити – 203,2 миллион рубль) болур, ол саннар бюджет хоойлужудулгазыңга дүжүп турар.

Федералдыг бюджеттен эгидилге чок акша шилчидишкыннери 4 миллиард 293 миллион рубль болур.

Хуу орулгалары 1 миллиард 396,8 миллион рубльге деңгелден, оларны 2004 чылдың бюджетиниң күүселдээзинден алгаш көөрге, 27,2 хуу өзүлдөзү болуп турар. Оларның бюджетте үлүү 18,4 хууга (2004 чыл) бодаарга, бо чылын 24,1 хууга чедир өзөр. Сайгарлыкчы ажыл-чорудулгандан орулгалары 119,4 миллион рубль кылдыр планнаан, өзүлдө – 26,3 хуу.

Республика бюджетиниң хууда орулгаларын 968,7 миллион рубльге деңгелден, өзүлдө эрткен чылдыгыңа бодаарга, ийи катап улуг. Орулгаларның ниити түнүңгө оларның үлүү 2004 чылдың 9,1 хууздан 2005 чылда 18,2 хууга

**ПОНЕДЕЛЬНИК,
ФЕВРАЛЬ 14**

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 Комедия «Любовь зла».
10.40 Мелодрама «Прости нас, первая любовь».
12.00 НОВОСТИ.
12.05 Музыкальная комедия «Джентльмены предпочитают блондинок».
13.50 «Тени громких преступлений», д/д.
14.30 Угадай мелодию.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 «День рождения Буржуя-2», т/с.
16.20 Пять вечеров.
17.30, 18.10 «Две судьбы», т/с.
18.00 НОВОСТИ.
18.40 «Клон», т/с.
19.40 Жди меня.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 Начало сериала «Кавалеры морской звезды» Всего 8 серий.
22.40 Спецрасследование. «Секты. Жертвы. Деньги».
23.30 Ночное время.
23.50 Искатели. «Подземный Эрмитаж».
00.20 «Звезды эфира». Николай Дроздов.
00.50 «Русский экстрим». Дмитрий Хаустов.
01.20 Мелодрама «Вблизи от рая».
02.50 Приключенческая мело-

**ВТОРНИК,
ФЕВРАЛЬ 15**

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Кавалеры морской звезды», т/с.
10.10 «Клон», т/с.
11.40 «Дисней-клуб». «Новые приключения Винни Пуха».
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Женщины в любви», т/с.
13.10 60 фильмов о войне. «Пятеро с неба», х/ф.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 «День рождения Буржуя-2», т/с.
16.20 Пять вечеров.
17.30, 18.10 «Две судьбы», т/с.
18.00 НОВОСТИ.
18.40 «Клон», т/с.
19.50 Начало сериала «Евлампия Романова: следствие ведет дилетант-2». Всего 12 серий.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Кавалеры морской звезды», т/с.
22.40 Григорий Распутин. Ловушка для антихриста.
23.40 «Америка - Россия. Из прошлого в будущее», д/ф. 1-я серия.
00.20 Ночное время.
00.40 Сканер. «Валютные игры».
01.10 Крылья. «От сверхзвука до гиперзвука».
01.40 Мелодрама «Выдуманная жизнь Эботов».
03.40 - 05.20 Триллер «Честная игра».
В перерыве: 05.00 НОВОСТИ.

РОССИЯ

05.00 Доброе утро, Россия!
«ТЫВА»

06.15, 07.15, 08.05 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
06.45, 07.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

08.45 «Тайны следствия-2», т/с.
09.45 «Последний солдат. Афганистан».
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.

драма «8 секунд».
04.30 Новые чудеса света. «Дом культуры для аборигенов».
05.00 НОВОСТИ.
05.05 - 05.30 «Лекарство от рака», д/ф.

РОССИЯ

05.00 Доброе утро, Россия!
«ТЫВА»

06.15, 07.15, 08.05 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
06.45, 07.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

08.45 ВЕСТИ НЕДЕЛИ с Сергеем Брилевым.
09.45 «Суслов. Серый кардинал».
10.40 В «Городке».
10.50 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

11.30 «Линии судьбы», т/с.
12.50 «Что хочет женщина», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.30 Боевик «Охота на зверя».
16.25 ВЕСТИ. Дежурная часть.

«ТЫВА»

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.00 ВЕСТИ.
17.10 «Честный детектив». Авторская программа Э.Петрова.
17.45 «Кармелита», т/с.

18.45 «Исцеление любовью», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

20.50 Спокойной ночи, малыши!
20.55 «Тайны следствия-2», т/с.
22.00 Премьера. «Возвращение Титаника-2», т/с.

«ТЫВА»

23.00 ВЕСТИ+

РОССИЯ

23.20 «Мой серебряный шар. Игорь Костолевский». Ведущий - Виталий Вульф.
00.15 Синемания.
00.45 - 00.58 Дорожный патруль.

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.05 «Она написала убийство», т/с. «Убийство в тональности фа-мажор».
10.00 СЕГОДНЯ.
10.25 Чрезвычайное происшествие.
10.55 Кулинарный поединок.
11.55 Квартирный вопрос.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 «Мангуст-2», т/с.
15.35 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Принцип «Домино», ток-шоу.
17.30 «Линия защиты», т/с.
18.35 Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 Начало сериала «Ментовские войны».
20.45 Начало мини-сериала «Все золото мира». Всего 4 серии.
21.50 Чрезвычайное происшествие.

22.00 СЕГОДНЯ. 22.00.
22.35 «Стервы, или Странности любви», т/с.
23.45 Чрезвычайное происшествие.
00.00 СЕГОДНЯ.
00.15 «Ментовские войны», т/с. 1-я серия.
01.15 Профессия — репортер.
01.45 «Супруги Харт», т/с. «Доброй доски».
03.15 «Западное крыло», т/с.
04.00 СЕГОДНЯ.
04.10 «За гранью возможного», т/с.
04.55 «Без следа-П», т/с.
05.40 - 06.00 Чрезвычайное происшествие.

ТВЦ-Сибирь

06.00 Настроение.
08.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
09.00 Мелодрама «Они танцевали одну зиму».
11.00 Право на надежду.
11.30 Доходное место.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Постскриптум.
13.00 «Инспектор Деррик», т/с.
14.10 Войди в свой дом.
14.25 Опасная зона.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
14.55 Регионы. Прямая речь.
15.25 Командоры, вперед!
15.55 Супердиск.
16.05 Православная энциклопедия.
16.30 Арена.
17.05 Деловая Москва.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.15 Солнечный круг.
18.40 Телемагазин.
19.00 «Комиссар Мулен», т/с.
19.50 Версты. Путешествие в Россию.
20.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
21.20 Пять минут деловой Москвы.
21.25 «Трагедия века», т/с.
22.30 Очевидное-невероятное.

22.55 Времечко.
23.30 СОБЫТИЯ. Время москов.
23.50 «Вторая мировая. Русская версия».
00.20 - 01.50 Чемпионат Европы по мини-футболу. Россия-Нидерланды. Трансляция из Остравы (Чехия).

ТНТ

05.55 Москва: инструкция по применению.
06.20 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.
07.10 Глобальные новости.
07.15 «Дикая семейка Торнберри», м/с.
07.40 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.05 «Как говорит Джинджер», м/с.
08.45 Наши песни.
09.00 Завтрак с «Дискавери». «Власть наслаждения».
10.05 Комедийная мелодрама «Я люблю тебя».
12.15 «Крутые бобры», м/с.
12.40 «Котопес», м/с.
13.05 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.30 Телемагазин.
14.00 Голод.
15.00 «Девственница», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.
17.00 «Окна», ток-шоу.
18.00 «Цена любви», д/д.
19.00 Живой журнал.
19.30 Москва: инструкция по применению.
20.00 «Окна», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Зимовка.
22.00 Комедия «День Святого Валентина».
23.40 Дом-2. После заката.
00.10 Москва: инструкция по применению.
00.40 Наши песни.
00.55 Живой журнал.
01.25 Голод.
02.25 - 04.50 Триллер «Спаси и сохрани».

★ Ак-көк экран ★ Ак-көк экран ★ Ак-көк экран ★

11.00 ВЕСТИ.
«ТЫВА»

11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

11.50 «Линии судьбы», т/с.
12.50 «Что хочет женщина», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.30 «Частная жизнь», ток-шоу.
15.30 «Возвращение Титаника-2», т/с.
16.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.

«ТЫВА»

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.00 ВЕСТИ.
17.10 «Кулагин и партнеры».
17.45 «Кармелита», т/с.
18.45 «Исцеление любовью», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

20.50 Спокойной ночи, малыши!
20.55 «Тайны следствия-2», т/с.
22.00 «Возвращение Титаника-2», т/с.

«ТЫВА»

23.00 ВЕСТИ+

РОССИЯ

23.20 «Вольф Мессинг. Первый советский экстрасенс».
00.15 «Белая лихорадка», х/ф.
02.00 - 02.13 «Дорожный патруль».

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.05 «Она написала убийство», т/с. «Семейные драгоценности».
10.00 СЕГОДНЯ.

10.20 Чистосердечное признание.
10.50 «Все золото мира», т/с.
11.50 «Ментовские войны», т/с.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 Криминальная драма «Классик».
15.35 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Принцип «Домино», ток-шоу.
17.30 «Линия защиты», т/с.
18.35 Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Ментовские войны», т/с.
20.45 «Все золото мира», т/с.
21.50 Чрезвычайное происшествие.
22.00 СЕГОДНЯ. 22.00.
22.40 «Стервы, или Странности любви», т/с.
23.50 Чрезвычайное происшествие.

00.00 СЕГОДНЯ.
00.15 «Ментовские войны», т/с.
01.20 «Детектив Раш», т/с.
02.15 Бильярд.
03.15 «Западное крыло», т/с.
04.00 СЕГОДНЯ.
04.10 «За гранью возможного», т/с.
04.55 «Без следа-П», т/с.
05.40 - 06.00 Чрезвычайное происшествие.

ТВЦ-Сибирь

06.00 Настроение.
08.30 Газетный дождь.
08.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
08.55 Начало сериала «Два капитана». Всего 6 серий.
10.25 «За кулисами», т/с.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Момент истины.
13.00 «Инспектор Деррик», т/с.
14.10 Как добиться успеха. Доктор Богданов.
14.20 Петровка, 38.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Регионы. Прямая речь.
15.25 АБВГДейка.
15.55 Супердиск.
16.05 «Криминальный кроссворд», т/с.

17.05 Деловая Москва.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.15 Вторая мировая. Русская версия.
18.40 Телемагазин.
19.00 «Комиссар Мулен», т/с.
19.50 Особая папка.
20.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
21.20 Пять минут деловой Москвы.
21.25 Мелодрама «Родная кровь».
23.20 Времечко.
23.55 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.20 Супердиск.
00.30 Чемпионат Европы по мини-футболу. Чехия - Россия. Трансляция из Остравы (Чехия).
01.50 - 02.30 Синий троллейбус.

ТНТ

05.55 Москва: инструкция по применению.
06.20 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.
07.10 Глобальные новости.
07.15 «Котопес», м/с.
07.40 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.05 «Как говорит Джинджер»,

м/с.
08.45 Вперед, к новоселью!
09.00 Завтрак с «Дискавери». «Тайна корабля-призрака».
10.05 «День Святого Валентина», х/ф.
11.45 «Веселая карусель», м/ф.
12.15 «Крутые бобры», м/с.
12.40 «Котопес», м/с.
13.05 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.30 Телемагазин.
14.00 Голод.
15.00 «Девственница», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.
17.00 «Окна», ток-шоу.
18.00 «Запретная зона», ток-шоу.
19.00 Живой журнал.
19.30 Москва: инструкция по применению.
20.00 «Окна», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Зимовка.
22.00 Комедия «Веселая Пасха».
00.15 Дом-2. После заката.
00.45 Москва: инструкция по применению.
01.15 Наши песни.
01.30 Живой журнал.
02.00 Голод.
03.00 - 05.05 Комедия «Фортуна».

ХАЙГААРАЛДЫ КУШТЕЛДИРГЕН

Тыва Республиканың Курсанэпидхайгаарал төвү ИХЯ органнары-биле демнежип, 2004 чылда 754 рейдилерни чорудуп, 2621 объектилерни хынаан.

Ук доктаамал чоруттунуп турган хемчеглерниң түннелинде санитар дүрүмнери сагыттынар арга чок, эрги-жиреп баксыраан азы капитал септелге чоруттунмай турган оран-саваларны хаарынын дугайында 183, санитар дүрүмү хажытканы дээш 2567000 рубль ниити түңге 158 торгоал онаанынын доктаалдарын үндүрген. 6813,395 кг аш-чем база чиг эътти шынары багай дээш брактаан. Оң иштинде хуусаазы эрткен аш-чем 667,395 кг., документ чок аш-чем 117 кг болган. Шак ынчаар шынары багай, хуусаазы эрткен аш-чем аймаа садар чорук-биле шыңгыы демиселди чорутканынын түннелинде чон ортузунга ижин аары-биле демисежир чорук эрткен чылга денээрге, кызырылган. Ынчалза-даа ажил үезинде кижиниң кадыкшылынга хора чедирип болур байдалдарны болдурбас дээш база шынары багай аш-чем садар чоруктарны шуут когун үзери-биле ук албан чери демиселди ам-даа күштелдирер.

Ирина МАЗИЛКИНА.
Ниити гигиена талазы-биле интернэмчи.

СРЕДА,
ФЕВРАЛЬ 16

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Кавалеры морской звезды», т/с.
10.10 «Клон», т/с.
11.40 Дисней-клуб. «Лило и Стич».
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Женщины в любви», т/с.
13.10 «Евлампия Романова. Следствие ведет дилетант-2», т/с.
14.30 Угадай мелодию.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 «День рождения Буржуя-2», х/ф.
16.20 Пять вечеров.
17.30, 18.10 «Две судьбы», т/с.
18.00 НОВОСТИ.
18.40 «Клон», т/с.
19.50 «Евлампия Романова. Следствие ведет дилетант-2», т/с.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Кавалеры морской звезды», т/с.
22.40 Григорий Распутин. Чисто русское убийство.
23.40 «Америка - Россия. Из прошлого в будущее», д/ф. 2-я серия.
00.20 Ночное время.
00.40 Теория невероятности. «Магия имени».
01.10 «Оружие Второй мировой войны», д/с.
01.40 Триллер «Никогда не разговаривай с незнакомцами».
03.30 - 05.25 Комедийный детектив «Убийство на радио». В перерыве: 05.00 НОВОСТИ.

РОССИЯ

05.00 Доброе утро, Россия!
«ТЫВА»

06.15, 07.15, 08.05 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
06.45, 07.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

08.45 «Тайны следствия-2», т/с.
09.45 «Убийство Кеннеди. 13-я версия». 1-я серия.
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

11.50 «Линии судьбы», т/с.
12.50 «Что хочет женщина», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.30 «Частная жизнь», ток-шоу.
15.30 «Возвращение Титаника-2», т/с.
16.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.

«ТЫВА»

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.00 ВЕСТИ.
17.10 «Кулагин и партнеры».
17.45 «Кармелита», т/с.
18.45 «Исцеление любовью», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

20.50 Спокойной ночи, малыши!
20.55 «Тайны следствия-2», т/с.
22.00 «Возвращение Титаника-2», т/с.

«ТЫВА»

23.00 ВЕСТИ+

РОССИЯ

23.20 «Дуэль разведок. Японский дракон против русского медведя».
00.15 Детектив «Заряженные смертью».
02.15 - 02.28 Дорожный патруль.

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.05 «Она написала убийство», т/с. «Ограбление Великого Твена».
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Особо опасен!
10.50 «Все золото мира», т/с.
11.50 «Ментовские войны», т/с.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 Музыкальная комедия «Когда опаздывают в ЗАГС».
15.35 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Принцип «Домино», ток-шоу.
17.30 «Линия защиты», т/с.
18.35 Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Ментовские войны», т/с.
20.45 «Все золото мира», т/с.
21.50 Чрезвычайное происшествие.
22.00 «СЕГОДНЯ». 22.00.

22.35 «Стервы, или Странности любви», т/с.
23.45 Чрезвычайное происшествие.
00.00 СЕГОДНЯ.
00.15 «Футбол ради надежды». ФИФА - УЕФА. Благотворительный матч в помощь пострадавшим от цунами в Юго-Восточной Азии.
02.25 Бильярд.
03.15 «Западное крыло», т/с.
04.00 СЕГОДНЯ.
04.10 «За гранью возможного», т/с.
04.55 «Без следа-П», т/с.
05.40 - 06.00 Чрезвычайное происшествие.

ТВЦ-Сибирь

06.00 Настроение.
08.30 Газетный дождь.
08.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
09.00 «Два капитана», т/с.
10.35 «За кулисами», т/с.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 «За тех, кто в полный поднимался рост». Концерт памяти воинов-интернационалистов.
13.00 «Инспектор Деррик», т/с.
14.20 Петровка, 38.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Регионы. Прямая речь.
15.25 Без репетиций.
15.55 Супердиск.
16.05 «Криминальный кроссворд», т/с.
17.05 Деловая Москва.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.15 Очевидное-невероятное.
18.40 Телемагазин.
19.00 «Комиссар Мулен», т/с.
19.50 Лицом к городу.
20.55 СОБЫТИЯ. Время москов.
21.30 Пять минут деловой Москвы.

21.35 Криминальная драма «Воры в законе».
23.35 Времечко.
00.10 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.35 Поэтический театр Романа Виктюка.
01.00 - 01.40 Синий троллейбус.

ТНТ

05.55 Москва: инструкция по применению.
06.20 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.
07.10 Глобальные новости.
07.15 «Котопес», м/с.
07.40 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.05 «Как говорит Джинджер», м/с.
08.45 Неофициально.
09.00 Завтрак с Дискавери. «Химия на кухне».
10.05 «Веселая Пасха», х/ф.
12.15 «Крутые бобры», м/с.
12.40 «Котопес», м/с.
13.05 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.30 Телемагазин.
14.00 Голод.
15.00 «Девственница», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.
17.00 «Окна», ток-шоу.
18.00 «Цена любви», д/д.
19.00 Живой журнал.
19.30 Москва: инструкция по применению.
20.00 «Окна», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Зимовка.
22.00 Фантастическая притча «Трасса 60».
00.35 Дом-2. После заката.
01.05 Москва: инструкция по применению.
01.35 Наши песни.
01.50 Живой журнал.
02.20 Голод.
03.15 - 05.50 Мюзикл «Девушки».

ЧЕТВЕРГ,
ФЕВРАЛЬ 17

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Кавалеры морской звезды», т/с.
10.10 «Клон», т/с.
11.40 Дисней-клуб. «Утиные истории».
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Женщины в любви», т/с.
13.10 «Евлампия Романова. Следствие ведет дилетант-2», т/с.
14.30 Угадай мелодию.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 «День рождения Буржуя-2», х/ф.
16.20 Пять вечеров.
17.30, 18.10 «Две судьбы», т/с.
18.00 НОВОСТИ.
18.40 «Клон», т/с.
19.50 «Евлампия Романова. Следствие ведет дилетант-2», т/с.
21.00 ВРЕМЯ.
21.30 «Кавалеры морской звезды», т/с.
22.40 Человек и закон.
23.30 «Америка - Россия: из прошлого в будущее», д/ф. 3-я серия.
00.10 Ночное время.
00.30 Горячие точки холодной войны.
01.00 «Атакуем Марс», д/ф.
01.30 Мелодрама «Оскар и Люсианда».
03.50 - 05.35 Триллер «Женатый». В перерыве: 05.00 НОВОСТИ.

РОССИЯ

05.00 Доброе утро, Россия!
«ТЫВА»

06.15, 07.15, 08.05 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
06.45, 07.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

08.45 «Тайны следствия-2», т/с.
09.45 «Убийство Кеннеди. 13-я версия». 2-я серия.
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.30 Местное время. ВЕСТИ-

Ак-көк экран

ТЫВА

РОССИЯ

11.50 «Линии судьбы», т/с.
12.50 «Что хочет женщина», ток-шоу.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.30 «Частная жизнь», ток-шоу.
15.30 «Возвращение Титаника-2», т/с.
16.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.

«ТЫВА»

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.00 ВЕСТИ.
17.10 «Кулагин и партнеры».
17.45 «Кармелита», т/с.
18.45 «Исцеление любовью», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

20.50 Спокойной ночи, малыши!
20.55 «Тайны следствия-2», т/с.
22.00 «Возвращение Титаника-2», т/с.

«ТЫВА»

23.00 ВЕСТИ+

РОССИЯ

23.20 «Проклятие клана Онассисов».
00.15 «Насмешки», х/ф.
02.20 - 02.33 «Дорожный патруль».

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.05 «Она написала убийство», т/с. «Подозрение в убийстве».
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Тайны разведки.
10.50 «Все золото мира», т/с.
11.50 «Ментовские войны», т/с.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.30 Спортивная драма «Ско-

рость».
15.35 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Принцип «Домино», ток-шоу.
17.30 «Линия защиты», т/с.
18.35 Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 «Ментовские войны», т/с.
20.45 «Все золото мира», т/с.
21.50 Чрезвычайное происшествие.
22.00 СЕГОДНЯ. 22.00.
22.40 «К барьеру!», ток-шоу.
00.00 СЕГОДНЯ.
00.15 «Ментовские войны», т/с.
01.20 «Детектив Раш», т/с.
02.15 Бильярд.
03.15 «Западное крыло», т/с.
04.00 СЕГОДНЯ.
04.10 «За гранью возможного», т/с.
04.55 «Без следа-П», т/с.
05.40 - 06.00 Чрезвычайное происшествие.

ТВЦ-Сибирь

06.00 Настроение.
08.30 Газетный дождь.
08.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
09.00 «Два капитана», т/с.
10.40 «За кулисами», т/с.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Особая папка.
12.50 Точный расчет.
13.05 «Инспектор Деррик», т/с.
14.10 Экспо-новости.
14.20 Петровка, 38.
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Регионы. Прямая речь.
15.25 Песенка года.
15.55 Супердиск.
16.05 «Криминальный кроссворд», т/с.
17.05 Деловая Москва.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.15 21 кабинет.
18.40 Телемагазин.
19.00 «Комиссар Мулен», т/с.
19.50 Наша версия. Под грифом «Секретно».
20.45 СОБЫТИЯ. Время москов.

21.20 Пять минут деловой Москвы.
21.30 Психологический детектив «Убийство в Саншайн-Менор».
23.15 Времечко.
23.50 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.15 Большая музыка.
01.00 Синий троллейбус.
01.40 - 03.00 Чемпионат Европы по мини-футболу. Украина - Россия. Трансляция из Остравы (Чехия).

ТНТ

05.55 Москва: инструкция по применению.
06.20 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.
07.10 Глобальные новости.
07.15 «Котопес», м/с.
07.40 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.05 «Как говорит Джинджер», м/с.
08.45 Наши песни.
09.00 Завтрак с Дискавери. «Королевские тайны» - Закон и

беззаконие».
09.30 «Трасса 60», х/ф.
12.15 «Крутые бобры», м/с.
12.40 «Котопес», м/с.
13.05 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.30 Телемагазин.
14.00 Голод.
15.00 «Девственница», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.
17.00 «Окна», ток-шоу.
18.00 «Цена любви», д/д.
19.00 Живой журнал.
19.30 Москва: инструкция по применению.
20.00 «Окна», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Зимовка.
22.00 Комедия «Чудовище».
00.30 Дом-2. После заката.
01.00 Москва: инструкция по применению.
01.30 Наши песни.
01.45 Живой журнал.
02.15 Голод.
03.10 - 05.30 Комедия «Отель «Парадизо».

ЧЫЧААН САДЫП ТУР МЕН

1994 чылда бүдүрген, техниктиг байдалы эки, УАЗ 31512 марканың чычаанын садып тур мен.

Кызыл хоорайда телефону 9-14-06.

Чечен-мерген бодаддар

Бодуңнуң угааныңны эрес-дидими-биле ажыглап өөрөн.

Иммануил Кант.

Кижини бодун чүү хире үнелеп чоруур болдур, оон үнези ол хире болур.

Франсуа Рабле.

Идеяларны чүгле идеялар-биле басып болур.

Оноре де Бальзак.

Ол дээш акша чээр ужурга таваржып-даа чорзунарза, орулган чечел,

аңаа дүүштүр чуртта.

Джош Биллингс.

Ашааның хөйлөңи биле фуфайказын ылгап билер апарган болза, херээжен кижини ам-на угаан киргендир деп болур.

Наполеон I.

Күткүүрү — кошкак кижилерниң күжү-дүр. Хора чедирер дээнде, тенексимээр кижиниң безин угааны аңаа четчир апаар.

В.Шекспир.

ПЯТНИЦА,
ФЕВРАЛЬ 18

1 КАНАЛ

06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.05 «Кавалеры морской звезды», т/с.
10.10 «Клон», т/с.
11.40 Дисней-клуб. «Аладдин».
12.00 НОВОСТИ.
12.05 «Женщины в любви», т/с.
13.10 «Евлампия Романова. Следствие ведет дилетант-2», т/с.
14.30 Угадай мелодию.
15.00 НОВОСТИ.
15.20 Комедия «Маленький купальщик».
16.00 Пять вечеров.
17.00 НОВОСТИ.
17.20 Криминальная Россия. «Люди исчезают в полдень», д/ф. 2-я серия.
17.50 «Основной инстинкт», ток-шоу.
19.50 Поле Чудес.
21.00 ВРЕМЯ.
21.25 Евровидение-2005.
22.50 Комедия «Я, снова я и Ирэн».
00.50 Мистическая трагикомедия «Жизнь хуже обычной».
02.50 Комедия «Скоро».
04.30 «Собаке дело», т/с.
05.20 - 05.45 «О чем говорят животные», д/ф.

РОССИЯ

05.00 Доброе утро, Россия!

«ТЫВА»

06.15, 07.15, 08.05 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.
06.45, 07.45 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

08.45 «Тайны следствия», т/с.
09.45 «Мой серебряный шар. Леонид Утесов». Ведущий — Виталий Вульф.
10.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
11.00 ВЕСТИ.

СУББОТА,
ФЕВРАЛЬ 19

1 КАНАЛ

06.00 НОВОСТИ.
06.10 «Американский хвост», м/с.
06.20 Нарисованное кино. «Покемон-2000».
08.20 Играй, гармонь любимая!
09.00 Слово пастыря.
09.10 Здоровье.
10.00 НОВОСТИ.
10.10 Смак.
10.30 «От печали до радости». Юрий Антонов.
11.00 Интересное кино. «Магия «Формулы любви»».
12.00 НОВОСТИ.
12.10 «История с географией». «Возвращение в Шаолинь».
13.10 «Дисней-клуб». «Микки Маус и его друзья».
13.40 Умницы и умники.
14.20 Зимняя шутка.
15.10 Слабое звено.
16.00 Фантастический боевик «Большой переполюх в маленьком Китае».
17.50 Классика Уолта Диснея. «Золотые годы Микки Мауса».
18.00 НОВОСТИ.
18.10 Ералаш.
18.40 Новые песни о главном.
20.00 Кто хочет стать миллионером?
21.00 ВРЕМЯ.
21.20 Розыгрыш.
22.40 Золотой граммофон.
23.40 Фантастический боевик «Роллербол».
01.30 Комедия «Самозванцы».
03.20 Фантастический триллер «Черная река».
05.00 - 05.50 «Собаке дело», т/с.

РОССИЯ

06.00 «Американский хвостик», м/ф.
07.15 «Большая перемена» с Ю. Николаевым.
07.40 Золотой ключ.
08.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

11.50 «Мусульмане».
12.00 Вся Россия.
12.15 «Городок». Дайджест.
12.45 В поисках приключений.
13.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
14.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

14.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

14.30 «Частная жизнь», ток-шоу.
15.30 «Возвращение Титаника-2», т/с.
16.30 ВЕСТИ. Дежурная часть.

«ТЫВА»

16.40 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

17.00 ВЕСТИ.
17.10 «Кулагин и партнеры».
17.45 «Кармелита», т/с.
18.45 «Исцеление любовью», т/с.
19.45 ВЕСТИ. Дежурная часть.
20.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

20.30 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

20.50 Спокойной ночи, малыши!
20.55 «Юрмалина». Международный фестиваль юмористических программ.
22.45 Боевик «Риск без контракта».

00.20 - 03.51 «Уайат Эрп», х/ф.

НТВ

06.00 СЕГОДНЯ УТРОМ.
09.05 «Она написала убийство», т/с. «Правда всегда торжествует».
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Военное дело.
10.50 «Все золото мира», т/с.
11.50 «Ментовские войны», т/с.
13.00 СЕГОДНЯ.

13.30 Фарсовая комедия «Мисс миллионерша».
15.35 Чрезвычайное происшествие.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 «Принцип «Домино», ток-шоу.
17.35 «Стресс», ток-шоу.
18.35 Чрезвычайное происшествие.
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 Боевик «Некуда бежать».
21.50 Чрезвычайное происшествие.
22.00 СЕГОДНЯ. 22.00.
22.45 Совершенно секретно. Информация к размышлению.
23.40 Драма «Нелл».
01.55 Кома: это правда.
02.25 Бильярд.
03.15 «Западное крыло», т/с.
04.00 СЕГОДНЯ.
04.15 «За гранью возможного», т/с.
04.55 «Без следа-II», т/с.
05.40 - 06.00 Чрезвычайное происшествие.

ТВЦ-Сибирь

06.00 Настроение.
08.30 Газетный дождь.
08.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
09.00 «Два капитана», х/ф.
10.30 «За кулисами», т/с.
11.30 Доходное место.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
11.55 «Наша версия. Под грифом «Секретно»».
12.45 Денежный вопрос.
13.00 «Инспектор Деррик», т/с.
14.10 «Свой дом». Телегазета «Из рук в руки».
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 Регионы. Прямая речь.
15.25 «Не в шляпе счастье», «Речные пираты», м/ф.
15.55 Супердиск.
16.05 «Криминальный кроссворд», т/с.
17.05 Деловая Москва.
17.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
18.15 Приглашает Борис Ноткин.
18.40 Телемагазин.
19.00 «Комиссар Мулен», т/с.
19.50 «Народ хочет знать», ток-

шоу.
20.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
21.20 Пять минут деловой Москвы.
21.30 Криминальная драма «Хозяин «Империи»».
23.40 Времечко.
00.15 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.40 Русский век.
01.20 «Смертельная игра-2», х/ф.
02.45 - 04.45 Чемпионат Европы по мини-футболу. Матчи 1/2 финала. Трансляция из Острavy (Чехия).

ТНТ

05.55 Москва: инструкция по применению.
06.20 «Любовь и тайны Сансет Бич», т/с.
07.10 Глобальные новости.
07.15 «Котопес», м/с.
07.40 «Ох, уж эти детки», м/с.
08.05 «Как говорит Джинджер», м/с.
08.45 Русская усадьба-4.
09.00 Завтрак с Дискавери. «Торнадо».
10.05 «Чудовище», х/ф.
12.15 «Крутые бобы», м/с.
12.40 «Приключения Джимми Нейтрона, мальчика-гения», м/с. 1-я серия.
13.05 «Эй, Арнольд!», м/с.
13.30 Телемагазин.
14.00 Голод.
15.00 «Девственница», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.
17.00 «Окна», ток-шоу.
18.00 Школа ремонта.
19.00 Живой журнал.
19.30 Москва: инструкция по применению.
20.00 «Окна», ток-шоу.
21.00 Дом-2. Зимовка.
22.00 Комедия «Как боссу утерли нос».
00.50 Дом-2. После заката.
01.20 Москва: инструкция по применению.
01.50 Наши песни.
02.05 Живой журнал.
02.35 Голод.
03.35 - 06.05 Комедийный боевик «Фриби и Бин».

★ Ак-көк экран ★ Ак-көк экран ★

«ТЫВА»

08.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА.

РОССИЯ

08.20 Русское лото.
08.55 Утренняя почта.
09.25 Субботник.
10.10 Смехопанорама Евгения Петросяна.
11.00 ВЕСТИ.

«ТЫВА»

11.10 Местное время. ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.

РОССИЯ

11.20 Сто к одному.
12.15 В поисках приключений.
13.15 Клуб сенаторов.
14.00 ВЕСТИ.
14.20 Детектив «Черный принц».

«ТЫВА»

16.00 ВЕСТИ-ТЫВА.
16.10 ӨТКҮТ ҮННҮГ ДАГАА ЧЫЛЫ ӨӨРҮШКҮНҮ ХАЙЫР-ЛАЗЫН! Шагаавың хурежи, девиг, мөөрейи, янзы-бүрү оюн-тоглаа.
17.15 ВЕСТИ-ТЫВА ЧЕРДЕ.
17.25 ХӨГЖҮМНҮГ БАЙЫР.
17.55 Коллаж.

РОССИЯ

18.00 «Смеяться разрешается». Юмористическая программа.
19.50 В «Городке».
20.00 ВЕСТИ.
20.25 Зеркало.
20.35 «Честный детектив». Авторская программа Э.Петрова.
21.05 Комната смеха.
22.05 «Мачеха», х/ф.
00.35 - 02.45 Триллер «Идеальное убийство».

НТВ

06.00 «Геракл у Адмета», «Василиса Микуличина», м/ф.
06.35 Комедия «Замороженный».

08.00 СЕГОДНЯ.
08.20 «Зарядка для хвоста», м/ф.
08.30 «Полицейский Кэтс и его собака», т/с.
08.55 Без рецепта.
09.25 Дикий мир.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.20 Растительная жизнь.
10.55 Кулинарный поединок.
11.55 Квартирный вопрос.
13.00 СЕГОДНЯ.
13.20 Особо опасен!
14.00 Авантюрная комедия «Менялы».
16.00 СЕГОДНЯ.
16.20 Женский взгляд.
16.55 Своя игра.
17.55 «Мангуст-2», т/с. «День здоровья».
19.00 СЕГОДНЯ.
19.40 Профессия - репортер.
20.10 Боевик «Пароль «Рыба-меч»».
22.20 Мировой бокс. «Лучшие бои Роя Джонса».
23.35 Криминальная драма «Жар тела».
01.50 Футболистка.
02.35 «Однажды в Калифорнии», т/с.
04.00 СЕГОДНЯ.
04.15 - 05.55 Остросюжетный фильм «Арктическое испытание».

ТВЦ-Сибирь

07.05 «Хозяин «Империи», х/ф. 1-я и 2-я серии.
09.00 Тайны русской дипломатии.
09.25 Про питание.
09.35 Прорыв.
10.05 Песенка года.
10.30 АБВГДейка.
11.00 Без репетиций.
11.25 Пятая передача.
11.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
12.00 Фильм-сказка «На золотом крыльце сидели...».
13.10 «Кузнец колдун», м/ф.
13.30 Солнечный круг.
14.00 Настоящее документальное

кино. «Соль».
14.45 СОБЫТИЯ. Время москов.
15.00 «Криминальный кроссворд», т/с.
15.50 Приключенческий фильм «Горбун».
18.05 Романсиада-2004.
19.05 «Детектив Джек Фрост», т/с.
21.00 Постскрипtum.
22.05 Начало мини-сериала «Демон подвня». Всего 4 серии.
00.10 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.20 Открытый проект.
02.30 - 04.30 Боевик «Метро».

ТНТ

07.00 «Наша секретная жизнь-3», т/с.
07.50 Каламбур.
08.20 «Дживс и Вустер», т/с.
09.10 Фигли-мигли.
09.35 Маски-шоу.
10.00 «Как боссу утерли нос», х/ф. 1-я и 2-я серии.
12.40 «Сейлормун снова с нами», м/с.
13.30 «Две блондинки против грязи».
14.00 Каламбур.
14.30 Фигли-мигли.
15.00 «Агентство НЛС-2», т/с.
16.00 Дом-2. Зимовка.
17.00 «Саша + Маша», т/с.
17.30 Москва: инструкция по применению.
18.00 «Запретная зона», ток-шоу.
19.00 «Агентство НЛС-2», т/с.
20.00 «Цена любви», д/д.
21.00 Дом-2. Зимовка.
22.00 «Саша + Маша», т/с.
22.25 «Комедийный коктейль», т/с.
23.25 «Смешные и голые», т/с.
23.55 Дом-2. После заката.
00.25 «Квартирка», т/с.
01.20 Микс фаят: бои без правил.
01.50 Голод.
02.45 Комедия «Японцы — лучшие любовники».
04.50 - 05.45 «Ливерпуль-1», т/с.

АЖЫКТЫГ
САЙГАРЛЫКЧЫЛАР

Суг-Аксы суурнуң чурттакчыларының база эрткен-дүшкен чорумалдарның, ыңай-бээр аргышкан улуг-бичи кижилерниң, шыны-биле чугаалаарга, «арыг-ланыр, чигенир бажыңы» апарган, ээн кагдынган, кожпонуң эрги, даш склады ам суурда база бир аян-шинчилиг, көрүштүг бажыңарның бирээзи апарган.

Мурнуку чылдарда кожпонуң бараан шыгжаар элээн каш өрээлдерлиг, даш склады турган бажыңны алыс боду садыгжы мергелдиг, 20 ажыг чылдарда садыг шугумунга ажылдап келген Алефтина Ондар база кунчу болур Борбак Ондар-биле кожун чагыргазындан чөпшээрди алгаш, кезек төрелдерин эвилелдээш, складтың ий өрээлдерин бүгү-ле негелделерге дүүштүр септеп-селип, чаартып кылгаш, «Аржаана» хууда садыгны ажыдып алганнар.

Ол садыг амгы үениң байдалы-биле таарыштыр кылдынган, чырык-даа, чылыг-даа. Садыг сайгарлыкчылар Алефтина, Борбак Ондарларга хамааржып турар.

— Кайыын-даа чээли албайн, бистер төрөл бөлүк сумелешкеш, боттарывыс акша-төгерики хөйү-биле чарыгдал тургаш, кыска хуусаада кылгаш, ажыгдалда киргенивис бо-дур. Хереглекчилерниң сеткил-сагыжын хомудатпас дээш бүгү талазы-биле негелделерни барым-даалап, демнежип ажылдап турар бис. Садывыстың санитарлыг байдалы негелдеге дүжүп турар. Мээң таламның садыгжы кыстары Мая Ооржак, Чейнеш Сарыглар хереглекчилерге дыңнангыр, шалыкпын ажылдап турарлар. База кожам Борбак Ондар боду садыглавышаан, садыын холга тудуп турар. Үндүрүглери, чырык хөлезинин чогуур үе-шаанда төлөп турар бис. Садывысты ам-даа көрүштүг болдурарын дугурушкан бис. Сайгарлып ажылдаары амыр эвес херек — деп, Алефтина Ыйдымбуевна дорт, бүзүрелдиг харыылады.

«Аржаана» садыын ажыдарына Алефтина Ондарның кадды төрөөн угбазы, кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы Наталья Ыйдымбуевна Серен-Доржуң өг-бүлезин, ажы-телү болгаш өске-даа чоок төрелдери эвээш эвес үлүг-хуу-зун киргеннер. Бо садыгда аащ-чем, идик-хеп аймаан чонга ыт-тал өртөккө садып турар. Абакан, Красноярск, Новосибирск хоорайлардан барааннап ап, үзүктелишкин чок садыглап турарлар.

Черле ынчаш ханалары, дэв-вирииниң ора-сомазы аркан «ээнэрээш» даш складка өг-бүлелерниң, төрөл бөлүк сайгарлыкчыларның хуу садыглары улаштыр ажиттынып турарын айтып аргажок. Маңаа Э.С. Ондар өг-бүлезин, дөргүл-төрелдери-биле эвилелдешкеш, «Хемчик» садыын эгезинде ажиткан. База чоокта чаа А.Ш. Монгуштуң төрөл бөлүү база чаа садыг ажыдып алдылар.

Кожуун төвү Суг-Аксы суурда ээн кагдынган албан черлериниң оран-саваларын сагынгыр-тывынгыр сайгарлыкчылар чаартып, септеп дерээштиң, садыглар тургузуп турары амгы рыноктун негелдезинге дүжүп турар. Сайгарлыкчы кыстар Лирияна Монгуш, Антонина Ооржак улуг садыг бажыңын ажыдып алдылар. Оларның азында Д. Ондар тускай садыглыг апарды. Суурнуң «сузун басып» турган, кенгейгилээн оран-бажыңарны сайгарылга кылырынга сонургалдыг, чүткүлдүг сайгарлыкчылар овурухевир кирип, езулуг ээлери бооп, кожуун төвүн хорагай-ландырып турары өөрүнчүг.

Бораш ОНДАР.

Сит-Хөл кожуун.

Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының хүлээлгелерин күсөдип турар Р.С. Баянның ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының “Тыва Республиканың 2005 чылда республика бюджетиниң дугайында” сессиязынга илеткели

(Төнчүзү. Эгези 6-гы арында).

Россияның Саң-хөө яамызы-биле дугуржуп алганы езугаар, ол сорулгаларже акша-хөреңгини, моон мурнунда чылдарда дег, бюджет күсөлдениң үезинде аңгылап бээр. Республиканың бүгү деңнелдериниң бюджеттеринден акшаландырышкын ап турар бюджет албан черлериниң структуразы болгаш сан-түннү чогуучалы-биле таарыштырганының ачызында дефицит дуглаашкын боттандырып болурун планнаан.

Тыва Республиканың бюджет структуразында социал чарыгдалдарның үлүү улуг болуп артпашаан хевээр, 67,4 хуу болган.

Бюджет классификациязының экономиктиг чүүлдеринден барык чартык кезин, азы шупту чарыгдалдарның 49,1 хуузу социал фондуларже акша-хөреңги үндүрүп, күш-ажыл төлевирин боттандыра фонд ээлеп турар.

Чээли талазы-биле өрелерни ооң өмөмундан 15 хууу кудуладарыңче угланган акша-хөреңги көрдүнүп турар.

Социал хандырылгандан аңгыда, көдээ ажил-агый деткимчезинче, инвестиция политиказын сайзырадырынче, чуртталга-коммунал ажил-агыйны акшаландырырынче акша-хөреңгини база планнаан.

Бюджет талазы-биле бүрүн эргелерни кызыгаарлааны болгаш федералдык бюджеттен 447,9 миллион рубль түннүг, тус черден 1 миллиард 266,2 миллион рубль түннүг чарыгдалдар дагдынылганын дамчытканы-биле республика бюджетинче чүк аартап турар.

Республиканың 2005 чылда бюджетиниң чарыгдалдары 5 миллиард 480 миллион рубль, азы 2004 чылга болсаарга, 3,7 хуу өзүлделиг болган.

Бюджет политиказының кол угландырышкынының бирээзи – республика иштинге бюджеттер аразына башкарылган болур. Республика бюджетиниң структуразында чарыгдалдарның барык чартык кези – 46,2 хуу – муниципалдык каттыжышкындарга акша-хөреңги-биле дузаламчы болуп турар. Бюджеттер аразының трансфертери бюджет хандырышкынының деңнелин чаңгыс айландырырынче аңгылаан дотация, республиканың бюджет бүрүн эргелерин, ооң иштинде социал төлевирлер боттандырырынга субвенциялар болгаш субсидиялар хевирлиг дамчыттынар. Тус чер бюджеттеринден акшаландырынып турар республиканың бюджет дагдынылгаларының составынче муниципалдык өөредилге албан черлериниң ажилдакчыларына күш-ажыл төлевиринче, ажил чок чурттакчы чонун албан эртер эмчи камгалалынче, күш-ажыл хоочуннарына болгаш тыл ажилдакчыларына чиигелделер төлээринче, уруг-дарыглыг хамаатыларга пособие төлээринче, чуртталга-коммунал хандырылгалар дээш бараан-биле берген чиигелделерни төлээринче угланган база оондаа өске чарыгдалдар кирип турар.

Муниципал каттыжышкындар бюджеттериниң саң-хөө талазы-биле деткимчезиниң хемчээлин хууда орулгалар болгаш чарыгдалдар дагдынылганының прогнозтуг көргүзүглерин санап тургаш үндүргөн.

Республика бюджетиниң чарыгдалдар кезеңде шупту дөстөрдөн инвестиция түңү 10, 9 хуу, социал адырда – 22, 5 хуу болуп турар.

Удуртулгаже чарыгдалдарны чаңгыс аай социал үндүрүгүнүн түңүнүң өскерилгенин барымдаалааш, үр хуусаалыг ажылгалдык эт-херекселдерин садып алырынче болгаш капитал септелгени чорударынче чарыгдалдарны

чогуумчударына дүүштүр доктааткан.

Ниити күрүне айтырыгларын акшаландырырынче чарыгдалдарында Тыва Республиканың күрүнениң иштики өрезин 20 хууга дуглаарынче акшаландырышкын көрдүнгөн.

Бир-тээ республиканың бюджетиниң 154,8 миллион рубль түннүг республика дефициттиг хевирлетинген болганда, ону акшаландырырынче үндүзүннери кылдыр чыл эгезинде бюджет акша-хөреңгиниң хостуг артынчылары болгаш бюджет чээлиери көрдүнгөн.

Тургустунуп турар саң-хөө байдалын барымдаалааш, 2005 чылдың бюджет политиказының кол сорулгазы, моон мурнунда чылдарда дег, республика бюджетиниң шупту деңнелдериниң чаңгыс аайлашкан хандырышкыны болур дээрзин демдеглээр апаар.

Хүндүлүг депутаттар, бюджет хоойлужудулгазынга дүүштүр кылган республика бюджетиниң төлөвилелиниң документтериниң долу пакеди силерде бар-дыр. Ынчангаш оларга доктаавас болзумза, ажырбас боор.

Хоойлу төлөвилели палатаның шупту комитеттеринге, ооң иштинде Бюджет, саң-хөө, үндүрүк болгаш банк ажил-чорудулгазының комитетинге – ийи катап, оон аңгыда комитеттерниң каттышкан хуралдарына сайгарып көрдүнгөн. Чазактың төлээлери – Саң-хөө яамызының, Экономика яамызының болгаш өске-даа яамыларның удуртукчулары депутаттарны айтырыгларынга херек ужурлуг тайылбырларны берген. Ындыг-даа болза Саң-хөө яамызынче, Чазак Аппаратынче болгаш Канцеляриязынче Хоойлужудулга палатазының комитеттериниң документ езугаар долдуртунган шийтпирлери февраль 10-га чедир келбээн болуп турар.

Республиканың 2005 чылда бюджетиниң төлөвилели Хоойлужудулга палатазының комитеттеринге Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының доктааткан графиги езугаар сайгарып көрдүнгөн. Февраль 2-де Кадык камгалал, социал камгалал, күш-культура болгаш спорт талазы-биле комитеттиң хуралы болган. Аңаа депутаттар З.Н. Сат, Д.Д. Монгуш, К.Т. Даваа, О.Х. Ондар олар киришкен. Хуралды З.Н. Сат удурткан.

Депутаттар кадык камгалал адырына чарыгдалдарны тодарыдырынга, хамаатыларның чамдык категорияларының социал камгалалына, инвалид уругларның транспорт херекселдеринге чоруурунга, шалгы акшазын өстүреринге болгаш өске-даа Кадык камгалал яамызынга болгаш Күш-ажыл, социал болгаш аныктар политиказының талазы-биле яамыларга хамааржыр айтырыгларны салган. Ол айтырыгларның шуптузунга Чазактың төлээлери харыыларны берген.

Комитет ТР-ниң УХ-ниң Хоойлужудулга палатазынга “Тыва Республиканың 2005 чылда бюджетиниң дугайында” Хоойлу төлөвилелин бириг номчулгада хүлээп алырын саналдаар деп шийтпирлеп алган.

Ол-ла хүн бюджет, саң-хөө, үндүрүк болгаш банк ажил-чорудулгазының комитетиниң хуралы болуп эрткен. Аңаа депутаттар З.Н. Сат, В.Г. Вальков, Б.К. Балчий-оол, В.Б. Ооржак, А.П. Дамба-Хуурак, Т.Б. Куулар, В.С. Орус-оол, В.А. Ушкалов, Р.С. Монгуш, К.А. Бичелдей, С.В. Сафрин, Д.Д. Монгуш, К.Т. Даваа, О.Х. Ондар киришкен. Хуралды З.Н. Сат удуртуп эрттирген. Депутаттар үндүрүк талазы-биле карышкактар дугайында, Кызыл хоорайның найысылал хүлээлгелерин күсөдиринге херек акшаландырышкын дугайында база инвестицияларны объектилер аразына хуваарына, соңу чүк

сөөртүлгезин деткиринге, саң-хөө эргелелдерин муниципалдык деңнелче шилчидеринге болгаш ийги номчулгада хамаарышкан өске-даа айтырыгларны салган. Шупту айтырыгларга долу харыыларны берген.

Ук комитет сайгарган айтырыгга хамаарыштыр тодаргай шийтпир хүлээп албаан.

Ол ышкаш февраль 2-де Хоойлужудулга болгаш конституция-эрге-хоойлу политиказының талазы-биле комитеттиң хуралы база болуп эрткен. Аңаа депутаттар Б.Б. Монгуш, К.А. Бичелдей, Р.С. Монгуш, В.Б. Ооржак киришкен. Хуралды Б.Б. Монгуш башкарып эрттирген. Ийги номчулгада хамааржыр инвестиция программазының талазы-биле айтырыгларны депутаттар салып турган. Салдырган шупту айтырыгларга харыыларны Чазактың төлээлери берген.

“Тыва Республиканың 2005 чылда республика бюджетиниң дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун төлөвилелин бириг номчулгада хүлээп алырын Хоойлужудулга палатазынга сүмелээр шийтпирни комитет үндүргөн.

Февраль 3-те Эртем, өөредилге, культура, өг-бүле болгаш аныктар политиказының талазы-биле комитеттиң эрткен хуралына депутаттар Т.Б. Куулар, Д.Д. Монгуш, А.В. Даржаа киришкен. Хуралды Т.Б. Куулар башкарып эрттирген. Өөредилге болгаш эртем яамызының, Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилелдин, бюджеттен дашкаар фондуларның чарыгдалдарына хамаарышкан, ол ышкаш өөредилге албан черлериниң акшаландырышкынын, капитал септелгезин, башкыларның шалгынын улам тодараткан, кожуннарның өөредилге килдистериниң бюджеттериниң болгаш тускай сорулгалыг программалар талазы-биле айтырыгларны көдүргөн. Саң-хөө яамызының удуртукчулары долу харыыларны берген.

“Тыва Республиканың 2005 чылда республика бюджетиниң дугайында” Тыва Республиканың Хоойлузунун төлөвилелин бириг номчулгада хүлээп алырын Хоойлужудулга палатазынга сүмелээр шийтпирлээн.

Ол-ла хүн Күрүне тургузуу, тус чер бот-башкарылганың болгаш девискээрлер аразына харылзаалар тургузарының талазы-биле комитеттиң хуралы болуп эрткен. Аңаа депутаттар А.П. Дамба-Хуурак, Б.К. Балчий-оол, М.К. Куулар, К.А. Бичелдей, Р.С. Монгуш киришкен. Хуралды А.П. Дамба-Хуурак эрттирген. Кожуннарның саң-хөө эргелелдериниң эрге-байдалдарының, республиканың күсөкчи эрге-чагырганының саң-хөө органның санынын, МИЧ-ниң акшаландырышкынының, инвестиция программаларының болгаш кожуннар бюджеттериниң дугайында айтырыглар аңаа тургустунган. Айтырыг бүрүзүңе чогуур харыылар бердинген.

Комитеттиң шийтпир хүлээп алырын февраль 8-тиң хүнүнче чылдырган.

Февраль 3-те Экономика талазы-биле комитеттиң эрттирген хуралына депутаттар Б.К. Балчий-оол, Б.Б. Оюн, В.Г. Вальков, Т.Б. Куулар, В.С. Орус-оол, В.А. Ушкалов, Р.С. Монгуш, К.А. Бичелдей, М.К. Куулар, Д.Д. Монгуш, К.Т. Даваа, О.Х. Ондар киришкен. 2005 чылда республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң прогнозунга, инвестиция программаларына болгаш республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдениң 2004 чылда прогнозтаан турган санаашкындарының күсөлдениң түңнелдеринге, ооң чамдык көргүзүглериниң статистика медээлери-биле карышкакка хамаарышкан айтырыгларны сайгарып чугаалашкан.

Шупту айтырыгларга харыыларны берген.

Комитет дараазында шийтпирни хүлээп алган:

1. Тыва Республиканың 2005 чылда социал-экономиктиг хөгжүлдениң прогнозун дүңнадык кылдыр хүлээп алыр.

2. Бюджет төлөвилелиниң талазы-биле шийтпирни комитеттерниң каттышкан хуралына хүлээп алыр.

Февраль 3-те Соңгу чүк болгаш аңаа деңнээн девискээрлер айтырыгларының талазы-биле комитет база хурал эрттирген. Ооң ажылына депутаттар В.А. Ушкалов, М.К. Куулар, А.П. Дамба-Хуурак, К.А. Бичелдей киришкен. Хуралды В.А. Ушкалов эрттирген. Аңаа соңгу чүк сөөртүлгезиниң акшаландырышкыны, республиканың чурттакчыларының дыштанар черинге чедип, оон дедир кээри, пароход дугайында, кожуннарга субсидия бээриниң методиказы, Кызыл хоорайның республиканың найысылалы болур эрге-хүлээлгезин күсөдиринге акша-хөреңгини үндүрүп бээр дээр айтырыглар тургустунган.

Комитет “Тыва Республиканың 2005 чылда республика бюджетиниң дугайында” Тыва Республиканың Хоойлу төлөвилелин бириг номчулгада хүлээп алырын Хоойлужудулга палатазынга сүмелээр шийтпирни үндүргөн.

Ол-ла хүн Хей-ниитиниң айыыл чок чоруунуң, корум-чурум болгаш кызыгаар чогуунуң айтырыгларының талазы-биле комитеттиң болган хуралына депутаттар В.М. Бартына-Сады болгаш Р.С. Монгуш киришкен. Республиканың тускай сорулгалыг программаларының, инвестиция программаларының акшаландырышкынының дугайында болгаш өске-даа айтырыгларны аңаа сайгарган. Айтырыгларга харыыларны берген.

“Тыва Республиканың 2005 чылда республика бюджетиниң дугайында” Тыва Республиканың Хоойлу төлөвилелин бириг номчулгада хүлээп алырын Хоойлужудулга палатазынга сүмелээр шийтпирни ук комитет хүлээп алган.

Февраль 7-де Бюджет, саң-хөө, үндүрүк болгаш банк ажил-чорудулгазының талазы-биле комитеттиң ийги хуралы болган. Аңаа депутаттар В.М. Оюн, З.Н. Сат, В.Г. Вальков, Б.К. Балчий-оол, В.Б. Ооржак, А.П. Дамба-Хуурак, Т.Б. Куулар, В.С. Орус-оол, В.А. Ушкалов, А.В. Даржаа, К.Т. Даваа, К.А. Бичелдей, С.В. Сафрин, М.К. Куулар, Д.Д. Монгуш, О.Х. Ондар олар киришкенер. Хуралды С.В. Сафрин удурткан. Саң-хөө яамызының ТР-ниң Үндүрүклер системазының яамызы база Санажылга палатазы-биле үндүрүк орулгаларының талазы-биле маргышканының, хууда кижилерниң орулгазы дээш үндүрүклерден санаашкындар нормативтериниң (70 хуу – республиканың, 30 хуу – тус черниң), республиканың тускай сорулгалыг программаларының, Кызыл хоорайның республиканың найысылалының хүлээлгелерин күсөдиринге херек акшаландырышкын, соңу чүк сөөртүлгезиниң, саң-хөө талазы-биле хандырышкын хоойлуларны доктадыр азы олардан шуут ойталаар, инвестиция программаларын акшаландырышкынының дугайында айтырыгларны депутаттар салган. Чазактың төлээлери шупту айтырыгларга харыыларны болгаш тайылбырларны берген.

Комитет Хоойлужудулга палатазынга “Тыва Республиканың 2005 чылда республика бюджетиниң дугайында” Хоойлу төлөвилелин ойталааш, ону Тыва Республиканың Чазактан чедир ажылдап кылыры-биле чорударын саналдаар деп шийтпирни хүлээп алган.

Февраль 8-те Хоойлужудулга палатазының комитеттериниң каттышкан хуралы болуп эрткен. Аңаа депутаттар В.М. Оюн, З.Н. Сат, В.Г. Вальков, Б.К. Балчий-оол, В.Б. Ооржак, А.П. Дамба-Хуурак,

Т.Б. Куулар, В.С. Орус-оол, В.А. Ушкалов, А.В. Даржаа, К.Т. Даваа, К.А. Бичелдей, С.В. Сафрин, М.К. Куулар, Д.Д. Монгуш, О.Х. Ондар киришкен. Хуралды В.М. Оюн удуртуп эрттирген. Аңаа Саң-хөө яамызының ТР-ниң Үндүрүклер системазының яамызы база Санажылга палатазы-биле үндүрүк орулгаларының талазы-биле маргышканының дугайында, хууда кижилерниң орулгазы дээш үндүрүклерден санаашкындар нормативтериниң (70 хуу – республиканың, 30 хуу – тус черниң), республиканың тускай сорулгалыг программаларының, Кызыл хоорайның эрге-байдалдарының, соңу чүк сөөртүлгезиниң болгаш өске-даа айтырыгларны депутаттар салган. Чазактың төлээлери шупту айтырыгларга харыыларны болгаш тайылбырларны берген.

Айтырыгларның көвей кезин депутат К.А. Бичелдей салган. Олар шупту колдуунда-ла ийги номчулгада, чижээ, инвестиция программаларына, республиканың тускай сорулгалыг программаларына болгаш өске-даа айтырыгларга хамаарышкан болган. Комитеттерниң каттышкан хуралына Тыва Республиканың “Тыва Республиканың 2005 чылда бюджетиниң дугайында” Хоойлу төлөвилелин Хоойлужудулга палатазынче сайгарыры-биле кирир деп шийтпирни хүлээп алган.

Илеткели доозуп тура, берге саң-хөө байдалында республиканың Чазак хуу орулгаларның кирилдезинге хамаарышкан шыңгыы бюджетти саналдаан дээрзин демдеглеп каайн. Ону боттандыраар дизе, үндүрүк төлөкчи бүрүзүн кичээнге апар тургаш, муниципалитеттерге болгаш суурларга улуг ажылды чорудар херек. Ынчалза-даа бо талазы-биле үндүрүк черлериниң болгаш статистика органындан деткимчениң чок болуп турары хомуданчыг. Харын-даа кожуннар аразының үндүрүк албан черлериниң ажилдакчыларының саны кызырлып, үндүрүк чыылдазының планы кудулап турар.

Элээн каш чылдарның саннарын анализтеп тура, Чазак хуу орулгалар кириринге хамаарышкан боттук бюджетти чылдың-на планнап ап, ооң күсөлденин боттандырып турар дээрзин көрүп болур. Бо чылдан эгелеп федералдык бюджеттен ПТУ-12-ни тударыга, уруглар пособиенин төлөп бээринге, күш-ажылдың хоочуннарына, тыл ажилдакчыларына база политиктиг репрессиялардан когараан кижилерге чиигелдерин бээринге хамаарышкан бюджет дагдынылгаларын база ол ышкаш бюджет албан черлериниң ажилдакчыларының шалгы акшазын улгатырына хамаарышкан айтырыгларны шийтпирлээрин дамчыткан.

Бир эвес бюджетке хууда орулгаларның шыңгыы планын доктадып тургуспас болза, ийи арга артып каар.

Бир дугаары – бюджетти хүлээп албайн, акшаландырышкыны 2004 чылдың ассигнованиениң хемчээлиниң 12-ниң 1 кезин айда чаңгыс катап боттандыраар. Түңнелинде, шалгы акшазы-даа өстүрүп шыдавас бис, чиигелделиг хамаатыларга төлевирлер, тудуг болгаш капитал септелге ара соксап туруптар. Ооң кадында одалга сезонун эки эрттиреринге хамаарышкан хемчеглерни акшаландырып шыдаар харык-шинээвис чок болур.

Ийи дугаары – орулгаларны улгатырбазы. Бо чүүл бюджет четкизиниң кызырлырына, школарның, уруглар садтарының, эмнелгелерин болгаш өске-даа албан черлерин хаарына чедирип болур.

Ынчангаш республиканың Чазак 2005 чылдың 5 миллиард 325,2 миллион рубль орулгалыг, 5 миллиард 480 миллион рубль чарыгдалдарыг, 154,8 миллион рубль инфляциялыг бюджеттин төлөвилелин деткирин саналдап турар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Суг курлавырлар талазы-биле агентилелиниң айтырыглары

Тыва Республиканың Чазак Даргазының "Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында" 2005 чылдың январь 20-де №7 Чарлыынга дүүштүр **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Суг курлавырлар талазы-биле агентилели күрүне ачы-дузаларын көргүзүр, өңчүнү эргелеп-башкараар талазы-биле хүлээлгелерни, а ол ышкаш суг объектилерин чөп ажыглаар, катап тургузар болгаш камгалаар сорулга-биле Тыва Республиканың девискээринге сугларга хора чедирер чорукту сагындырар база чок кылдыр талазы-биле Тыва Республиканың суг курлавырларының адырынга эрге-хоойлу ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырга органы болур деп доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Суг курлавырлар талазы-биле агентилели Тыва Республиканың Бойдус ажыглал яамызының чагыргазына турар.

3. Тыва Республиканың Суг курлавырлар талазы-биле агентилели ажыл-чорудулганың доктааткан адырынга дараазында хүлээлгелерни күүседир:

а) суг курлавырлар адырынга күрүне ачы-дузаларын көргүзүр;

б) өңчүнүң деңгелдериниң талазы-биле суг объектилерин кызыгаарлаарына айтырыгларны белеткээри;

в) Суг курлавырлар талазы-биле федералдыг агентилелге федералдыг өңчүге хамаарыштырган суг объектилериниң талазы-биле Тыва Республикага суг ажыглалының (суг хереглелиниң болгаш суг чайладырының) чогуур лимиттерин доктаадырынга сан-медээлерни белеткээри;

г) ниити суг ажыглалының болгаш ону хоруурунунң негелделерин чарлаарының чурумун белеткээри;

д) чер иштин ажыглаарын болгаш камгалаарын башкараар талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы, долгандыр турар бойдус хүрээлелин камгалаар талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнары, санитар-эпидемиологтуг хайгаарал талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы база балык курлавырларын ажыглаар болгаш камгалаар талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы-биле дугурушканын езугаар суг фондузун ажыглаарын болгаш камгалаарын башкараар талазы-биле күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының киригенин барымдаалап, суг объектилерин ажыглаарын кызыгаарлаарын, түр сокса-

дырын азы хоруурун доктаадыры;

е) ажыктыг казымалдарны болгаш суг объектилеринге ажылдар чорудуп турда, тыптып келир өске-даа курлавырларны ажыглаар чурумун тодарадыры;

ж) онза камгалаттынып турар суг объектилериниң категорияларын тургузар дугайында нормативтиг эрге-хоойлу актылар төлевилелдерин белеткээри;

з) Тыва Республиканың эрге-ажыктарын Бассейн чөвүлелинче кириери, бассейнчи дугуржулгаларга саналдарны белеткээри;

и) сугга эштир черлик болгаш суг чоогунга чоруур куштарның, хоойлудулгада доктааткан чурум езугаар аңныртывыш чорудар объектилерге хамаарыштырган үнелиг кештиг аңнарның турар черлери болуп турар суг объектилериниң дириг амытаннар турар черлерин ажыглаарына чөпшээрелдиг хамаатыларга болгаш юридиктиг эргелиг албан черлеринге ону ажыглаар кылдыр бээринге сан-медээлерни белеткээри;

к) хоойлудулгага дүүштүр Тыва Республиканың девискээринге судно чорурунга, ыяш салдадырынга, агаар судноларын уждуп үндүреринге (хондурарына) ажыглаар суг объектилериниң даңзызын тодарадырынга сан-медээлерни белеткээри;

л) Россия Федерациязының хоойлудулгазына дүүштүр биче хемчээлдиг эштир херекселдерге эжиндиришкинге, а ол ышкаш агаар судноларының ужул үнеринге (хондурарына) суг объектилерин ажыглаарының дугайында чурумну белеткээри;

м) кижилерниң амы-тынын сугдан камгалаарының негелделерин доктаадыры.

4. Тыва Республиканың Суг курлавырлар талазы-биле агентилелиниң 1 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Суг курлавырлар талазы-биле агентилелиниң аппарат ажылдакчыларының эң ындыкы санын 4 кижиге кылдыр доктаадыр.

6. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Тыва Республиканың Суг курлавырлар талазы-биле агентилелиниң саң-хөө-биле хандырылганын 2005 чылдың республика бюджетинге баш бурунгаар көөр.

7. Тыва Республиканың Өңчү эргелеп-башкараар талазы-биле агентилели Тыва Республиканың Бойдус ажыглал яамызы-биле кады неделя хуусаада Тыва Республиканың Суг курлавырлар талазы-биле агентилелиниң аппаратадын Кызыл хоорайга тургузар талазы-биле саналды Тыва Республиканың Чазанче кириер.

Тыва Республиканың Девискээринге хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан, өрт айылындан камгалаар дээш ажыл-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелиниң айтырыглары

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының "Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының структуразының дугайында" 2005 чылдың январь 20-де №7 Чарлыынга дүүштүр **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Девискээринге хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан, өрт айылындан камгалаар дээш ажыл-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилели болза күрүне ачы-дузаларын көргүзүр, өңчүнү эргелеп-башкараар хүлээлгелерни, а ол ышкаш хамааты камгалалын, онза байдалдардан, өрт айылындан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни камгалаар ажыл-чорудулганы хандыраар адырга эрге-хоойлу ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырга органы болур деп доктаадыр.

2. Тыва Республиканың Девискээринге хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан, өрт айылындан камгалаар дээш ажыл-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелиниң удуртулганын Тываның Чазан боттандыраар. Тыва Республиканың Девискээринге хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан, өрт айылындан камгалаар дээш ажыл-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелиниң удуртулганын Тываның Чазан боттандыраар. Тыва Республиканың Девискээринге хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан, өрт айылындан камгалаар дээш ажыл-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелиниң адын хурааңгайлаарга мындыг: Тыва Республиканың ХК (Хамааты камгалалы) болгаш ОБ (Онза болуушкуннар).

3. Тыва Республиканың Девискээринге хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан, өрт айылындан камгалаар дээш ажыл-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилели ажыл-чорудулганың доктааткан адырынга дараазында хүлээлгелерни боттандыраар:

а) хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан, өрт айылындан камгалаар дээш ажыл-чорудулганы хандыраар талазы-биле адырга күрүне ачы-дузаларын көргүзүр;

б) хамааты камгалал, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни бойдустан ала-чайгаар болур болгаш техногенниг шинчи-

лиг онза байдалдарындан камгалаар айтырыглар талазы-биле Россия Федерациязының хоойлудулгазының чүүлдерин Тыва Республиканың девискээринге боттандыраары, Тыва Республиканың девискээринге өрт айылын болдурбас талазы-биле хемчеглерни хандыраары;

в) хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни бойдустан ала-чайгаар болур болгаш техногенниг шинчилиг онза байдалдарындан камгалаар, Тыва Республиканың девискээринге өрт айылын болдурбас талазы-биле хемчеглерни боттандыраарының материал-техниктиг база өске-даа хандырылганы;

г) онза байдалдарны чайладыр байдалдарда хөделишкннерге болгаш дайын үезинде азы дайын хөделишкннериниң уржуктарының байдалдарында оларга ону сагындыраарына Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң белеткелин шынар талазы-биле организастаарына байдалдарны тургузары.

4. Тыва Республиканың Девискээринге хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан, өрт айылындан камгалаар дээш ажыл-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелиниң 1 оралакчылыг болурун чөпшээрээр.

5. Тыва Республиканың Девискээринге хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан, өрт айылындан камгалаар дээш ажыл-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелиниң ажылдакчыларының эң ындыкы санын 877,5 кижиге, оон иштинде иштики албанның ажылдакчылары – 296 кижиге, хамааты ажылдакчылар – 581,5 кижиге (467 – албанның хамааты ажылдакчылары, 114,5 кижиге – ХК).

6. Тыва Республиканың Девискээринге хамааты камгалалын, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан, өрт айылындан камгалаар дээш ажыл-чорудулганы хандыраар талазы-биле агентилелиниң аппаратадын Кызыл хоорайда, Красноармейская кудумчузунда 70 дугаарлыг бакына тургузар дугайында санал-биле чөпшээрээр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай, 2005 чылдың январь 20, № 101.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.
Кызыл хоорай, 2005 чылдың январь 20, № 102.

КОЖАМЫКТАП, БУГА-ШЫДЫРААЛАП...

Алдан-Маадыр аттыг национал музейге хоорай школаларының чагыын езугаар "Шагаа — музейде" деп уругларга театржыткан оюннар, көргүзүглер эрттирери чаңчылчаан.

Уруглар чылдың-на маңаа улуг сонургал-биле кээп турар, даштын соок дээш өөрөнмейн турар-даа болза, Кызыл хоорайның 5 дугаар школазының 4-кү класының өөреникчилери

башкылары, ада-ие-биле бо удаада база чедип кээп, "Чылбыга-кадай" деп оюнну каткы-хөглүг ойнаан турлар. Оларның аразында чаптанчы кончуг тыва хеп кеткен орус омактыг уруглар

Уруглар оюннар үезинде.

Чагыг езугаар

безин бар. Музейниң эртем-суртаал килдизиниң аныяк эртем ажылдакчылары Мерген Саая, Дарий-оол Альберт, Мария Балчий-оол кажык, буга-шыдыраа, аът шалбалаар, билзек чажыраар, шулур-шулур дээш, оон-даа өске тыва оюннарны база ада-өгбелеривистиң чараш-чаагай чаңчылдарына уругларны өөредип турарлар.

Бистиң корр.

МАРГЫЛДААЛАР

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилели спорттун хөл-шыдыраа, канат тыртары деп хевирлеринге база бичи оолдар аразына тыва хүреш болгаш девиг, командалар аразына тыва хүреш маргылдааларын эрттирген. Республиканың шупту кожууннарының төлээлери киришкен спорттун мөөрейлерни Шагаага болгаш ТР-ниң Күш-культура болгаш спорттун алдарлыг ажылдакчызы, Хүреш федерациязын 20 ажыг чыл дургузунда удуртуп келген Ш.Д.Кууларның адына тураскааткан турган.

Тыва хүрешке командалар аразына маргылдааның онзагайы – моон мурнунда чылдарда эрттирип турганындан аңгы, бир янзы кылдыр, тодарайлаарга, 3 улуг мөге-биле 2 бичи мөгени салганында. Көрүкчүлөр бо чаартылганы улуг сонургал-биле хүлээп, чүүлдүгүнүп деткээн. Бичи мөгелер девиг маргылдаазына киришкен, оон аңгыда боттарының аразына база хүрешкен.

1989 чылда төрүттүнген оолдардан Любомир Ховалыг (Сүт-Хөл) тирикчи болган, а Айдыс Чигжит (Эрзин), Саян Чашпын-оол (Бии-Хем), Владимир Шунгаа (Тес-Хем) олар тус-тузунда дараазында черлерни ээлээн. 1991 чылдың оолдарының аразына Айдын Монгуш (Кызыл кожуун) шүүлген, Александр Семис-оол (Өвүр) үжүрлөшкен, Күдере Монгуш (Чадаана), Субудай Монгуш (Каа-Хем) үшкү черге төлөптүг бол-

ганнар.

Улуг мөгелерниң хүрежинге Аяс Монгуш шүүлген, Геннадий Монгуш үжүрлөшкен. 3-кү, 4-кү черлерни Айдемир Монгуш, Аңчы Монгуш олар чаалап алган.

Команда талазы-биле хүрешке бирги черге Кызыл кожууннун командазы, дараазында черлерге Өвүр, Тес-Хем кожууннары төлөптүг болганнар.

Девиг маргылдаазына Тес-Хемниң мөгелери тирилээн, ийги черни Мөңгүн-Тайга командазы алган.

Хөл-шыдыраа маргылдаазына бирги черни Кызылдың командазы, ийги, үшкү черлерни Өвүр, Кызыл кожууннарының шыдыраачылары ээлээн.

Баг тыртарына Чөөн-Хемчик командазы шылгараан, ийги, үшкү черлерни Кызыл, Сүт-Хөл кожууннары алган.

Бистиң корр.

Тиелелгениң 60 чыл ою

ЭСКАДРОННУҢ ПОЛИТУДУРТУКЧУЗУ

1941 чылдың июль ай Ада-чурттуң Улуг дайынының эгелээн берге хуннери турган. Монгуш Данзынович Байсклан ынчан Тываның каттышкан аъттыг шериг полугунуң бирги эскадронунуң политиктиг удуртукчузунга ажылдап киргеш, дайынчыларның ортузунга политиктиг кижизидилге ажылын күштелдирип, боду шеригниң нарын мергежилин шиңгээди ап турган. Дайынның кадыг-

Байскланга Революстуг шеригниң майору деп шериг атты тывыспышаан, «ТАР-ның Маадыры» деп атты тыпсып шаңнаарын диледим.»

Бо төөгүлүг документиниң хоолгазын эки турачының уруглары хумагалыг шыгжап чоруурлар.

Монгуш Данзынович Байсклан эрес-дидим чоруу дээш дайынчы Кызыл Тук ордени, Ада-чурт дайыны орденниң ийги чергези-

берге чылдарында ооң негелдеринге дүүштүр чоруткан өөредилгелерге, походтарга Байсклан быжыг туруштуун, хууда үлегерчижээн дайынчыларга болгаш командирлерге көргүскен. Ынчангаш улуг лейтенант Монгуш Данзыновични Тываның эки турачы эскадронунуң командириниң политиктиг ажыл талазы-биле оралакчызынга шилип алганы таварылга эвес.

Украинаның хоорайларын болгаш суурларын немец эжелекчилерден хостаар дээш тыва эки турачылар совет дайынчыларның кезектери-биле маадырлыгы-биле тулчул турар үеде Монгуш Байсклан эскадронунуң взводтарын үргүлчү кезип, политиктиг ажылды чорудуп, шериглерниң хей-аадын үргүлчү көдүрүп чораан. Ооң-биле чергелештир тулчуушкуннарга эрес-дидим чоруун ол көргүскен. Орта барымдаа кылдыр Тываның күрүнэ архивинде шыгжаттынып чыдар Тыва Арат Республиканың эки турачы аъттыг эскадронунуң командири гвардия майору Кечил-оолдун ат салганы характеристикадан мындыг одургаларны номчул болур.

«... Ровно хоорайны хостаар дээш тулчуушкунга дайынның пулеметтарының, минометтарының оду баш көдүрер аргажок турда, бодунуң автомадының оду-биле 9 немец солдатты, офицерни чок кылып, дайынчылар, сержантылар, офицерлерни баштап алгаш, атакаже көдүрүп, маадырлыг чоруун көргүзүп, демир-орук станциязын хостап алган... Ол маадырлыг чоруу дээш Байсклан Совет Чазактың дээди шаңналы — Кызыл Тук ордени-биле шаңнаткан.

...Рачино суурну хостап турда, дайынның агаар бомбалаашкынындан аар балыгланган-даа болза, дайын шөлүн кагбаан, катап-ла тулчуушкунче кирипкен.

...Бо бүгү күүседип каан маадырлыг чүүлдерин барымдаалааш, ТАР-ның нам, Чазаандан база ТАР-ның Шериг херээнин яамызындан дилээрим болза,

биле ийи удаа, ТАР-ның Республика ордени болгаш медальдар-биле шаңнаткан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының соонда тайбың чылдарда ол ТАРН ТК-ның онза килдизиниң эргелекчизинге, Тыва ССРЭ-ниң составына каттышканда СЭКП обкомунуң сектор эргелекчизинге ажылдаан. 1945 чылдан 1961 чылга чедир Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Сүт-Хөл районнарның шериг комиссарына ажылдаан. Шериг албанындан майор дужаалдыг халашкаш, Чөөн-Хемчиктин «Чыраа-Бажы», Улуг-Хемниң «Күш-ажылдың хостуу» совхозтарга профэвилелиниң ажылчын комитеттериниң даргазына ажылдааш, пенсияже үнген. Кандыг-даа албан-хүлээлгени Монгуш Данзынович күүседип чорааш, Тываның социал экономиказын хөгжүдеринче, чурттакчы чоннуң амыдыралын экижидеринче, аныяктарны төлөптиг аажы-чанга, мөзү-шынарга өөредип, кижизидеринче доктаамал сагышты салып чораан. Ынчангаш бо херекке бодунуң биче эвес үлүүн кириген. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, тайбың ажылыштин мурнуку одуруунга чоруп келген Монгуш Данзынович Байсклан Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамаатызы болуп турар.

Фронтучунуң уруу Светлана Байсклан ачазының документилерин күрүнениң төөгү музейинге мөңгези-биле шыгжап кадагалаары-биле белекке 1987 чылда музейниң улуг эртем ажылдакчызы Юрий Смирновка хүлээди берген. Оларның аразында ТАР-ның Республика ордени, ооң шын-зылгазы, Кызылдың Хүндүлүг хамаатызының диплому, ооң лентазы, Тиелелгениң 30 чылы-биле холбаштыр ССРЭ-ниң камгалал сайыды А. Гречконуң байыр чедирген бижии, фото-чуруктар болгаш өске-даа документилер бар.

Раиса ЯНДАРА.
Василий БАЛЧЫЙ-ООЛ
чуруктарны хоолгалап чара
тырттырган.

ЧАҢГЫС БАЗЫМ-ДАА АТКААРЛАВААН

Ол үеде артиллерист школазын дооскан сержант Николай Макаренко Ленинград фронтузунга чедип келген. Күчүлүг шавар халдаашкын эгелээн соонда бир ай дургузунда ол өөрү-биле кады Нарва угланыышкыннарынга дайынның танкыларын узуткап, чок кылып турганнар. Февраль 17-де разведканың дыңнатканын езу-гаар алырга, ол районче дайынның танкылары халдап кирер болу берген. Атаканы ойтур шавар дужаалды Н.Макаренкоң командылааны үш кижиден тургустунган үгер-боо расчедунга командир берген.

Ол үеде байдал дыка берген турган, чүге дээрге полкуң кол дайынчы кезээ бо черден ыракта турган, ынчангаш чүгле чаңгыс үгер-боо-биле дайынның атаказын ойтур шавар, оларны эрт-тирбес ужурлуг болу берген. Ооң-биле чергелештир эжелекчилерниң чеже хире танкызы, күжү хөме таварып келири билдинмес турган.

Макаренко бодунуң дайынчылары амы-тынын артынга каггаш, чаңгыс базым-даа аткаарлавайн, сөөлгү тынынга чедир тулчу дээрзинге бүзүрээр турган. Тулчуушкунга хынамчалыг белеткелди дооскаш, биче када дыштанып олургаш, арыг кыдында чүвелер караңнады маңажып турарын эскерип кааннар. Дайынның солдаттары орукту кеш-кеш, дайынчы туруштары ээлеп турары билдинген. Санаарга 150 ажа берген, саны минута бүрүзүнде өзүп орган.

«Немецтерниң чадаг шериглери бистиң участогувусче атакаларынга белеткенип турлар.

Ленинград 900 дүн-хүннүң дургузунда немец эжелекчилерниң бүзээлелинге турган. 1944 чылдың январь 14-те маадырлыг совет дайынчылар дайынның быжыглаттынып алган туруштарыне беш шак дургузунда үзүк-соксаал чокка боолап келген. Дайынга үш чыл дургузунда бүзээлеткен хоорайны хостаарының эгези ол болган. Кызыл Шеригниң күчүлүг шавар халдаашкынарын немецтер доктаадып шыдаваан.

Канчаарыл?» деп, дивизия командиринге Николай Макаренко дыңнаткан.

—Немелде күш келгиче чедир дайынны доктаадынар, черле аткаарлап болбас — деп, дужаалды ол алган.

Чадаг шеригни куяктыг машиналар үрей адар үгер-боо снарядтары-биле канчап ойтур шаварыл деп, айтырыг оларны дүвүреди берген. Үр боданыр чай-даа алынмаанда, немецтер автоматтар-биле боолавышаан, шаап халдап эгелээн.

Частыр хейлиг снарядтарны дорт хараалдап тургаш боолаарга, тоглап частыр снарядтар ышкаш кылдыр ажыглаттынып болурун Макаренко дуржулгалыг артиллеристерден дыңнаан. Ону бодап келгеш, хейлиг снарядтарны ажыглаарын ол шиитпирлээн. Чеден хире килограмм деңзиги хааржакта снарядтарны октакчы Тимошенко кончуг дүрген дажыглап алган.

Дааштаашкын динмиреп-ле үнген...Ыш тарап четтикпейн турда-ла, снарядтар удаа-дараа шуужуп-ла турган. Немецтерниң маңажып орган солдаттары удурланыышкынга шыдашпайн, ийи кезекке чарылгаш, чашты берген. Атака ойтур шаптыган.

Дайыннар улуг эвес дыш алгаш база катап атаканы эгелээн. Халдап кирип орган немецтерниң кырынче үгер-боонун оттуг долузу чаай-ла берген, удаа-дараа боолаашкынның түңнелинде үгер-боонун уну шуут кызып, изий берген болган. Чүгле үш санныг совет дайынчыны узуткаары безин берге-дир деп чүвени дайын билгеш, бичии оңгарлып, сүмележи, дугуржуп алган хире болганда, бүгү күжүн мөөңнээш, үгер-боонун туружунче мөөңү-биле шуут халдап кирипкен.

Кезек када үзүктели берген тулчуушкуну ажыглап алгаш, Тимошенко снарядтыг хааржактарны үгер-боозунуң чанынче дажыглап четтигипкен.

Шиитпирлиг тулчуушкун база катап эгелээн. Дең эвес күштүг

демисел кайы хире үеде үргүлчүлээни билдинмейн барган. Эрес-дидим совет дайынчылар чаңгыс базым-даа аткаарлавайн тургаш, немецтерниң халдаашкынын ойтур шаап шыдаан. Ол-ла үеде хел-хенертен арга кыдынга совет дайынчыларның күчүлүг «Ураа» деп алгырганы дыңналып келген...

Бир дугаарында батарея командири лейтенант Протасов үгер-боо чанынга маңап чедип келгеш, расчет командири Макаренко, октакчы Тимошенко, хараалдакчы Воробьевту бодунче чыра тыртып куспактааш, эрес-дидим тулушканы дээш байыр чедирген. Ооң соонда командир капитан Красновский тулчуушкун болуп турган черге чедип келгеш, фашистерниң хей санныг шериглеринге удур маадырлыгы-биле демисешкен үш дайынчыга байыр чедирип мактаан. 500 ажыг кижилиг, шыырак чепселгенгем немец чадаг шериг-биле 5 шактың дургузунда үш совет дайынчы демисешкеш, 250 хире дайынны узуткап, чок-кылган болган.

1944 чылдың март айда Кызыл Шериг немец эжелекчилерни Ленинградтан 280 километр чедир ырады сывырыпкан. Бо херекте дидим, эрестиг, сагынгыр Николай Николаевич Макаренкоң кириген үлүү биче эвес. Ынчангаш аңаа Совет Эвилелиниң Маадыры бедик атты ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлы-биле 1944 чылдың июль 1-де тывыскан. Оон аңгыда Кызыл Сылдыс ордени, хей санныг медальдар-биле ол шаңнаткан.

Николай Николаевич Макаренко дайын соонда тайбың чылдарда Тывага ажылдап, чурттап чораан. Республиканың социал экономиказын хөгжүдөр херекке ол бодунуң күш-ажылчы салыышкынын кириген төлөптиг кижилерниң бирээзи. Ынчангаш ооң адын «ХХ чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүнө номунда киригени хөйүнү чугаалап турар. Маадырның хөрек тураскаалын Кызылдың №15 школаның чанында тургускан.

Материалды Таан-оол
ХЕРТЕК белеткээн.

ЭКИ ТУРАЧЫНЫҢ ХӨӨРҮН КӨРДҮМ

Чорук аайы-биле Чаа-Хөлдүн Күзег деп черде хөөрге чеде бердим. Ында хөй кижиде ажаваан биче чевег болду. Оларның аразында Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, тыва эки турачыларның санитар албанының командири чораан Түлүш Шириин-оолович Хүргүлектин хөөрүн эскерип кааш, аңаа мөгейип, езулалды кылдым. Бо дээрже Деражно суурдан эгелээш, тыва эки турачыларның киришкени бүгү-ле дайынчы чорудулгалар үезинде балыглаткан дайынчыларга, командирлерге баштайгы эмчи дузазын чедирген, оларны

госпитальдарже чорударына организакчы, эрестиг чоруун ол көргүскен. Ол ышкаш тулчуушкуннарга чаңгыс эвес удаа киришкеш, дайыннарга удур маадырлыгы-биле демисешкен. Ынчангаш Кызыл Сылдыс, ТАР-ның Республика ордени, хөй санныг медальдар-биле шаңнаткан — Тываның бир сурагылы оолдарының бирээзи.

Эки турачының хөөрү эргижерей берген болду, ону чаартып, эде кылыры чугула болу берген. Бүгү чурт, ооң иштинде бистиң республика, Тиелелгениң 60 чылын төлөптиг уткуур дээш белеткенип

турар болгай. Чаа-Хөл кожуун чагыргазы, хоочуннар организациязы бо байырлалды бедик деңгелге эрттирери-биле планны кылып алган деп билип чоруур мен. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң хөөрлерин эдехере тыртып сегидери ында кирген боор. Ынчангаш эки турачы Т.Ш. Хүргүлектин хөөрүнче сагыш салырын саналдап турар мен. Ол ышкаш эки турачының уруглары, чоок төрөлдери бар болгай, олар база ынаар сагышты салза чогуур.

Даржай ОЧУР.

Улуг-Хем кожуун,
Шагаан-Арыг хоорай.

«ДАГЫР ЭРГЕК ТАЛА ТЫРТАР», ЫНЧАНГАШ АЖЫЛЧЕ ТАҮН, ТАҮНМЕ...

«Шын» солунун редакциязынга Чеди-Хөл кожуундан Ч.С. Чоодунун Чеди-Хөл кожуунун өөредилге килдизиниң ажылынга хамаарыштыр хомудалдыг чагаа-зы келген. Ону кысказы-биле таныштырарга мындыг: «Балык бажындан эгелеп чыдыр» дээр ышкаш, бистиң Чеди-Хөл кожуунун өөредилге килдизинде сөөлгү үелерде хоойлу-дүрүмгө дүүшпес, хостуг чаңнаар чорук кедереп барган. Ылаңгыя өөредилге килдизиниң эргелекчизи Н.Б.Матпа-Караның талазындан. Ол өөредилге килдизин бодунуң хуузуна ажил-агыый, өңүзү дег бодаар, хопталаар, хоойлу-дүрүм хажыдышкыннары кылып чоруу хүнден хүнче кедереп барган. Эргелекчизиниң эргезин эрттир ажьылап, эрге-хоойлу хажыдышкыннары кылып турарга, чамдык кижилер бажы-биле кылаштарыныг кырында келгенин ханы харадал-биле бижип олур мен. Өөредилге килдизинде солуттунмас ховар дээр кижилер тыптып келген, олар кымнарыл дээрге, ажил-агыый эргелекчизи Н.А.Юдина, экономист Г.К.Тюлюш, кежээки школа директору, методтөптүң удуртукчу В.Д.Дугар-оол, өскүс уруглар талазы-биле инспектор болгаш эртемнер талазы-биле методист С.Д.Монгуш, профком даргазы, школа назы четпээн уруглар албан черлериниң методизи Г.Д.Балчий-маа.

Эрткен чылдың декабрь төнчүзүндө Г.К.Тюлюш дээр экономист ажилдап чедип келген, неделя хире ажилдааш, оон соонда январь чаазында көстүп келген. Улустуң чугаазындан алырга, черле ынчаар ажил шагы үзүп, арагалай бээр кижилер дээр. Июнь айда көскүзү-биле арагалааш, сентябрь төнчүзүндө ажилдап үнүп келген. Ажил-агыый эргелекчизи Н.А.Юдина дээрзи 2004 чылдың март 5-те 60 харлаан юбилейин демдеглээш, июнь айның ортан үезинде келген. Чылдың-на бир-ийи ай чидип-чидип, катап көстүп келир. Профком даргазы, садиктер талазы-биле методист Г.Д.Балчий-маа үстүндө ады кирген кижилерден дудак чок ажил шагы үзөр. Бо чылдың октябрь төнчүзүндө ажилга үнмейн турган үезинде чугула херек апаарга өөредилге килдизиниң ажилдакчыларындан сүрдүрүп турган-даа чери бар. Ноябрь 1-де эртенги ажил шагының үезинде Г.Д.Балчий-маа эзирки чедип келгеш, шөлээ дилеп алгаш чорупкаш база он ажыг хонук ажил шагы үскен. Бо кижилерге хамаарыштыр кандыг хемчег алганы билдинмес, чажыт байдалда артышаан. Ынчангаш улустуң солуттунмас ховар дээр кижилер дижип турары-даа чөп.

Өөредилге эргелекчизи Н.Б.Матпа-Кара улам дендеп, бичии уругларның чип турар аш-чеминче халдап турар аларган. Оон чижээнге «Дюймовочка» уруглар садынга 2003 чылдың ноябрь 11-де ажил-агыый эргелекчизинге бичии уруг хүлээп алгаш: «Бо айның отчедунда меңээ 10 ажыг муң акшага чемден үндүр бижип бээр сен, Кызылга улуг даргалар ресторанныдыпкан кижилер мен, бодумун карманымдан» дээр болган. Ажилды чаа-ла хүлээп алганын, канчаар үндүр бижирин билбесин чугаалааш, ол чөпшээрешпээн. «Ындыг болза ийи ай хире дуржулга кири ажилдавыт» дээр, хуусаа берип каан. Кажан январь айның отчедун кылып алгаш чедип бээр, ат-даа салып бербейн, кежээ ажил шагы төнерге, шупту документилерин ап алгаш, чедип келирин сүмелзээн. Ажил шагы төнерге, өөреникчи 7 класс дунмазын эдериң алгаш, Нина Багай-ооловнаның бажыңыга чедип бээр, Элегес сумузунуң хуу «Артыш» садының таңмазын хал каан, чүнү-даа биживээн фактура эккелгеш, өөнүң ээзи Александр

Матпа-Карага 20 кг ак саржагны (сливочное масло) кири бижиткеш, ол-ла фактурага садиктиң ажил-агыый эргелекчизинге ат салдыр-гаш, январь айның отчеду-биле үндүр бижип кааптарын негээн. Отчедун кылып каапканын, ам кайнаар бижириң билбесин, өске хөй чылдарда ажилдап каапкан улустар барын, оларга кылдыртып алырын сүмелзээр: «Олар база кылган, ам сен арктан сен» дээр болган. Н.Б.Матпа-Кара боду айтып берип оргаш, 20 кг саржагны уруглар чиген кылдыр мегелеп үндүр бижидип алган. Эртенинде садикке ажилдап чедип бээр, садиктиң эргелекчизи И.А.Техит кабинетинче кыйгырып алгаш, дүүнү-ле «Артыш» садының таңмазын хал каан хөй-ле фруктулар, сок, аш-чем аймаа бижип каан фактураны бергеш, бо январь айда чиген кылдыр үндүр биживит дээр. «Дүүн база мындыг фактурага 20 кг саржагны эргелекчи-биле чугаалашкан кижилер мен дээр, үндүр бижидип алды, ам шыдаас мен» дээр: «Это не проблема» Нина Багай-ооловнаның айтышкыны-дыр, үндүр бижип бер» дээр. Чаа-ла 20 хар ажыг чоруур аныяк кижиниң арын-нүүрүңгө, ажил-агыыйга моондак, шаптаразын таварыштырып турар силер деп Матпа-Карага айтырыг тургузуп чедеримге, эпчоксунар хамаанчок, херекке-даа албас болду. Уруглар садының ажил-агыый эргелекчизи май айны төндүр ажилдааш, дүрген-не Матпа-Карадан түвексингеш, ажилындан үнүп алгаш чорупкан. Үндүр санажыр бетинде Нина Багай-ооловнаның агаардан кири бижидип каан чеминиң чамдызын үндүр бижип шыдавайн барганы-биле «Эдельвейс» садындан 778 рубльге чем чеггеш, санажып үнгөн.

Май 13-те кожуун төвүңгө садиктер аразына бичии чаштарның уран чүүл көрүлдеси болуп эрткен. Концерт дыка орайга дээр болган. Чаштарның уран чүүл көрүлдесин ада-иелер, хуу сайгарлыкчылар деткичилээр. Бичии кижилерге тускай шаңналдар четчир турда-ла, чаштар шаңналдар былаажып ыглажып чанганнар. «Дюймовочка» уруглар садының концертинге чедер концерт чок болуп, 1-ги черни алган турбуже, хеп-хенертен өөредилге эргелекчизи Матпа-Кара тура халып келгеш, бирги черни бодунуң уруунуң турары «Солнышко» садигинче чая каапкан. Бичии чаштарны чон мурнунга ырылап, танчылап белеткээр, өөредириниң, оларның идик-хевин таарыштыр даараарының бергезин Нина Багай-ооловна бодаан ирги бе? Аңаа ада-иелер, башкылар дүн-хүн чок белеткенип, ажы-төлү дээр дыка идепкейлик киришкенер. Оларның ол күш-ажылы үне чок арктаныга ада-иелер, башкылар дыка хому-дааннар. Мындыг чергелиг мөөрей, фестивальдар боорга, бо-ла «дагыр эргек тала тыртар» дээр ышкаш чүүлдерни кыла кааптарлар.

Ажилчын кадрлар айтырыныч кичээңгей салбас, ажилды шынары дээр салгыш човавас, ажык-кончаа сүрер, дөргүл-төрел, эш-өөр тыртып ажилдаар. Шак мындыг чоруктуң хараазы-биле кожуунуң өөредилге килдизиниң ажылы кудуку деңгелде. Эрткен өөредилге чылында кижизидилге ажылы чогуур деңгелде чоруттунмайн турганы-биле кожуунуң школаларында чурум үрээшкени, арагалаар чорук, кичээл үзөр, өөредилгезин ара кааптар таварылгалар хөй болуп турар. Эге класс өөреникчилери безин арага ижип турган таварылгалар бар.

Өөредилге килдизинде ийи чыл улай школалар талазы-биле инспектор, кижизидилге, эртемнер талазы-биле методистер чок

болуп турар. Кожуун иштинден болгаш оон-моон келген аныяк кадрлар өөредилге килдизинде ажилчын олуттар барын дыңнааш, чедип бээр, ажилдаар улус бар дээр чорудуптар. Ол ажилчын олуттарда бодунуң чоок эжи, кежээки школа директору В.Д.Дугар-оол школалар талазы-биле инспектор база методтөптүң эргелекчизи болуп ажилдап турар. База бир эжи өскүстөр талазы-биле инспектор С.Д.Монгуш эрткен өөредилге чылында кижизидилге талазы-биле методист ажилды дакпырлап турган, а бо өөредилге чылында эртемнер талазы-биле методист ажилды сонургай берген. Чаңгыс кижии-үш ажилды канчап кылып четтигип турар ирги?...

Үстүндө чагаага хамаарыштыр журналисти истелге кылыры-биле Чеди-Хөл кожуунуң Хову-Аксы суурга чедип, өөредилге килдизиниң эргелекчизи Н.Б.Матпа-Кара-биле ужуражып, чагаа-биле таныштырдым. Ады кирген кижилерни чыпкыш, хуралдаптарын сүмелзээр, баштай чагаада бижиттинген фактыларны хынап алгаш, оон чагаа сайгарылгасы кылырымны чугаалааш, саналга кылып бөлүктөн чогуур документилерни дилеп алгаш, үстүндө ады кирген ажилдакчыларның табель езугаар ажилга кээр, келбейн турганын хынадым.

Бир чагааның изи-биле

Өөредилге килдизиниң улуг экономизи Г.К.Тюлюшке хамаарыштыр алырга, январь айда 1хүн, июньда 11, июльда 4 ажил хүнү үскен, а август 1-ден эгелээш сентябрь 19-ка чедир шуут ажилда-ваан, чүгле сентябрь 20-де ажилче үнүп келген болду. Август айдан сентябрьга чедир үскен хонуктарыга хамаарыштыр табельде кандыг-даа демдеглел чок, адының дужунда хана-карактар безин хос. Декабрь 9, 10 хүннеринде база ажил хүнү үскен. Ажил хүннери үзүп турганына хамаарыштыр тайылбыр болур чогуур эмчи бюллетени азы кандыг-ла-бир документ эккелбээр. Өөредилге килдизиниң эргелекчизи Н.Б.Матпа-Кара Г.К.Тюлюшке 2004 чылдың декабрь 17-де 213 дугаарлыг дужаал-биле чүгле декабрь 9, 10 хүннеринде чылдаган чок ажил хүннери үзүп турганы дээр доңгулда бергеш, ыңдыг чорук катаптынар болза, ажилындан үндүрер сагындырыг берген. Үстүндө ажил хүннерин ай-айы-биле үзүп турда, кандыг-даа хемчег албааны элдеп.

Өөредилге килдизиниң эргелекчизиниң ажил-агыый талазы-биле оракакчызы Н.А.Юдина 2004 чылдың март айда ниитизи-биле 7 хонук ажилдаваан, а март 26-дан май 12-ге чедир ээлчеглиг шөлээзин алган турган. Шөлээ соонда ажилче ийи ай үнмээр. Ажилдавайн турганына хамаарыштыр база кандыг-даа тайылбыр документ чок. 2004 чылдың июль 7-де үндүрген 115 дугаарлыг дужаал-биле Н.А.Юдинага март 9-та, март 12-ден 19-ка чедир, май 12-ден июнь 24-ке чедир үскен ажил хүннери дээр чүгле шыңгыы сагындырыг берип каан болду.

Школа назы четпээн уруглар албан черлериниң талазы-биле методист Г.Д.Балчий-маа эрткен чылын февральда 25-тен 28-ке чедир, март айда 12-де, 15-16-да база ноябрь 1-ден 11-ге чедир 10 хондур ажилдаваан. Өөредилге килдизиниң даргазы Н.Б.Матпа-Кара 2004 чылдың март 1-де 34 дугаарлыг дужаал-биле февраль айда чылдаган чок ажилдаваан хонуктары дээр, доңгулда бергеш, моон соңгаар даанган ажилчын чогуур деңгелге күүсетпес болза, РФ-тин Күш-ажыл дүрүмү езугаар ажилындан үндүрер деп сөөлгү сагындырыг берген турда-ла, дораан-на март айда база ноябрьда ажил хүннери үзүп,

тоомча чок кылаштап турары элдеп. Март, ноябрь айларда үскен хүннери дээр база кандыг-даа доңгулда, дужаал чок. Каш-даа хондур ажилдавааска, таптыг хемчег-даа албас, ажилындан-даа үндүрбес, уjur эдгерген дужаал үндүрүп каар, магалы «чымчак» даргалыг улус ыңдыг-даа чүве ирги бе, күзүндө — ажилдаар, күзү-вээндө — ажилче келбес. Чылдаган чок ажил хүннери үзүп турган дээр албан доңгулдары Н.А.Юдинаның, Г.К.Тюлюштуң, Г.Д.Балчий-мааның кайызының-даа хуу херээңче (личное дело) кири биживээр, арыг, тас болду.

Үстүндө хажыдышкыннарга хамаарыштыр тайылбырлап бээр Нина Багай-ооловнадан диледим. «Ол ажилдакчылар бичии ижиптер дээрден башка... чогуу ажилдаары эки, оон өске таптыг ажилдакчы дег, орта улус тывылбас-тыр» — дээр болду. Ай-айы-биле ажил хүнү үзе бээр ажилдакчыны (ылаңгыя саң-хөө талазы-биле) кылып турар ажилының шынары кудулап, ажил «аскай» бербес турганы ол чор бе? Бүдүн кожуундан канчап мезү-бүдүштүг, эки ажилдакчылар тывылбас болду? Ажилчын хос олуттарга хамаарыштыр алырга база ыңдыг, В.Д.Дугар-оол ээлчеглиг школаны директорлап, физика кичээлдерин эрттири-бишаан, өөредилге килдизинде методтөптүң удуртукчу болуп ажилдап турар. С.Д.Монгуш 2003 чылдан тура школалар талазы-биле инспектор ажилын эртемнер методизи ажил-биле дакпырлап турар. Маңаа хамаарыштыр Нина Багай-ооловна база акша-шалыңы эвээш дээр ажилдаар улус тывылбас деп тайылбырлады.

Садиктер аразына уругларның уран чүүл көрүлдесиниң түнчелинде, «Дюймовочка» бирги черни алыр хире турда-ла, «Солнышко» уруглар садына тывыс-кан болду, оон соонда маргылдаа үнгөн. Сөөлүндө «Солнышко» уруглар садына шаңнал кылдыр берген видеокameran «Дюймовочкага» база садар ужурга таварышкан.

Чагаа келген соонда, Чеди-Хөл кожуунче сургакчылаар деп турувуста, «Дюймовочка» уруглар садына ажил-агыый эргелекчилеп турган Б.А.Чооду редакцияга боду келгеш, чагаада бижиттинген фактылар шупту шын, аш-чемни канчаар үндүр бижип турганын, ажилга хүлээп алырга база ыңдыг дугуржулга кылгаш, хүлээп алганын боду чугаалаан турган чүве. А Нина Багай-ооловна уругларның чивээни, меге фактураларда аш-чемге хамаарыштыр чемни меню езугаар үндүр бижип турары, ыңдыг чүүл болдунмазын чугаалады. Материалдыг дуза көргүзөр бөлүктен декабрь, январь айларның отчеттарын дилеп алгаш көөрүмгө, Элегес сумузунуң «Артыш» садындан яблок, мандарин, апельсин, банан, «Моя семья» деп сок, майонез, йогурт дээр 5 муң 503 рубль 50 көпеекке декабрь 23-те аш-чем алган фактура бар. Сургакчылааш чедип келгенивисте, чагааның автору Ч.С.Чооду база ажил-агыый эргелекчизи турган Б.А.Чооду редакцияга база катап кээр, маңаа хамаарыштыр кожуунуң, республиканың экономиктиг кеме-херек үүлгединге удур ажил чорудар килдистеринге баргаш, билдиришкени бижирин сүмелзээн бис.

Башкы, өөредилге албан черлериниң ажилдакчылары дээр, уругларны эртем-билигге, амы-дыралда чараш чүүлдерге, топтуг-томаанның мезү-бүдүшкө өөредип чоруур улус дээрзин билер болгай бис, ылаңгыя көдээ черлерде олар өөреникчилерин, чонун үлегер алыр кижизи болгай. Үстүндө ады кирген ажилдакчылар башкы, өөредилге черинин ажилдакчызының этиказын, күш-ажыл чурумун үрөп турары хоойлу-дүрүмгө дүжүр бе?

Алдынай СААЯ.

ТУБЕРКУЛЕЗ

Оон-биле демисел уламчылавышаан

ТР-ниң Чазак хуралына «2005-2006 чылдарда Тыва Республикага туберкулезка удур демисел чорударының соңгаарлады болбас хемчеглери» деп тускай сорулгалыг программаны чүлдүгүзүнүп хүлээп алгаш, бадылаан.

1999-2004 чылдарда хүлээп алган программаның күүселдеси туберкулезка удур ажил чорудар албан черлериниң акшаландырышкынынга болгаш оларның материал-техниктиг баазанын быжыглаарына улуг дузаны көргүскенин документини ажилдап кылганнар демдеглээр. Аарыгны эрте тодарадыр ажил күштелген. Чурттакчы чон ортузунга профилактиктиг хыналдаларны 1999 чылда 55,3 хууга чоруткан болза, 2003 чылда 64,0 хуу четкен. Туберкулез талазы-биле берге байдалдыг 23 чурттакчылыг черлерге химиктиг хемчеглерни ап чоруткан. Аарыг кижилерни эмнээр талазы-биле ажил экижээр. Хөй чылдар дургузунда бир-ле дугаар 2001-2003 чылдарда туберкулез аары чавырылган: нити—21,2 хууга, бичии уруглар ортузунга—44 хуу.

Ындыг-даа болза туберкулез-биле аары чорук республиканың кадык камгалал черлериниң кол айтыры бооп артышаан. Эпидемиологтуг байдал Россияның ортумак деңгелинде бедик бооп, ылаңгыя Тожу, Барыин-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Чеди-Хөл кожууннарда дүвүренич. Туберкулез талазы-биле эпидемиологтуг көргүзүлгелерни чавызадырынга эмнелге албан черлериниң материал-техниктиг баазанын чаартып, оон бурунгаар хөгжүүрүңгө комплекстиг хемчеглерни ап, аарыг улусту эмнээрин болгаш профилактиктиг ажилдарны күштелдирип, туберкулезтуң эмчи-профилактиктиг айтырыларын эртемге үндөзилеп шиитирлеп, чурттакчы чон ортузунга санитар-чырыдышкын ажилын чорудары негеттинип турар.

Туберкулез-биле демисел чорудар программада шимчеп чоруур база стационарга ажылаар рентген болгаш флюорография аппараттарын, дезинфекция кылыр камераларын, стерилизация херекселдерин, туберкулезка удур ажыглаар эмнерни тып алыр көрдүнүп турар. Россияның Медицина эртемнериниң академиязының туберкулезка удур эртем-шинчилел ажилдары чорудар институту-биле кады «Аарыг деңгели янзы-бүрү бооп турар районнарда Тыва Республиканың чонунуң ортузунга туберкулез аарының негеттериниң клиника-генетиктиг анализи» деп темага эртем шинчилелдерин чорударын төлөвилээр. Ол туберкулезтан аарып болур кижилерни бөлүүн тодарадып, микобактерияларның аңгы хевирлерин тып, профилактиктиг болгаш эмнээшкени хемчеглерин алырынга улуг идигни бээр.

Программаны боттандырган соонда, чурттакчы чон ортузунга профилактиктиг хыналдалар чорудары 75 хууга чедир өзер. Эмнээшкенин шынары бедиткенинден туберкулезтан аараан улустуң өлүп-хораар чорун эвээжедир. Аарыг улусту 10-15 хууга азы ортумаа-биле 85 кижиге эвээжедир. Оон түнчелинде бир кижиге онааштыр 12304 рубльди чарыгдал турган болза, миллион ажыг рубльди камнап ал болур.

Ынчангаш программаны амыдыралга боттандырганын түнчелинде, экономиктиг чарыгдалдарны эвээжедип, кол-ла чүве—чурттакчы чонунуң каддын быжыглаарын чедип ал болур.

Юрий СУЧКОВ.

"АМЫРАКТЫҢ ЧЕЧЭЭ"

Кызыл хоорайда "Өг-бүлө" ассоциациясының төвүгө чон юбилейлерни, байырлалдарны демдегеп эрттирип турар. Ында 60 хардан өрү назылыгларның клуву шагдан бээр ажылдап турарын билер бис. Чоокта чаа аңаа немей 50 хардан өрү назылыгларның "Амырактың чечээ" деп клуб ажыттыган. Ооң ажыдышының чүгүлө 50 харлыглар эвес, а 60-даа, харын мырыңай 70-80-даа харлыглар келгени солун болган. Олар чаа клуб ажыдып турар "дунмаларын" деткип, оларга арга-сүмезин кадып келгени чугаажок.

Чыылганнарны столче чалап олуртканының соон дарый Екатерина Намчыл "Амырактың чечээни" дугайында кыска тайылбырны кылган:

— Клубту ажыдар деп бодап алганывыста дыка улуг ужур-утка бар. Кижичурттап чоруур назынында чүгүлө эки-биле эдержи, аас-кежикке доктаамал бүргеткен чорбас-ла болгай. Кижилерни чааскаанзырал, муңчулушкун, кажыыдал оюп эртпес. 50 хардан

өрү назылыгларның аразында кады чурттаан эжин чидиргеннер, хып дээр чалыы назынында уран талантызын чажыртынып чорааннар, узанып-даараныр "алдын" холдуглар дээр, кымнарны чок дээр!

Ынчангаш берге үеде чаңгыс үе эш-өөр бот-боттарын деткижи, уран талантызын, аргып-дааранырын бот-боттарыга өөретчип, оюн-тоглазын чонга бараалгадып, арыг агаарже үнүүш-

күннерни кылыры-биле бо клубту ажыдып турар. Кол сорулга—60-70 чылдарда улуг артистерниң ырлажып чорааны "Амырактың чечээ", "Кызылывыс сесерлиги", "Төрзэн черим", "Ынакшылым—Кызыл" болгаш өске-даа лириктиг ырларны диргизип, аныктарга ол үениң чараш ырларын өөредип, оларны үнелеп чоруурун чедип алыры. База бир сорулга— өг-бүлө бүрүзүңге кадык, элээр чорук турзун дээр демниг ажылды чорудары.

"Амырактың чечээ" деп ырыга үндезилеп, кезек кижичи ансамбль тургузуп алган. Бир чыл бурунгаар Кызылга бооп эрткен "Супер бабушка" деп конкуртка 16 кырган-ава киришкеш, чамдыктары оон бээр аразында таныш болуп, 60-70 чылдарның ырларын ырла-

жып, чоокшулажып эгелзэн. Оларга Надежда Оюн, Нина Тиинмей, Чечек Танова, Екатерина Намчыл, Надежда Дамдын, Өшкү-Саар Таспанчик, Таисия Чамзырын, Любовь Биче-оол хамааржыр.

Клубтуң үндезилекчилериниң бирээзи Чечек Седип-ооловна Танова-Кыргыстың хары 60 ашса-даа, үнү ыяңгылыг, индий танцы танчылай бергенде, аныктарында-ла калыр. Ол — "Супер бабушка" конкурзуңуң тиелекчизи.

"Кадык, элээр чорукту—өг-бүлө бүрүзүңге" деп темалыг үнүүшкүннерни Н.Б.Тырткы-Кара кожууннарже удаа-дараа организа-застап келген. Ол чоруурда албан үстүнде адаттыг бөлүктү эдертип алыр. "Амырактың чечээ" клубтуң ажылын Н.О.Довуу деткип, "Өг-бүлө" ассоциациязын-

га оларның неделяның вторник санында чыгып кээр күзелдиң-биле хүлээп ап турар.

Клубтуң кежигүнүңгө кирип алыры-биле чаа келгендерден №3 школаның башкысы Ирина Энеевна Расул Гамзатовтуң шүлүүн аяныг чугаалап, бодун чыылганнарга таныштырып, Бенгал күрүңеде чурттап чорууру ол хүн 32 харлап турарын чугаалааны солун болган. Орус кырган-ава Г.К.Ортман Ирина Энеевнаның уруу 32-лиг болза, ооң уйнуу 32 харлыг дээрзин хөөреді.

Клубта чыгып келген кырган-аваларның бот-боттарыга камныын, хүндүлежирин, адак-бышкааның чигин кыдыындан көргөн кижичи магадавас аргажок болду Чоруунар-ла чогузунам!

Римма ЧАВЫНЧАК.

50 хардан өрү назылыгларга

БОДУМНУҢ КӨРҮЖҮМ-БИЛЕ

Федерализмни быжыглар талазы-биле Тываның Чазаа кандыг угланышкыннарны ажылдап турарын билеп алыры-биле ТР-ниң Чазааның Даргазының бирги оралакчылары Ш. В. Кара-оол, А. В. Брокерт болгаш өске-даа удуртукчуларга ужуражып, бо кончук чугула, нарын айтырыгга хамаарыштыр оларның үзел-бодалдарын билеп алгаш, социал экономика, тыва ниитилелдин политиктиг амыдыралында амгы болушкуннарны чонга, номчукчуларга шыны-биле чедирер, федералдыг төпте болгаш республикада күүсекчи эрге-чагырга адырларының ажыл-чорудулгазын бодумнуң көрүжүм-биле анализтеп көргөш, элзэн делгеренгейи-биле ону "Шын" солуннуң арынарна, аргалыг-ла болза, доктаамал чырыдар сорулгалыг бо чүүлду бижидим.

Федерализм дугайында эге билин ыяап-ла турар ужурлуг массалыг информация чепсектеринде анык-даа, хоочун-даа солунчулар: журналист эш-өөрлер-биле ужуражып, аравыска кыска чугааларны чорудуп, бодалдарывысты солчуп, федерализмге хамаарыштыр боттарывыстың билиг-билдисти ойнап, сылдап хынадывыс.

ФЕДЕРАЛИЗМ ДЕП ЧҮЛ, Тываның Чазааның удуртулгасы ону быжыглар дээр кандыг ажылдар-чорудуп турары дээр чижектиг айтырыгларны канчаар билеп турарын оларның арынарна дорт салып, харыларны алдым. Чажыргаш канчаар, "багын чугаалаарга — багыды арлыр" чүе дээр. Чамдык таварылгаларда бодум удур тайылбыр берип-даа турдум ийин. Мындыг байдалда кудумчуга чораан бөдүүн кижилерден үстүнде бижиттинген айтырыгга хары ап, интервью чорудары болдунмас-тыр деп түңнелге келдим.

Ынчангаш, бир талазында, бо бижээр чүүлүмге колдуунда бедик эрге-чагырга туткан күрүңе ажылдакчыларының харыларындан кыска үзүндүлери кирип тургаш, бодумнуң көрүжүм-биле федерализмге хамаарыштыр тайылбыр бээрин оралдажып көрөй, хүндүлүг номчукчу. Өске талазында, Тываның Чазаанга оппозици киштерниң кол мөөңкенизи — "Информация" солунуң идеп-кейлиг бижикчилери, мээр хүндүлээрим кижилер 2002 чылдың эгезинде ТР-ниң Чазаа Даргазының сонгулдаларының үзүңде Тыва дугайында бир калбак материал бижип үндүрерин менден дилзэн чүе. Атарын адавас мен. Мону номчааш, боттары мени сактып кээр чадалчок деп бүзүредим. Оларның чагыын эзугаар ынак Тывам дугайында "Тыва — Россияның региону" деп чүүлду 2004 чылдың декабрь 7-де "Шын" солунга база үндүрдүм.

Россия Федерациязының ийги Президентизи В. Путин чурттуң дээди күүсекчи эрге-чагыргазын 2000 чылдың эгезинде холунга алгаш, хамыктың мурнунда Россияның бүгү регионнарының Конституциялары Федерацияның Үндезин Хоойлузунга чаңгыс-даа карышкак чок, чүүлдешек турарын саналдап киригеш, чурттуң девискээринге чаңгыс аай эрге-хоойлулуг, күштүг Россияны, күрүнени тургузар херек деп шыңгылы негелде сагындырыгы республикалар, крайлар болгаш областарның бирги удуртукчуларының мурнунга салганын сактып ор мен. РФ-тиң чаа сонгукан Президентизи В. В. Путинниң ол массалыг

информация чепсектерин таварыштыр тараткан кыйгырыг меделелинге ынчан Калмыкияның анык Президентизи К. Илюмжинов кымын-даа мурнай, каш-ла хонганда дараазында хары сөстү берген болгай.

Россия Федерациязының Үндезин Хоойлузунга бүгү талазы-биле дүжүп турар, ооң-биле чаңгыс-даа карышкак чок Калмык Республиканың Конституциязын ажылдап кылдывыс деп ук девискээрниң Президентизи илеткээнин ам-даа утпаан мен.

Россияга ооң мурнунда федералдыг эрге-чагырганың дээди эдилекчизи Б.Н.Ельцин РФ-тиң Президентизи турган үезинде россияжи субъектилерге: "Бот-догуннаашкының чежени "ажырып" шыдаар силер, ол хирени алыңар" деп чалгылыг кыйгырыг кылганы бөгүн-даа уттундурбаан болдур ийин. Ол чаа кестүп илереттинген бот-догуннаашкын деп билишкенин, политиктиг агымның адаа-биле Россияның чер, девискээринге хөгжүп, делгереп эгелзэн анык демократияның баштайгы теиниге чалгынналгаш, чамдык регионнар: Татарстан, Башкортостан, Саха (Якутия) Республика, Тыва, Калмыкия, Чечня дээр чижектиг субъектилер боттарының Конституцияларының бирги чүүлдеринге (статьяларына) бүгү чоннуң референдумун таварыштыр федерациядан "үнеркирер" болгаш бот-башканыр эргелиг деп сөстөрни кожуп, кирип алган турган болгай. Ол үениң демократиязының чалгы-биле политикаже элзэн ханылап кире берген турганывыс база чадалчок. Шаг-үениң нарын-берге турганы маңаа чылдаган бооп, эвээш эвес ролду ойнаан болбайн аан. Бот дугайты маңаа харылаар болза, мында кандыг-даа частырыг чок дээр мен. Ол хамаанчок күрүңе иштинге күрүңе безин турар дирик чоп. Чижээ, Италияның девискээринде Ватикан деп аңгы чурт болгай.

1993 чылдың Конституциязы дөмей-ле тыва ниитилелдин төөгүлүг ужур-дузалыг ролун ойнаан болгаш, барык-ла 8 чыл дургузунда республика бодунуң политик-

тиг, экономиктиг болгаш социал ажыл-амыдыралына удуртулга болдуруп чурттап эрткен болгай. 2000 болгаш 2001 чылдарда республиканың болгаш федералдыг төптүң шүүгү албаннарына регионнуң удуртукчулары кирип, чаңгыс эвес катап олардан юриктиг консультацияларны ал тургаш, хөй-хөй дуржулгаларны, сайгарылгаларны болгаш экспертизаларны эрткеш, төптүң чөлшээрлин эзугаар Россия Федерациязының Конституциязына 99 хуу дүжүп турар Тыва Республиканың чаа Үндезин Хоойлузун 2001 чылда хүлээп алган. Амгы күштүг бооп турар Тываның Конституциязының сөзүглелинде 1993 чылдың Конституциязының ора-сомазы, изи-чыды-даа артпаан дээр болзувусса, улуг частырыг болур. Чогу-на харын ону хүлээп алганывыстың түңнелинде республикага 1990-1991 чылдарда СЭКП Тыва обкомунуң ийги секретары бооп, 6 ай дургузунда ажылдаан Рогилонун, ТР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазыны, "Тувинская правда" солунуң кол редакторунуң чырыкче үндүрген материалының болгаш Сибирьниң чамдык регионнарының массалыг информация чепсектериниң журналистеринин, арагачы, бир-ийи тоянчы орус омактыг кижилерниң бурузу-биле Сүт-

жыг корум-чурум тургустунмас, федерализмни быжыгларынче болгаш чурттакчы чоннуң айыыл чок чоруун камгалаарынче кичээңгей кошкар, ол сөөлүңде барып, ылгаксанчы түңнелдерге чедирип болур. Бо чоокку 14 чылдарның дургузунда Россияга болуп эрткен политиктиг болушкуннарның хамаанчок, улуг ССРЭ-ниң буураашкына таварышканының херечизи мен. Чуртту багай удуртуп-башкарар болза, ооң чонунуң амыдырал байдалы кудулаар, яды-түрөңгү чуртталга чурт иштинге неперээр, ол-бо күрүнелер-биле ажыл-агыйы харылзаалар үстүр, ооң чылда-гаанындан чер болганга кем-херек үлгедишкени калбак "сайзыралды" алыр, делегей ниитилегизини мурнунга Төрзэн чурттувустуң ат-алдары чоорту-ла кудулап эгелээр болгай. Орус чоннуң үлегер чугаазын эзугаар алырга, "Чүнүтары алган сен, ону ажаал алыр сен" дээр ышкажыгай. Сагыр ужурлуг хоойлуларны хажыпайн ажылдап, чурттаарывыс дээрге федерализмниң оруу-биле бурунгаар хөгжүүрүвүстүң негелдизи-дир. Амгы үеде бистиң республикада хөй нацияның кижилери амыр-тайбың, өөрүшкү-маңайлыг чурттап, ажылдап турар болгаш оларның айыыл чок чоруун республиканың күүсекчи эрге-ча-

гыргазының талазындан камгалап-кадагалаттынып турары кымга-даа өөрүнчүг. Ооң

бир чижээ — федералдыг хоойлуларның Россияның девискээринге күштүг болурун дугайында конституци нормалар республикада күштүг болуп турар деп билер мен. Федерализмни чон деткип турар, чүге дизе чаңгыс аай эрге-хоойлулуг, экономиктиг девискээрде чурттап турарывысты бөдүүн чурттакчы-даа эскерип орап боор-дур.

Сөөлгү үш чылда Москва хоорайның (мэри Лужков), Татарстаның (Шаймиев) болгаш Владимир областың (Виноградов) эргелеп-башкарылгаларының арга-дуржулгасындан федерацияга үндезилеттинген күрүңе тургузуун бактарының бир хевири — чаа федерализм, политиктиг агым тывылган. Экономика болгаш бүдүрүлгө талазы-биле шуут кады ажылдажылганың чаа хевири амгы амыдыралда кестүп келгени өөрүнчүг. Улус ажыл-агыйының планнарын таарыштыр холбаштырып турар апарган болду. Кижичи эскерип орага, экономиктиг, политиктиг болгаш социал чугула айтырыгларның талазы-биле федерацияның регионнарының аразында өй-өйлөп сүмележишкенин, санал-налдар солчулганын амгы үеде Россияда практикалап чорудуп турар апарган. Мону чүүлдүгүнүп көрдүм.

Танов ЧИГДЕН.

Федерализмге хамаарыштыр

Хөлге болган таварылгадан националдар аразына өөскүп үңген, бичии-бичии чөрүлдээрлерниң силгишкениннен чоорту адырлып, дүшкүрүлгү чорук чавырылды чоп. Республикага политиктиг турум байдалды Тываның Чазаа ам доктаамал тудуп, хандырып келди ышкажыл. Бо дээрме мээр бодумнуң бодалым-дыр. ТР-ниң Чазаа православ хүрээ тудуунга республика бюджетинден 8 млн. рубльди тускайлап берген. Ол хүрээ чанынаг шажын өөредир школалыг, урулгар ыдыктаар өрээлдиг болгаш садыгылыг болур чорду. Бо тудуг бүрүнү-биле туттуна бээр болза, ол ниитизи-биле националдар аразында эл-найыралды улам быжыктырар апары билдингир. Бо бүгү чүнү көргүзүп турары дээрме Тыва Республиканың Чазаа Россияның чаңгыс эвин, ооң бүдүн-бүрүн турарын хандыраар болгаш федерализмни, интернационализмни быжыглар дээр хүн бүрүде демисежи база федерацияның өске регионнарына бо талазы-биле үлегер-чижээр көргүзүр дээр ажыл-чорудулгазын бичи-даа соксаш кылбайн чорудуп турарының херечизи-дир.

Бир эвес тус-тус регионнарга Россияның Конституциязын хүндүлөйүн, ооң кызыгаарын эрттир кылаштай бээр болзувусса, бы-

ИВИЖИЛЕР — ТАЙГАЛАРДА

Бо чылын Тожу кожуунда иви малдың кыштаглаашкыны багай эвес чоруп турар. Кожуунда ниитизи-биле 1372 баш иви бар. Оларның 878-и "Өдүгөн" муниципалдыг каттышкан бүдүрүлгөдө, 54-ү профессионал училищениң дузалал ажыл-агыйында, артканы хуу чонда туруп турар. Төрүүр мал 400 хире.

Кожуунга күштүг соок (казыыр 40-46 градус) январь айның 30-ден эгелзеш, бөгүңгө чедир уламчылавышаан. Ынчалзажок иви — соок биле харга белен торулбас, шыдамык мал. Ивижилер малды оदारладыры-биле каңгыс черге 15 хире хонгаш, өскээр турлагларже көжер. Амгы үеде Тожунуң ивижилери Өдүгөн, Серлиг, Кедиг тайгаларында кыштап турарлар. Оларның аразында "Өдүгөн" бүдүрүлгезинин 70 хар чоокшулап турар хоочун ивижили Базыр-Тошка Лопсан, Олег Орай-оол, Борис Ак, Константин Ак баштаан малчынар иви малды чылдан чылче чидиргич чок кадарып, баш санын өстүрүп келгенер.

Кожуунуң көдээ ажыл-агый эргелелинде турлагларже дус сөөртүр белеткел ажылдары чоруп эгелзэн.

Чойганмаа САТ.

ХОМУДАНЧЫГ БОЛДУ

Бо чылдың январь 15-те №3 "Шын" солунга Бай-Тайганың Тээли суурдан Зоя Делгер-оолдуң "Дүвүренчиг чуртталга, дүш чок даргалар" деп чүүлү үңген. Ол материалга хамаарыштыр Тээли суурдан база бир чагаа келген, ону мооң адаанда парладывыс.

"Шын" солунга парлаттыг "Дүвүренчиг чуртталга, дүш чок даргалар" деп чүүлде хөмүр-даш айтырынга хамаарыштыр бижээр чүүлдерниң хөй кезинге чөлшээржи деткип турар бис.

Шынап-ла, бистиң Бай-Тайга кожуунда хөмүр-даш айтыры дыка берге. Ында шын эвес чүүл — январь 6-дан 7-ниң дүңезинде болган коргунчүг ол болушкундан когараан оолду хөмүр-даш негеп халдааш, боолткан деп бижип кааны. Херек кырында бистиң ол дунмавыс эштери-биле кады өске бир эжин дилеп чорааш, мындыг хай-бачытка таварышкан. Эжин айтырып келген оолдарны бажының эзирип керээжен ээзи анаа-ла хей черге кончуй берген. Оон бажының эр ээзи боолуг үнүп келгеш, кандыг-даа чугаа чокка бөлүк оолдарже адарга, ок бистиң дунмавыска дегген. Дунмавыстың чок болганын хөмүр-даш-биле холбааны биске хомуданчыг болду.

Угбазы Нина СЕДИП.

Тээли суур.

НАЙЫРАЛДЫГ, ЧАҢГЫС ААЙ ДЕМНИГ

Шагаа бүдүүзүндө

Эрткен Сарбашкын чылының сөөлгү хүннеринде Би-Хем кожуунун Аржаанда дугаары 93 соңгудла округунун Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты Д.К.-Х. Ооржактың база Палатаның парлалга албанының Аржаан, Тарлаг, Хадың суурларының чурттакчылары Дагаа чылын уткуур талазы-биле Шагаа бүдүүзүндө хей-аьды бедик, эпигнайыралдыг тыва чоннуң эки, чараш чаңылдарын аныяктарга өөредир, дамчыдар талазы-биле улуг ажилдарны чорудуп турарын бис редакцияга дыңнаткан бис.

Чаа чылдың Шагаа байыр-лалын бо үстүндө адаанывыс Өөк хемниң Хааннар оргулаажында чурттап чоруур алыс боттарының маадылар, бай-каралар, салчактар болгаш оон-даа өске уйгур уктуг тывалар суурларынга бүгү

чоннуң тускай хуралдарын эрттиргеш, Шагаа эрттирериниң ажил-чын бөлүктөрүн, хоочуннарның, башкыларның, аныяктарның идепкейлиг төлээлерин шилип тургускаш, кылып чорудар хем-чеглерни ажилдап бадылааш, ол е з у г а а р а жылдааннар. Бо белеткел ажилдарын чорудуп турар үеде онзалап демдеглээр ужурулуг чүүл болза, Россия Федерациясында, оон хей-хей девискээрлеринде база Тывада чорутунуп турар чоннуң социал байдалынга хамаарышкан реформаларны база 2004 чылда республиканың социал-экономика хөгжүлдезиниң дугайында Тыва Республиканың Чазаның Отчедун чонга таныштырып, чоннуң санал-

оналын дыңнап, сайгарып турары чогуучалыг деп санап болур.

Бо чугула политиктиг, социал-экономика хем-чеглерни боттандырат талазы-биле ажилдарны кожуун болгаш суму чагыргалары, оларның удуртукчулары чорудуп турар дээрзи билдингир.

Аржаан, Тарлаг, Хадың сумуларның чурттакчылары бо үнүп келген Ногаан ыяштың көк Дагаа чылын ылап-ла өгбелеривистиң бурунгу чаңылдарын езугаар хей солун езулалдарны, чончу утка-шынарлыг оюн-тоглааларны эрттирип, чоннуң, аныяктарның хей-аьдын көдүрүп, сагыш-сеткилин өөртүп, амыдыралчы, тодуг-догаа, аштыг-чемниг, шыдал-быралыг, найыралдыг, чаңгыс аай демниг ажилдап чурттаарынче угланган болуп турары солун болгаш ажыктыг болду дээрзин демдеглекседивис. Ол көдээ суурларда боттарынга хүлээнип алганы харысалгалыг ажилыга бердинген чон-биле хүн бүрү организаствыг, кижилерниң социал байдалын экижидеринче, тус черлерге экономика реформаларны боттандыраарынче угланган тус черлерниң удуртукчуларын демдеглээр бодай-дыр бис. Ол дээрже Аржаан, Тарлаг сумуларының аныяк даргалары Александр Айдынович Монгуш, Александр Сендижапович Донгак, Хадың сумузуңуң даргазының оралакчызы Март-оол Оюнович Манчык-оол. Бо сумуларда № 122 Федералдыг хоойлуда хоочуннарга, пенсионерлерге, инвалидтерге көрдүнген чингелделер болгаш чаңгыс аай акша төлөвиринче шилчилгени организаствар талазы-биле тайылбыр ажилын, хана парлал-

«Цээнлиң» хүрээзиниң лама-башкызы Цүлтим.

газын дамчыштыр чедингир бижип көргүскенин кожа-хелбээ сумулар даргалары, ажилдакчылары чедип, дуржулгазын өөренип болур. Бо талазы-биле эн-не улуг дуржулгалыг, үлегерлиг ажилдакчы М.О. Манчык-оол. Маңаа Аржаан девискээринде чоннуң чаш ажы-төлүн өөредип кижизидер дээш кызымаккай ажилдап турар Аржаан, Тарлаг, Хадың школаларының директорларын айтыры чугула. Аржаан школазында Светлана Степановна Намчилова, Тарлагда Любовь Кыргысовна Донгак, Хадыңда Надежда Ивановна Күжүгет.

Бо чаа үнүп келген Дагаа чылын уткуур организаствар байырлыг ужуражылгалар, маргылдаалар, конкурстар тыва эт-сеп, аьш-чем делгелгелеринден аңгыда, Аржаан, Тарлаг, Хадың культура төптеринге, Аржаан ортумак школазынга Тываның Кызылда төп «Цээнлиң» хүрээзиниң лама-башкызы Цүлтим башкының

эрттиргени мөргүл номчулгаларга хей санныг чүдүкчүлөр болгаш аныяктар киришкенин демдеглекседивис. Бо талазы-биле оон тырттырган чуруктардан көрүп болур.

Бо эрткилээн Шагаа бүдүүзүндө ужуражылгаларга Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты, оон Даргазы Дандар-оол Көк-Хунаевич Ооржак бодунуң депутат ажил-чорудулгазының база Россияда, Тывада чорутунуп турар социал-экономика, административтиг реформалар дугайында тайылбыр дыңнадыларны кылган. База ол ышкаш № 131 Федералдыг хоойлу 2006 чылдың январь бирээден эгелеп долузу-биле ажилдап эгелээр, ынчангаш тус чер бот-башкарылгаларының мурнунда акшатөгери, саң-хөө талазы-биле боттускайлаң хандырылгаже киреринче суму чагыргалары, депутат-

Аржаан суурнуң культура төвүндө мөргүл үезинде.

Хадың суурнуң соңгукчулары ужуражылга үезинде.

Тарлаг сумузуңуң чурттакчылары ужуражылга үезинде.

тар, ында чурттап чоруур кижилер амдыгааштан эгелеп бодамчалыг белеткенмес болза хоржок дээрзин депутат бодунуң чугаазынга демдеглээр.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының парлалга албаны.

КАДЫК АМЫДЫРАЛ, СПОРТЧЕ...

Эрткен дыштаныр хүннерде «Херел» спортзалга республиканың бирги чери дээш, 1986-87 чылдарда төрүттүнген оолдар аразында бокска маргылдаа болуп эрткен.

Бо маргылдааның онзагай чүвези, маңаа киржири-биле хоорайның болгаш шупту кожуунуң төлээлери-биле ниити 120 киж

Кол судья Ш.В. Дандар, кол секретарь Э.Х.Болат-оол.

келген. Ол дээрже моон мурнуку чылдарга бодаарга оранчок хей, көрүкчүлөр база зал долу. Дыка үр үеде ол спортзалга бокска маргылдааны эрттирбейн турган, ам бо чылын чылыг, чырык залга маргылдааны эрттирп турары спортчуларга-даа, көрүкчүлөргө-даа таарымчалыг болду.

Маргылдааның кол судьязы, бокска спорт мастери, республикада билдингир тренер Шолбан Дандар: «Ам болур маргылдааларда спортчулар мындыг хей келир болза, маргылдааны 4 хүн үргүлчүлээрин дугуруштувус. Үш хүн иштинде бир деңзиге 8 киж турар ужурулуг, а бо маргылдаада 14 киж бар болуп турар. Ынчангаш бокстуң дүрүмүн езугаар бо удаада 79 кижини маргылдааже кириген. Бо дээрже хоорай болгаш кожууннарда тренерлерниң эки ажилы-дыр дээрзин демдеглээр апаар. Олар оолдарны арагалаашкын, наркомания дээн ыш-каш багай чүүлдерден алаактырып, кадык амыдырал, спортче хаара тудар дээш кызып ажилдап турарындан бокска база спорттун өске-даа хевирлеринге сонургалдыг оолдарның саны чылдан чылче көвүдөп турары ол» — деп чугаалады.

Маргылдааны көрүкчүлөр улуг сонургал-биле көрүп, зал долдур таныыр кижизи дээш «аарыкчылаан», диңмиттиг-ле болду. Маргылдаага киржип, белеткенген оолдар аразында кыс уруглар база кестүп турар боорга, оларны сонургал чугаалаштым. Алиса Девек 15 харлыг, республиканың бичии уругларның спорт школазында тренерлер

Алдын-оол Монгуш, Мergen Монгуш оларның эрттирип турары бокс секциязынче барып турар. Алисаның бокс сонургал, секцияже барып эгелээнинден бээр 1 чыл ажып турар. Бо маргылдаада Барыын-Хемчик кожуундан келген 16 харлыг Саяна Хомушку-биле эш хуу ужуражылгага киржир дээш чедип келгени ол. Алиса эрткен чылын маргылдаага база киржип турган, ынчан бодунуң деңзизинге чемпион болганын чугаалады. 17 харлыг Чойган Монгуштуң бо маргылдаада оон деңзизинде киж чок, эрткен чайын Ставрополь крайга кикбоксинг маргылдаазынга ийи дугаар чер алган болду.

Уругларның кайызы-даа спорттун бо хевирин кагбас, ам-даа уламчыларын чугааладылар.

Маргылдааның түннелинде 46кг деңзиге олимпийжи курлавырлар училищезиниң сургуулу Айдын Иргит чемпион болган (тренери Шолбан Дандар), ийи дугаар черни Бай-Тайга кожуундан Айдың Чүлдүм алган. 48 кг деңзиге бирги черни Саян Сериков (тренери Шолбан Дандар), ийи дугаар черни Виталий Попуу алган. 51 кг деңзиниң «А» бөлүүнге бирги черни республиканың бичии уругларның спорт школазындан (РБУСШ) Александр Доржу (тренери Борис Донгак), ийги черни Эне-Биж

Чемпион болган оолдар.

Арат-оол (ОКУ), «Д» бөлүккө бирги черни Өвүр кожуундан Сергей Петросян алган, ийи дугаар черге Улуг-Хем кожуундан Сергей Будук-оол төлөптиг болган. 54 кг деңзиге бирги черни Омак Донгак (РБУСШ), ийигизин Артыш Шаравин (ОКУ, тренери Шолбан Дандар), 57 кг деңзиге бирги черни Евгений Оюн, ийигизин Вадим Күжүгет (РБУСШ, тренери Мergen Монгуш), 60 кг деңзиге бирги черни Эчис Сарыглар, ийигизин Альберт Попов (РБУСШ), 64 кг деңзиге Буян Монгуш (РБУСШ), ийигизин Кызыл кожуундан Ират Закиров (тренери Валентин Ховалыг), 69 кг деңзиге бирги черни Юлиан Сат (спортчу клуб «Ринг»), ийигизин Улуг-Хем кожуундан Александр Паршин, 75 кг деңзиге Каа-Хем кожуундан Начын Наксыл (тренери Геннадий Наксыл), ийги черни Юлиан Ондар «Ринг», тренери Илья Шивит-Хуурак) алган. Чемпион болган оолдар база ийи дугаар чер алган оолдарның шыырактары март 8-тен 15-ке чедир Улан-Удэ хоорайга болур Сибириниң бирги чери дээш маргылдаага киржирлер. Ол оолдарга болгаш оолдарның тренерлеринге улуг-улуг чедиш-киннерден күзеп каалынар.

Алдынай СААЯ. Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноярская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторунун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЈДИСТЕР: изитилел-политикастиг кышис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агый, үлеттүр кышистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 4 ама. Тираж 9377. Чагыг 15.

АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «ШЫН» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүккөн.

Херечилелдиң дугаары — ПИ №16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң Парлалга болгаш информация күркөмтединиң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинон-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.